

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Jan Mareš

**Krise maskulinity mezi chimérou a stereotypem. Gender a česká společnost na přelomu
19. a 20. století.**

**Crisis of Masculinity between Chimaera and Stereotype. Gender and Czech Society on
the Turn of 19th and 20th Century.**

Praha 2012

Vedoucí práce: PhDr. Jan Randák, Ph.D.

Panu dr. Janu Randákovi děkuji za vytrvalý zájem o mou práci, dotazy, pobídky, stejně jako za šance a možnosti, jichž se mi v semináři dostalo. Dík patří i mým kolegům, Markovi, Kristině, Tetám a všem dalším.

Veliký dík patří Vítkovi Strobachovi nejen za to, že si se mnou krizi vytrpěl, ale za podporu a inspiraci.

Mé drahé Martině děkuji, za to že je, to bohatě stačí.

Na závěr, ale nikoliv v poslední řadě děkuji svým rodičům a své sestře Petře za neochvějnou podporu ve chvílích dobrých i horších, přestože už (dávno) zjistili, že studium jejich potomka a sourozence může ohrozit jejich zdraví.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval/a samostatně, že jsem řádně citoval/a všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne datum

.....
Jméno autora/autorky

Abstrakt

Práce si klade otázku, je-li možno zachytit v českých politických hnutích a veřejnostech na přelomu 19. a 20. století krizi maskulinity. Nejprve je analyzován vývoj genderových řádů mezi lety 1870 a 1910. V nich se uplatňovala imaginace oddělených sfér vytvářející asymetrický genderový řád, přesto v nich lze vysledovat dílčí posuny. Ideály maskulinity a feminity ovlivňoval zejména nacionalismus, v jehož důsledku se maskulinita do začátku 20. století emocionalizovala. Feminitě zase umožňovala integrace do národního těla pozitivně zhodnocovat stereotypy, s nimiž byla spojována. K proměně došlo po roce 1900, kdy do diskursu vstoupila figura degenerace, která vedla k útokům na stávající podobu maskulinity, která byla označována jako falešná.

Do tohoto vývoje je v druhém kroku zasazena případová studie pojednávající o vzniku českého skautingu. Právě jeho etablování v Británii i Americe je dnes interpretováno jako jedna z reakcí na krizi maskulinity, proto představuje dobré východisko pro sledování krize i v jiném kulturním kontextu. Krize maskulinity se v českém případě projevovala nepřímo, na abstraktní úrovni, jako kritika tehdejšího stavu kultury. V něm někteří zakladatelé skautingu spatřovali možnost, jak ustanovit novou kulturu skrze kolonizaci přírody (femininního atributu). Pro pocit'ování krize maskulinity existovaly v českém prostředí předpoklady, ale pravděpodobně nebylo masově rozšířenou.

Klíčová slova

krize maskulinity, gender, skauting, 19. století, 20. století

Abstract

This paper asks, whether a crisis of masculinity can be found in Czech political movements and communities at the turn of the 19th and 20th century. We analyze the development of gender orders between 1870 and 1910. There the imagination of separated spheres created an asymmetric gender order, yet partial shifts were evident. The ideals of masculinity and femininity were influenced through nationalism, which led to an emotionalization of masculinity by the beginning of the 20th century. The integration into the national body enabled the femininity to take positive use of the prevailing stereotypes. A change came after 1900, when the idea of degeneration appeared, attacking the contemporary form of masculinity denoting it as false.

It follows a case study of the emergence of the Czech scouting. The establishment of scouting in Britain and America is today interpreted as a reaction to the crisis of masculinity, which makes it a good starting point for observing the crisis in another culture. The crisis manifested itself indirectly, on an abstract level, as a criticism of the state of the culture. Some of the scout founders considered this an opportunity, to set up a new culture by colonizing the nature (a feminine attribute).

There were presuppositions for a feeling of crisis in the Czech environment, but this feeling wasn't probably wide spread.

Keywords

crisis of maskulinity, gender, scouting movement, 19th century, 20th century

Obsah

Abstrakt.....	5
Klíčová slova	5
Abstract.....	6
Keywords	6
Obsah	1
Seznam použitých zkratk	2
ÚVOD.....	8
Položení otázky.....	12
Krise maskulinity v zahraniční historiografii	13
Kategorie gender, genderový řád a pojem krize	18
Koncepce práce.....	20
1. Proměny genderového řádu 1870-1910.....	24
1.1 Řez 1870	27
1.2 Řez 1880	38
1.3 Řez 1890	45
1.4 Řez 1900	53
1.5 Řez 1910	60
1.6 Závěr	67
2. Případová studie: Počátky českého skautingu jako důsledek krize maskulinity?	69
2.1. Základy junáctví	69
2.1.1 Páni přispěvatelé	70
2.1.1 Konstruování maskulinit(y)	72
2.2.1. Další příručky	83
2. 2. Mužnost a maskulinita v korespondenci.....	87
Závěr	95
Seznam pramenů a použité literatury.....	98

Seznam použitých zkratk

DL	Dělnické listy
DN	Dělnické noviny
LA PNP	Literární archiv Památníku národního písemnictví
NL	Národní listy
NP	Národní politika
ŽL	Ženské listy
ŽO	Ženský obzor

ÚVOD

Pojem krize maskulinity může dnešní čtenář zaznamenat spíše v souvislosti s aktuálními problémy společnosti, kterých si všímají jak média, tak i vědecké vysokoškolské práce, než v souvislosti s vysvětlením historických proměn.¹ Dokonce se mnohdy objevuje otázka, není-li tato problematika, stejně jako uplatnění genderové optiky na historickou materii, pouhou soudobou manipulací s dějinami, výrazem jejich (post)moderního znásilňování. Odpověď je třeba diferencovat: užití kategorie genderu v historické práci nepovažuji za mylné; naopak mám za to, že skrze genderovou optiku lze vhodně nasvítit problematiku socio-kulturních dějin. Situace ovšem není stejně jasná a konsensuální, jde-li o problematiku krize maskulinity – proto jsem ji učinil středem svého tázání. Dříve, než představím své pochybnosti a otázky z nich plynoucí, je třeba provést menší historiografický exkurs.

Exposé: Krize maskulinity v české historiografii

Odkazy ke krizi maskulinity jako celospolečenskému fenoménu s jistým explanačním potenciálem se v českém prostředí objevily teprve v uplynulém desetiletí a to zejména v uměnovědné odborné literární produkci (dějiny umění, dějiny literatury). Všechny se zaměřují na českou společnost na přelomu 19. a 20. století, charakteristická je pro ně rozmanitost v označování tohoto jevu: Viola Parente-Čapková hovoří o „krizi mužského subjektu“,² Libuše Heczková o „krizi muže“³ a Martina Pachmanová o „krizi mužské identity.“⁴ Zdá se tedy, že spíše než o vědomý a reflektovaně užívané koncept odkazují tato pojmenování k intuitivní inspiraci z anglo-amerického prostředí (viz dále). Základní

¹ Většina vysokoškolských kvalifikačních prací pracuje s analýzou mediálních reprezentací, viz např. Miroslava PAŠKOVÁ, *Proměny pozic českých mužů aneb Deprivace českých mužů*, diplomová práce, FSV UK, 2008; Michaela FILIPOVÁ, *Krize mužské role v postmoderní společnosti?*, diplomová práce, PdF MUNI, 2011 či Tereza KLEVAROVÁ, *Gender, maskulinita a feminita v mezigeneračních rozdílech*, diplomová práce, FF OU, 2011; Jan VÁCLAV, *Vizualizace maskulinity v časopisech Cosmopolitan a Esquire*, bakalářská práce, FSV UK, 2007.

² Viola PARENTE-ČAPKOVÁ, *K feministickým náhledům na metaforu a metaforizaci ženy*, in: B. Knotková-Čapková, E. Kalivodová, Ponořena do Léthé. Sborník věnovaný cyklu přednášek *Metafora ženy 2000-2001*, Praha 2003, s. 8.

³ Libuše HECZKOVÁ, *1905. Ornamenty revoluce*, in: *Dějiny nové moderny: česká literatura v letech 1905-1923*, Praha 2010, s. 81.

⁴ Martina PACHMANOVÁ, *Proměny a tabuizace mateřství v českém moderním umění: Od symbolické velké matky ke katastrofě mateřské identity*, in: P. Hanáková, L. Heczková, E. Kalivodová, *V bludném kruhu: mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*, Praha 2006, s. 125.

výkladový model je ovšem stejný: krize maskulinity je vyjádřením a součástí rozsáhlejší, obecné krize, krize moderního člověka, jež zachvátila celou evropskou civilizaci a společnost.⁵ Vedle latentně přítomného předpokladu střetávání „nového moderního“ se „starým patriarchálním“ v těchto interpretacích překvapí bezproblémové ztotožnění roviny uměleckého vyjádření s univerzální, s celospolečenským polem, které však z další analýzy (prozatím) uniká. Jakékoliv pokusy o empirickou evidenci, které by překročily rámec domněnky, tušení či odkazu na společenské tendence v zemích západní Evropy, bohužel

⁵Josef Vojvodík spatřuje v desátých a dvacátých letech 20. století velmi silné vědomí „krize skutečnosti, která byla vnímána jako produkt sociálního světa 19. století,“ kde „velmi silně zde působil prožitek neautentičnosti života a ztráty skutečnosti světa jako důsledek zbytnění principu reality 19. století. Skutečnost byla pocíťována jako vrcholně krizová a děsivě prázdná, ovládaná technickými a přírodovědeckými výpočty, pozitivismem a kauzalizmem.“ Josef VOJVODÍK, *První dvacetiletí aneb fyziognomie moderny mezi tradicí a inovací, nevědomím a „přísnou vědou“, entuziasmem a umění extrému*, in: *Dějiny nové moderny: česká literatura v letech 1905-1923*, Praha 2010, s. 59.

Eva Kalivodová píše o bližší chronologicky nespecifikované „krizi civilizace a individua; krizi, jež sytila různé směry modernistického hledání,“ jehož esenci se podle ní „zdá být kromě jiného krize maskulinity.“ Eva KALIVODOVÁ, *Browningová nebo Klášterský? Krásnohorská nebo Byron? O rodu v životě literatury*, Praha 2010, s. 195.

Podobně na problematiku pohlíží Martina Pachmanová: „Adoraci maskulinity tak doprovázela oslava mužské geniality jako záruky tvůrčí celistvosti a legitimizace moderního projektu, která byla vyhocenou, avšak logickou odpovědí na krizi mužské identity, již evropská kultura procházela od konce osmdesátých let 19. století...“ Martina PACHMANOVÁ, *Proměny a tabuizace mateřství*, s. 125.

Libuše Heczková volí obecnější formulaci: „Válka pohlaví, která provází krizi moderního člověka, je tak hluboce vepsána do umění.“ Libuše HECKOVÁ, *1905. Ornamenty revoluce*, s. 87. Ačkoliv válka pohlaví není v textu již bližší specifikována, lze se domnívat, že je metaforickým opisem „krizové maskulinity“ a „emancipující se feminity,“ tedy stejným způsobem, jak dané období chápe Elaine Showalter, viz dále). Je patrné, že ona obecná krize je považována za symptom krize moderního světa. Tak na to nahlíží i Viola Parente-Čapková, když píše: „Období unaveného fin-de-siècle, dekadence a „úpadku“ degenerované evropské civilizace, jejímž protagonistou je Západní muž, může být vnímáno především jako krize maskulinity.“ Západní muž a evropská civilizace jsou si postaveny na roveň, nezodpovězenou otázkou zůstává, kdo je oním Západním mužem, stejně jako je-li charakteristika světa jako moderního chápána v rovině chronologické či kvalitativní. Viola PARENTE-ČAPKOVÁ, *Žena o ženě v muži - a v ženě. Některé strategie využívání metaforizovaného ženství v díle dvou dekadentních autorek*, in: B. Knotková-Čapková, E. Kalivodová, *Ponořena do Léthé. Sborník věnovaný cyklu přednášek Metafora ženy 2000-2001*, Praha 2003, s. 104.

chybějí. Setkáváme se pouze s konstatováními hovořícími o „zjištěné“ či „pocitované“ krizi maskulinity“.⁶

Dosud nejpodrobněji a zároveň v duchu výše napsaného se tento fenomén pokoušela vysvětlit Libuše Heczková ve své monografii *Píšící Minervy*.⁷ I ona vychází z širšího (středo)evropského kontextu, resp. zejména vídeňského, daného kanonickým dílem Jacquesa Le Ridera. Krize maskulinity pro ni představuje výraz odvrácené strany racionality a lucidity moderny, nevolnost z civilizace, která ústí do volání po ztraceném ráji, „„přirozeném““ mateřském lůnu. Její příčinu hledají ve ztrátě svobody (důsledek byrokratizace), postupující emancipaci ženy (zejména na pracovním trhu), což vedlo k transformaci „přirozené mužské touhy po střetu,“ normálně se ventilující ve válce či v revoluci, do vztahu k ženám. Výrazem tohoto procesu pak bylo na jedné straně etablování se „estetické, filosofické i praktické androgynie a bisexuality“ jakožto syntézy obou rodových principů, na straně druhé prudký antifeminismus, misogynie a „protest“ muže proti nastalé identitní úzkosti. V českém prostředí byla podle Heczkové mysogynie ovšem mnohem skrytější, vyznačovala se tím, že se „neustále mluvilo o různých podobách spásné přirozenosti ženství a případně o návratech do „neposkvrněného“ přirozeného stavu.“ Pozitivní řešení zde nabízela a krizi překonávala „vlivná Masarykova kritika modernity, Šaldova svůdná idealizace ženy a samozřejmě nacionalismus,“ proto snad maskulinita „nemohla být tak snadno vystavěna na zatracení ženy.“

Heczková pak činí důležitý krok a pokouší se zhodnotit i postoj a strategii „nových žen“ zasahujících do veřejné sféry. Na příkladu literární kritiky žen ukazuje jejich váhání, paradoxy a neukotvenost hledání; lze-li hovořit o rozkolísané identitě mužů, pak ani identita žen nebyla prostá pochybností a nejistoty. Dominantní tendenci v ženské artikulaci sebe sama pak spatřuje v pozitivním zhodnocení tradičních rolí milenky a matky a atributů s nimi spjatých v podobě jakéhosi „mesiášského ženství.“ Ačkoliv v českém prostředí měla mít mysoginie mužů skrytější podobu, přesto ženy, vycítivše obavy mužů (krizi „mužskosti“, jak sama píše), volily v této situaci raději nekonfrontační přístup, který měl zmírňovat úzkosti mužů.

⁶ Srov. Dominika POSPÍŠILOVÁ, *Eva Kalivodová: Ženské romány a mužské časopisy jako lék na frustrovanou duši*, FFAKT, 9. 4. 2008 [online]. Dostupné z <http://ffakt.ukmedia.cz/eva-kalivodova-zenske-romany-a-muzske-casopisy-jako-lek-na-frustrovanou-dusi> [cit. 2011-06-30]) a Eva KALIVODOVÁ, *Browningová nebo Klášterský?*, s. 68).

⁷ Libuše HECZKOVÁ, *Píšící Minervy. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky*, Praha, 2009, s. 262-266.

Jedinou významnou polemiku s funkčností pojmu krize maskulinity v českém kontextu lze nalézt ve studii Marcina Filipowicze a Aleny Zachové *Rod v memoárech. Případ Hradec Králové*. Autoři argumentují v tom smyslu, že emblematický Weiningerův strach z feminizace je ve skutečnosti vyjádřením strachu z judaizace a slavizace kultury a platil zejména v prostředí vídeňské moderny.⁸ Královéhradecké prostředí, které má díky minimální německé menšině představovat svého druhu prototyp (etnicky) české společnosti, jehož reprezentace v memoárech zkoumají, bylo podle nich „příliš přeplněné elánem a kladnými emocemi spojenými s účastí na dobrodružství sebevzdělávání a tvoření národní kultury, než aby se v něm mohl prosadit model krize.“⁹ Nacionalismus a dichotomie vládnoucího a ovládaného etnika se promítá do možností konstrukce genderového řádu. Na příkladu středního školství se autoři pokoušejí doložit, že se čeští učitelé ocitli mezi mlýnskými kameny: na jedné straně na ně byly kladeny nároky rakouským vládním (byrokratickým) systémem, v jehož rámci měli přenášet oficiální rakušanskou identitu, na straně druhé ovšem fakticky fungovaly jako „zasvětitelé do subverze“ díky tomu, že žákům tolerovali nacionálně podmíněný prohrěšky. Učitelé tedy jednali v rozporu se soudobými maskulinními ideály a žáci si je tedy nemohli osvojit – alespoň tak zní teze autorů. Proto měl být český generový řád „měkčí“ než německý, otevřenější ženské emancipaci a rodová harmonie mu měla být vlastnější než německé kultuře. Tomu měla odpovídat i role matek v soukromé sféře: nebyly oněmi učebnicovými „anděly v domácnosti,“ nýbrž naopak právě ony přispívaly přísnou, ba autoritářskou výchovou k „formování tvrdých a pevných mužů.“ Vysvětlení autoři hledají v krizi otcovské autority, která sublimovala do podoby veřejného paternalismu, ovšem na rovině empirické evidence je doložena (či lépe řečeno naznačena) pouhou jednou citací.

Postřeh o akcentech vídeňské moderny a upozornění na nebezpečí plynoucí z jejich automatického přenášení do českého prostředí jsou jistě na místě, ovšem vlastní teze vyvolává mnoho otázek, patrná je absence komparace: Co to je „německá kultura“ a nakolik odpovídá onomu oficiálnímu rakušanství? Nemohli i u českých Němců fungovat stejné mechanismy jako u Čechů v Hradci Králové? Nakolik byl pozdější „salon republiky“ Hradec Králové typickým zástupcem českého prostředí? Umožňují vůbec memoárové texty, které podle definice autorů plní terapeutickou funkci, zaznamenat pocit krize, nebo je jednoduše jejich snahou vytvořit co nejvíce koherentní narativ? Byla-li figura (strachu z) feminizace užita k diskreditaci nepřítele, nemohl stejný mechanismus fungovat stejně, pouze

⁸ Marcin FILIPOWICZ, Alena ZACHOVÁ, *Rod v memoárech. Případ Hradec Králové*, Červený Kostelec 2009, s. 92.

⁹ Tamtéž, s. 97.

s vyměněnými znamínky „mužský/ženský, resp. zženštilý“ u jednotlivých nacionálních prostředí i v českém kontextu?

Na závěr exposé je třeba zmínit ještě práci Lenky Řezníkové *Moderna a historismus*, v níž je proměna historického vědomí u příslušníků české literární moderny a reprezentací minulosti spojena s obecně pojatou krizí identity. Řezníková se nezabývá příčinami této krize, věnuje se zejména jejím projevům a změnám z nich plynoucím: 1) zvýšeným počtem proklamací mladých autorů, v nichž se hlásili k tzv. individualismu; 2) kritikou některých typů stávajících kolektivních identit (buržoazní a národní); 3) konstituováním nových identit (politických a genderových); 4) intenzifikací reprezentací některých již existujících identit (konfesionálních a generačních).¹⁰ V takto strukturované krizi, platící opět pouze pro úzký okruh modernistických literátů a nenárokující si širší společenský přesah, měly být nové genderové identity ovlivněny zejména tématy homosexuality, hermafroditismu a narcismu (příklad Jiřího Karáska ze Lvovic). Její analýza ovšem netematizuje případnou proměnu obsahů maskulinity a feminity.

Jak již bylo naznačeno, většina zmiňovaných prací volí kunsthistorický úhel pohledu. Je příznačné, že historická literatura věnovaná ženské emancipaci má sklon poukazovat spíše k pozitivnímu angažmá českých mužů na řešení ženské otázky a krize maskulinity nevstupuje do jejich hodnocení jako relevantní jev,¹¹ případně je jeho existence zpochybňována. Přesto, širší společenské implikace tohoto jevu jsou naznačeny, avšak jejich relevance není prokázána. Nabízejí se otázky, jak intervenoval pocit obecné krize do vnímání feminity, jak mohl nacionalismus ovlivňovat konstruování genderových identit a lze-li vůbec hovořit o tom, že představy genderového řádu byly celospolečensky homogenní?

Položení otázky

Právě odtud, z těchto nejasností, nedořečeností a otázek plyne hlavní otázka a cíl této práce: Lze skutečně v české společnosti přelomu 19. a 20. století identifikovat krizi maskulinity i jinde, než v uměleckých kruzích? Nejedná se pouze o stereotyp přenášený badateli ovlivněnými zahraničními inspiracemi? Není to chiméra, která nepřekročila hranice

¹⁰ Lenka ŘEZŇÍKOVÁ, *Moderna a historismus*, Praha, 2004, s. 179-190.

¹¹ Srov. s Marie BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005, s. 141 či s Milena SECKÁ, *Přednášky Jana Evangelisty Purkyněho o medicíně pro ženy*, in: T. Petrasová, P. Machalíková, *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*, Praha 2010, s. 36. Implicitně je tento náhled přítomen i v dosud nejlepším shrnutí Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*, Praha 1999.

představivosti/zkušenosti úzce vymezené umělecké skupiny? Je možné ji historicky uchopit? Dříve, než přikročím k představení vlastního konceptu práce, bych rád představil zahraniční přístupy a inspirace, které nesporně ovlivnily přístup českého bádání k problematice krize maskulinity a poukázal na jejich základní předpoklady.

Krise maskulinity v zahraniční historiografii

Vedle „aktuální“ vlny krize maskulinity, která se zpožděním několika desítek let doplnila i do českého prostředí, soudě alespoň podle palcových titulků dámských i pánských společenských magazínů i podle oblíbenosti tohoto tématu v závěrečných vysokoškolských pracích, začali historici hledat a objevovat v historii analogické případy. Elisabeth Badinter, v návaznosti na Michaela Kimmela, spatřuje první krizi maskulinity v Anglii a Francii na přelomu 17. a 18. století v hnutí preciosek. Ty protestovaly proti hrubosti dvořanů, v zásadě se omezovaly na artikulaci požadavku změny chování mužů v soukromé sféře, zejména na zjemnění mravů. Přesto význam a vliv preciosů, tj. mužů, kteří „převzali a kopírovali ženskou vyumělkovanou módu“ a kteří si „pokládali za čest chovat se civilizovaně, galantně a jemně“, nelze podle Badinter umenšovat.¹²

Výrazněji je v badatelské produkci i společenském povědomí zapsáno období tzv. fin-de-siècle, tj. přelomu 19. a 20. století. Mezi zakládající a nejvlivnější historické práce tematizující krizi maskulinity patří práce Michaela Kimmela, Jacquese Le Ridera, Elaine Showalter a Johna Toshe,.

Roku 1990 vydal svou práci *Modernité viennoise et crises de l'identité* Jacques Le Rider pojednávající o krizi identity vídeňské moderny na přelomu 19. a 20. století, kde dekadence měla být „skutečnější, kde o ní její představitelé pouze nepsali, ale skutečně ji žili a prožívali.“¹³ Zdá se, že právě Le Riderovo dílo ustanovilo elitní prisma, neboť tři základní témata své práce, krizi identity a strategie jejího znovu ustanovení, znejistění protikladu mezi mužským a ženským a krizi židovské identity zkoumá nejen na příkladech děl Friedricha Nietzscheho, Sigmunda Freuda a Roberta Musila, ale i na mnoha dalších (namátkou jmenujme Hugo von Hoffmanstahla, Hermanna Bahra, Daniela Schrebera či Theodora Herzla). Jakousi emblematickou redukci a manifestaci krize maskulinity spatřuje v disertaci Otto Weininger *Geschlecht und Charakter* (Pohlaví a charakter, 1903), spisu na rozhraní

12 Elisabeth BADINTER, *XY: o mužské identitě*, Praha, 2005, s. 21-22.

13 V této práci jsem vycházel z německého překladu Jacques LE RIDER, *Das Ende der Illusion. Die Wiener Moderne und die Krisen der Identität*, Wien 1990, zde s. 19-21.

filosofie a medicíny, v němž Weininger ženám i Židům upírá inteligibilní já. Ženy definuje právě jejich pohlavím, které jim umožňuje být pouze buď matkou, nebo prostitutkou.¹⁴ Antifeminismu a misogynie byly jakýmsi kompenzačním mechanismem, do kterého se promítla antropologická „přirozená touha muže po střetu,“ jež se nemohla vyčerpat „ve válce či revoluci.“¹⁵

Elaine Showalter vstoupila ve známost zejména jako literární historička a zakladatelka feministické literární kritiky, tzv. gynokritiky. Ve své knize *Sexual Anarchy* (1992) srovnala „svůj“ konec století s tím předcházejícím. Kombinuje literární a širší kulturně-společenskou perspektivu bádání, zaměřuje se na mýty, metaforiku a obrazy sexuální krize a apokalypsy řádu v literatuře, umění a filmu. Krizi maskulinity vsazuje do „sexuální anarchie“ projevující se „bojem pohlaví.“ Příčiny sexuální anarchie hledá v prolnutí sílcí ekonomické a sociální nejistoty se znejistěním dosavadních genderových hranic (vznikají a začínají být široce užívány pojmy feminismus a homosexualita). Zastřešující motiv představovala idea degenerace, která v sobě spojovala strach o ekonomický, sociální, rasový a genderový úpadek národa. Růst chronické bídy a s tím spojené třídní napětím se spojil s obavami z pronikání požadavků ženského hnutí volajícího po rovnoprávnosti. Výraz jeho úspěchu lze spatřovat v reformní legislativě 80. let 19. století, která začala demontovat starobylý anglický patriarchální systém. Sérií legislativních aktů se zlepšil právní status žen, byly přijaty zákony zvětšující jejich vlastnické právo, ukotveno bylo i právo na péči o dítě či ochrana před fyzickým týráním ze strany manželů. Ženám se taktéž podařilo získat přístup na univerzitní přednášky v Oxfordu a Cambridge, což se setkalo se silným nesouhlasem, přestože na universitu roku 1897 docházelo v Anglii (pouhých) 844 dívek a žen. (Mužská) rétorika invaze charakteristická pro fin-de-siècle však podle jejího mínění nebyla přiměřená realitě, neboť ženy podle Showalter nepředstavovaly ekonomickou hrozbu. V placených zaměstnáních ženy vydělávaly pouze polovinu toho co muži a jen 8 % žen vstoupilo do odborových organizací.¹⁶ Vstup žen do veřejné sféry byl nazírán jako citelný zásah do konstrukce maskulinních rolí, ostatně v jejich rigiditě spatřuje jednu z příčin celkové krize. Její výraz spatřuje v instituci mužských klubů sloužící všem třídám a poskytující alternativu k a náhradu za domácí život.

¹⁴ K Weiningerovu dílu, argumentaci a zdrojích blíže viz Chandak SENGGOPTA, *Otto Weininger: sexualita a věda v císařské Vídni*, Praha 2009.

¹⁵ Jacques LE RIDER, *Der Fall Otto Weininger. Wurzeln des Antifeminismus und des Antisemitismus*, Vídeň, 1985. Citováno podle Libuše HECZKOVÁ, *Píšící Minervy*, s. 262.

¹⁶ Elaine SHOWALTER, *Sexual anarchy*, s. 7.

V rámci této „války pohlaví“ probíhal rovněž boj uvnitř pohlaví, tj. bojem proti „úchylkám“ přičítaných se heterosexuální orientaci. Jeho vyjádření spatřuje ve vystoupení a „etablování se“ homosexuality (skvěle zapadající do diskursu degenerace) jako svým způsobem podřízené a protestující maskulinity i v sexuálních skandálech s ní spojených, za všechny vzpomeňme případ Oscara Wilda. Proměnu doznal i samotný medicínský diskurs, v němž (znovu, byť jen dočasně) získala navrch pohlavní intermedialita,¹⁷ slovy Havelocka Ellise: „Sex je proměnlivý, jedno pohlaví se může proměnit v druhé ... je zde mnoho stupňů mezi celou ženou a celým mužem.“¹⁸ Ani pohlaví již nebylo jisté, útok na dosavadní hegemonii byl podpořen vystoupením umělecké avantgardy, sexuálních radikálů a intelektuálů útočících na systém primogenitury, povinnou heterosexualitu i autoritu svatebního obřadu. Přitom ale tato rebelie proti patriarchátu nemusela nutně znamenat příklon k feminismu. Právě tato paradoxní situace, v níž koexistuje protipatriarchální naladění s mysoginií, homofobií a rasismem, měla podle ní být konstitutivní pro poslední dvě desetiletí 19. století čili, pro období sexuální anarchie.¹⁹ Sexuální anarchie pak přinesla i proměnu samotného základu genderového řádu: ten se již nezakládal na teologické autoritě, nýbrž na autoritě vědecké. Sociální darwinismus ženám přiřkl tradiční atributy, pouze je oděl v nové roucho vědeckého jazyka.

Ačkoliv Showlater Le Ridera necituje, snad proto, že obě díla vznikla v relativně krátkém časovém odstupu, jsou si velice podobná, a to jak zaměřením na elitní intelektuální milieu, tak tím, že hledají a naznačují paralely se svou současností. Showalter podtrhuje roli požadavků ženské emancipace, zatímco Le Rider ji zmiňuje jakoby na okraji, jako něco

¹⁷ Thomas Laquer zastává názor, že pohlavní intermedialita byla charakteristická pro tzv. jednopohlavní model, tj. že již od Galéna byly lidské genitálie vnímány jako jedny, rozlišovaly se pouze tím, že u muže vystoupily díky větší tělesné teplotě ven z těla (teplo bylo znakem dokonalosti, tj. muž byl dokonalejší než žena). Biologie nesouměřitelnosti se objevila až v souvislosti s radikální politikou osvícenství, tj. žena začala být viděna jako kvalitativně jiná než muž, což se promítlo i do medicínského vědění, resp. medicínské vědění mohlo ustanovit imaginaci oddělených sfér odpovídající přirozeným (tělesným) rozdílům. Podrobněji Thomas LAQUEUR, *Body and Sex from the Greeks to Freud*, Cambridge 1990. Návrat k této minimální antropologii, resp. biologii pak skutečně vedl k znejistění esenciální difference pohlaví (genderu), jak ukázal např. Chandak Sengoopta na Ottu Weiningerovi, viz Chandak SENGOOPTA, *Otto Weininger: sexualita a věda v císařské Vídni*, Praha 2009, s. 106-132.

¹⁸ Elaine SHOWALTER, *Sexual anarchy*, s. 9.

¹⁹ Tamtéž, s. 11.

fakticky přítomného, ale dále ji nerozebírá, pouze krátce ukazuje na příkladech Rosy Mayreder a Lou Andreas-Salomé dva rozdílné přístupy žen k tématice postavení pohlaví.²⁰

Stejně se ke krizi maskulinity staví i americký badatel Michael Kimmel, jehož typologii reakce na krizi maskulinity Showalter ostatně i přijímá. Podle Kimmela lze rozlišit tři způsoby, jakými muži reagovali na krizi maskulinity ve Spojených státech po občanské válce: 1) odmítnutí emancipace, tj. antifeminismus, který nacházel leckdy podporu i u žen; 2) pozitivní přístup, tj. zakládání hnutí, která měla obnovit mužskou dominanci, ale předpokládala kvalitativní posun u muže, resp. alespoň znovu-utvrzení maskulinní dominance; 3) osvojení si krize, tj. mužský feminismus. Tyto modalitty nejsou výlučně americkou záležitostí, nýbrž je možno je objevit i v jiných národních prostředích. Takto pojatá typologie v sobě však skrývá jedno podstatné úskalí: krizi maskulinity spíše sama vytváří, neboť jakoukoliv formu lidského jednání vztahuje právě jen k ní.

Krátce po Showalterové, v roce 1994, uveřejnil John Tosh, jeden z „otců zakladatelů“ *men's history*, článek s názvem *What Should Historians do with Masculinity? Reflections on Nineteenth-century Britain*.²¹ Ve svém přístupu rozlišuje dvě úzce spojené kategorie: mužnost (*manliness*) a maskulinitu, mužskost (*masculinity*).

Mužnost odkazuje k vnitřnímu ustrojení muže, je to směs etických a psychologických kulturních atributů. V 19. století převládající kód mužnosti zdůrazňoval sebekontrolu, práci (výkon) a nezávislost. Studium mužnosti však podle Toshe může trochu nešťastně vytvářet zdání, že mužnost může být úspěšně studována sama o sobě.

Maskulinita představuje sociální status ukotvený ve vztazích k feminitě, ale i k podřízeným (či dominantním) maskulinitám. Statusu aktéři dosahovali ve třech základních sférách: v domově, zaměstnání a mužských klubech a spolcích, resp. v široké sféře mužské sociability. Jednotlivé sféry jsou ovšem provázané, neboť znakem maskulinity je založení domova, které ale předpokládá dobře ohodnocenou a v 19. století tedy i důstojnou, servility a podřízenosti prostou práci. V ideálním případě měly být všechny tři komponenty v rovnováze, ale vzájemná provázanost jednotlivých sfér ji často narušovala či vychylovala. Fakticky ale docházelo k destrukci konceptu oddělených sfér (viz dále), protože muž byl subjektem obou sfér, mezi nimiž mohl volně přecházet, resp. mohl se účastnit dění v obou. Vzájemný vztah

²⁰ Jacques LE RIDER, *Das Ende der Illusion*, s. 217-221.

²¹ John TOSH, *What Should Historians do with masculinity? Reflections on Nineteenth-century Britain*, *History Workshop Journal*, 38, 1994, č. 1, s. 179-202. Své eseje k této problematice pak shrnul o jedenáct let později do knihy *Manliness and Masculinities in nineteenth century Britain: essays on gender, family and empire*, Harlow 2005.

obou kategorií lze chápat tak, že mužnost představuje způsob, jakým jsou osvojovány normy maskulinity. Normativní, kolektivně sdílený vzorec maskulinity je osvojován a promítá se do subjektivní psychologické identity. Tosh spíše intuitivně cítí potenciál, ale i nebezpečí psychoanalytických teorií, v jejichž tekutých pískách lze snadno utonout. Přesto podle něj ignorovat primární dvojí identifikaci s rodiči, která předchází jakékoliv společensky osvojované normy a zakládá identitu subjektu, a to nejen na genderové úrovni. Právě identifikace chlapců s matkami a dívek s otci vede ke „kontaminaci“ jednoznačné genderové identity, což ústí v iniciační rituály v čase dospívání, kdy je veřejně, před zraky druhých, dokazována a manifestována maskulinita.

Co by tedy v tomto mnohvrstevnatém pojetí mužského subjektu znamenat krize maskulinity a jak se k ní Tosh staví? Polemizuje se Showalterovou, neboť ačkoliv elitní kultura reflektovala nejednoznačností v otázce sexuality, na rovině každodenní praxe se nijak nepromítly. Proto chápe srovnání s gay-kulturou 70. let 20. století jako přitažené za vlasy. Stejně tak i kapitalizace práce ženy ve 20. století postoupila do jiné, kvalitativně vyšší roviny. Krizi maskulinity jako analytický nástroj nepokládá za užitečný, vidí v ní spíše symptom podlehnutí impotentnímu zoufalství. Již samotný pojem krize totiž implikuje předcházející období stability, která může být jak na rovině subjektu pouze zbožným přáním. Každá genderová identita je chápána jako nestabilní a konfliktní. Ani v případě maskulinity jako sociálního statusu tomu není jinak, i ta je v neustálém napětí a vyvažování mezi dílčími komponenty. Těžko uchopitelný a překročitelný problém rovněž, podle Toshe, představuje fakt, že pojem maskulinity v 19. století neodkazoval k vnitřní identitě muže, ale k jeho vzhledu a činnostem. Jedinou možností, jak by snad bylo možno krizi maskulinity zachytit, je chápat ji jako situaci, v níž přestávají platit současná genderová očekávání a struktura genderových vztahů je rekonfigurována. Takováto změna není pouze výslednicí individuálních úzkostí o svou autonomii a moc, nýbrž spočívají hlouběji v proměně sociálních základů společnosti.

Zdrženlivě se ke krizi maskulinity, alespoň ve vídeňském prostředí, staví i Wolfgang Schmale. Poukazuje na to, že nenabídla nový model maskulinity, ačkoliv dějiny moderní evropské maskulinity od 16. století jsou dějinami „nových Adamů.“²² Je ovšem třeba se ptát, musí-li pojem krize vždy indikovat návrhy nových pozitivních řešení.

Schéma krize maskulinity jako důsledku konkurenčního boje mezi pohlavími kritizuje jako trochu ukvapené i Claudia Opitz,²³ neboť změny genderového řádu jsou tak vztaženy

²² Wolfgang SCHMALE, *Geschichte der Männlichkeit in Europa (1450-2000)*, Wien 2003, s. 232.

²³ Claudia OPITZ, *Un-Ordnung der Geschlechter: Einführung in die Geschlechtergeschichte*,

pouze konfliktu dvou genderových identit, které vlastně nijak nepřekračují rámec (metafyzicky chápaného) pohlaví. Pozitivní stránku spatřuje v tom, že toto pojetí na druhé straně může otevřít cestu k porozumění principiální náchylnosti a krizovosti mužského monopolu z něj vyplývajících společenských představ řádu a sociálních praktik. Rovněž umožňuje zachytit a analyzovat nehegemonickou, protestující maskulinitu (či maskulinity).

Jak je patrné, názory na funkčnost a užitečnost krize maskulinity jakožto analytického konceptu i přístupy k ní se různí. To je dáno rozdílnými metodologickými východisky: ani Le Rider ani Showalter nepíše dějiny z pozice genderové optiky, ale spíše z pozice kulturních dějin. Sice reflektují kulturní podmíněnost sociálních rolí obou pohlaví, vnitřními rozdíly, danými kupříkladu sociální pozicí aktérů se však nezabývají. Jejich pohled na lidskou identitu nevybočuje z tradičního, liberálně-humanistického pohledu, vyznačující se stabilitou a vnitřní koherencí. Oproti tomu Tosh svůj přístup více nuancuje, ovlivněn psychoanalytickými koncepcemi chápe genderovou identitu jako křehkou, labilní a konfliktní, jako neustále vyjednávanou (byť ke konceptu performativního vytváření identity přímo neodkazuje).²⁴ Právě zde se rýsuje základní střet o krizi (genderové) identity: zatímco klasické pojetí identity v ní vidí vyjádření diskontinuity, trhliny ve vědomí, pak Toshův postmoderní náhled to již neumožňuje – „krize maskulinity“ je pouze jedním z mnoha posunů v genderovém řádu. Pokud dochází ke krizi, pak pouze v rámci ontogenetické vývoje subjektu.

Z toho vyplývá otázka: Lze tuto dichotomii překlenout? Je možno hovořit o krizi maskulinity z perspektivy genderu? Nyní je proto třeba vyjasnit mé chápání kategorie genderu, na něj navazujícího pojmu genderový řád a možnost, jak postihnout případnou krizi maskulinity.

Kategorie gender, genderový řád a pojem krize

Genderem²⁵ rozumím časově a prostorově proměnný, sociálně a kulturně podmíněný konstrukt, který přiřazováním atributů, charakterů, vlastností i společenských rolí myšleným protikladům (strukturovaným podél biologického pohlaví) naturalizuje skutečnost, tj. přetváří specifické a umělé v univerzální a přirozené. Pomocí této diskurzivní strategie je rozčleněn

Tubingen 2005, s. 84.

²⁴ Ke vztahu performativního vytváření identity a genderu viz blíže Kateřina ZÁBRODSKÁ, *Variace na gender: poststrukturalismus, diskursivní analýza a genderová identita*, Praha 2009.

²⁵ Užijeme-li ve studii českého pojmu rod, pak jej používáme jako synonymní označení.

sociální prostor podle určitých mocenských pravidel.²⁶ Genderová identita subjektu se utváří na průsečíku diskursů obsahujících genderové označování, jejich osvojování a následném přetváření ve společenskou praxi. Nelze ji však studovat samu o sobě, neboť genderová identita je relační: maskulinita a feminita, resp. jejich rozdílné typy musejí být studovány společně, zejména v 19. století, neboť homosexualita (jako druh protestující maskulinity) vstupuje do vědeckého a společenského diskurzu až na samém jeho konci a queer identity až v průběhu století následujícího. Kloním se tedy k názoru, že neexistuje nespočet genderových identit, je ale možno vysledovat určité dominantní normativní pozice pojmenovávající ideální stav, jež označují jako genderové řády.²⁷ Konstrukce rodového řádu umožňuje postihnout relační aspekt genderu a zároveň umožňuje vztahy zasadit do základních rámců (nacionalismus, socialismus atp.). Genderové řády pak můžeme považovat za hegemoniální, jiné za okrajové či subverzivní a explicitně vylučované z veřejného prostoru.

Utváření genderové identity v podstatě odpovídá výše zmíněnému Toshovu schématu. Jako užitečné se mi jeví jím postulované rozlišování mezi mužností (jedincem internalizovaná, prožívaná maskulinita) a maskulinitou (společensky sdílená představa o tom, co má být muž). Samozřejmě, jedná se ideálně-typické rozlišení, které umožňuje rozlišit dva póly jednoho diskursu, nikoliv o dvě protikladné kategorie. Krizi mužnosti vidí Tosh jakožto jistou antropologickou konstantu, krizi maskulinity nechápe jako nosný pojem. Přesto, chápeme-li krizi spolu s P. Ricoeurem v její obecné definici jako „dysfunkci normálního vztahu mezi horizontem očekávání a prostorem zkušenosti“,²⁸ lze pak za krizi genderového řádu, resp. za krizi maskulinity považovat takový stav, kdy dochází k zneuznání maskulinity

²⁶ Toto pojetí vychází zejména z konceptů Joan Scott, viz. Joan Wallach SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, *The American Historical Review*, 91, 1986, č. 5, s. 1053-1075. Dostupný je též ve slovenské podobě ve sborníku Jana CVIKOVÁ - Jana JURÁŇOVÁ - Eunica KOBOVÁ (edd.), *Histórie žien: aspekty písania a čítania*, Bratislava 2006. V českém prostředí se tomuto článku věnují i další příspěvky Denisa NEČASOVÁ, *Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska*, *Dějiny-teorie-kritika* 5, 2008, č. 1, s. 81-102. nebo Jana RATAJOVÁ, *Gender history jako alternativní koncept dějin*, in: K. Čadková, M. Lenderová, Jana Stráníková, *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 33-40.

²⁷ Tento pojem jsem zvolil jako ekvivalent německého termínu „Geschlechterordnung“ resp. „Ordnung der Geschlechter“ a anglického „gender order.“ K jeho užívání srov. Claudia OPITZ, *Un-Ordnung der Geschlechter: Einführung in die Geschlechtergeschichte*, Tübingen 2005, Wolfgang SCHMALE, *Geschichte der Männlichkeit in Europa (1450-2000)*, Wien 2003, Ida BLOOM, Karen HAGEMANN, Catherina HALL, *Gendered Nations: Nationalism and gender order in the long nineteenth century*, Oxford, 2000.

²⁸ Paul RICOEUR, *Je krize jevem specificky moderním?*, in: Jiří Pechar (ed.), *Pojem krize v dnešním myšlení*, Praha 1992, s. 42.

či mužnosti, kdy očekávání aktérů uznání vlastní důstojnosti nejsou naplňována a kdy začínají být artikulovány nové podoby maskulinity (ideály), resp. způsoby řešení krize genderového řádu. Jsem si vědom případné námitky, že zvětšující se difference mezi kategoriemi očekávání a zkušenosti může být nazírána jako základ novověkého myšlení a s ním spojené ideje pokroku: čas byl obdařen „koeficientem změny,“ před člověkem se otevřela nepředpověditelná budoucnost, očekávání změny se zapsalo do lidského vědomí, alespoň tak se na jejich vztah dívá Reinhart Koselleck.²⁹ Na druhé straně tím nelze devalvovat představy, které si jedinec vytváří na základě zkušenosti o své budoucnosti, svém společenském uznání.

Koncepce práce

Aby bylo možno zkoumat artikulace mužnosti a to, nakolik odpovídají kolektivně sdílené maskulinitě, je třeba si v prvním kroku vhodně vymežit badatelské pole. Tím je pro mě český skauting, resp. jeho vznik a ideové formování v prvních letech jeho existence do začátku první světové války. Právě skautské hnutí bývá totiž často dáváno do souvislosti s reakcí na krizi maskulinity v Anglii a Americe.³⁰

Skautské organizace zde byly ustanoveny v poměrně rychlém sledu. V Anglii vznikla pod vedením Roberta Baden-Powella první roku 1908, ve Spojených státech amerických se Ernest Thompson Seton postavil v čelo organizace Boy Scouts of America o dva roky později, roku 1910. Již v roce 1912 spatřila světlo světa příručka *Základy junáctví*, která na svém hřbetu nese jméno Antonína B. Svojsíka.³¹ Skutečnost je ovšem komplikovanější, neboť na obsahu a konečné podobě zakládající příručky se podílelo dalších třicet mužů, pročež ji lze považovat za vcelku reprezentativní sondu do myšlení a cítění českých středostavovských

²⁹ Reinhart KOSELLECK, *Future Past. On the Semantics of Historical Time*, New York, 2004, s. 263-269.

³⁰ Základní vhled do problematiky představuje encyklopedický slovník z pera Michaela Kimmela a Amyho Aronsona: Michael KIMMEL, Amy ARONSON, *Men and masculinities. A social, cultural, and historical encyclopedia*, Oxford 2004, zejména s. 49, 99 a 709. Thomas KÜHNE, *Männer Geschichte als Geschlechtergeschichte*. in. Thomas Kühne (Hg.), *Männer Geschichte – Geschlechtergeschichte. Männlichkeit im Wandel der Moderne*, Frankfurt, 1996, s. 16-17.

³¹ Téhož roku získal Antonín B. Svojsík institucionální zázemí v Junáckém odboru působícím v rámci Svazu českých spolků a přátel tělesné výchovy v Praze. Ten se o dvě léta později osamostatnil jako Junák-český skaut. Nebyl ovšem jediný. V té době, tj. v letech 1911 a 1912, se více či méně úspěšně pokoušeli v život uvést své verze skautingu František Hofmeister, Jan Hořejší a Miloš Seifert. Svojsíkovi, který se v té době považoval ještě spíše za propagátora než organizátora, se však podařilo získat výhradní právo na překlad Baden-Powelovy příručky *Scouting for Boys*, což jistě mohlo napomoci etablování se jeho verze skautingu. Blížeji k tomuto tématu viz Rudolf PLAJNER, *Úsvit českého junáctví*, Praha 1992, s. 35-55.

mužů. Co očekávali od skautingu? Mělo být jeho úkolem zamezit degeneraci mládeže, zbavit ji škodlivého vlivu městského prostředí,³² vyvést je z tenat ženské výchovy³³ zastavit zjemňování (tj. úpadek) chlapeckých charakterů a raději je připravovat na vojenskou službu a tím i k zodpovědnému občanství, tak, jak tomu chtěli v Anglii a Americe? Byla-li anglo-americká verze skautingu určena pro chlapce z nižších společenských tříd, kteří nemohli tak snadno „utéci z vlivu žen“ jako ti, kteří chodili do školy,³⁴ je třeba se ptát, šili-li otcové zakladatelé projekt českého junáctví také na míru nějaké sociální skupině? Měl-li anglický skauting do vínku vloženu obranu impéria, jak se český skauting vyrovnával s nacionalismem? Poskytovala formující se skautská ideologie obraz nového chlapce a muže?

Aby bylo možno určit, byl-li skutečně českým skautingem postulovaný ideál nový, je třeba se nejprve zaměřit na rekonstrukci genderového řádu v prostředí českých sociálních, potažmo politických hnutí, resp. na módy maskulinity a jejich vztah k ženské emancipaci, neboť právě ona měla hrát výraznou úlohu při „vyzývání“ a zpochybňování maskulinity, které se uplatňovaly ve vybraných politických veřejnostech,³⁵ ze strany zakladatelů českého skautingu. Na ty se zaměřím v první kapitole.. K tomu poslouží analýza periodik, u nichž lze předpokládat reprezentativnost, tj. širší čtenářský ohlas.³⁶ Mezi nejčtenější, česky psané deníky patřily v průběhu druhé poloviny 19. století *Národní listy* a *Národní politika*.³⁷

³² Město reprezentovalo „civilizaci, ztrátu svobody a ženské úsilí domestikovat svět.“ V důsledku toho mělo nastat podle E. T. Setona, zakladatele Boys Scouts of America, přetvoření „robustně mužného, na sebe sama spoléhajícího chlapectví na kuřáka cigaret s propadlým hrudníkem, nervosního a nejisté vitality.“ Michael KIMMEL, *The History of Men: Essays in the History of American and British Masculinities*, s. 81.

³³ Charakteristický je Kimmelem často uváděný výrok Baden-Powella „*Manliness can only be taught by men, and not by those who are half of men, half old women*“. Michael KIMMEL, Amy ARONSON, *Men and masculinities*, s. 49; Michael KIMMEL, *Manhood in America*, s. 105. V Setonově pojetí má navíc skauting napomoci zbavit se i vlivu církve. Michael KIMMEL, *The history of men*, s. 81.

³⁴ Michael KIMMEL, Amy ARONSON, *Men and masculinities*, zejména s. 49.

³⁵ Pod pojmem veřejnost rozumím kolektiv, který vytváří prostor komunikace a diskuze na základě předpokladů uznání určitého soukromého výkonu předpokládajícího samostatnost a nezávislost (autonomii), na základě určitých racionálních argumentů a určitého morálního odůvodnění, přičemž se snaží získat politický vliv na stát, resp. státní samosprávu. Srv. Jurgen HABERMAS, *Strukturální přeměna společnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*, Praha, 2000, s. 55 ann.

³⁶ Přehledný vývoj českého tisku v 19. století viz, Martin SEKERA, *Die Tschechische Pressewesen*, in: Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band VIII/2 Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*, s. 1977-2036.

³⁷ Náklad *Národních listů* se až do roku 1883 nepřekročil hranici 4 000 výtisků, vrcholu dosáhl roku 1895, kdy výše denního nákladu přehoupla přes 20 000 kusů. Čtenější byla *Národní politika*, jejíž náklad byl roku 1883 dvojnásobný oproti *Národním listům*, tj. kolem 8 000 kusů. Náskok ovšem ztratila, v roce 1895 se jí denně

Ačkoliv se jednalo o stranický tisk dvou (do 90. let 19. století) největších (soupeřících) politických stran, obě periodika v zásadě představovala reprezentanty nacionálně-liberální politiku, byť v hodnocení dílčích jevů se rozcházela.³⁸ Z jejich mantinelů nevystupují ani další sledované tiskoviny, časopis Sokol (tělocvičné hnutí) a Ženské listy (ženské hnutí). Oba vycházeli v měsíční periodicitě, Jako jistý korektiv diferenciacce a pluralizace tzv. ženského hnutí od přelomu století je zohledněn *Ženský obzor* (vycházel desetkrát ročně), který se hlásil k realismu a České straně pokrokové T. G. Masaryka.³⁹

Rovněž neopominu ani etabloující se socialistickou politiku a genderový řád s ní svázaný. Přestože se v socialistickém hnutí z přispěvatelů do *Základů junáctví* (prokazatelně) angažoval (pouze) F. V. Krejčí (vedl kulturní rubriku Práva lidu), může nám sonda do něj posloužit poskytnout srovnání toho, nakolik byly proměny jednotlivých řádů svázané s jednotlivými veřejnostmi a nakolik se mohlo jednat o obecněji podmíněné posuny. Proměnám socialistického generového řádu jsme s Vítem Strobachem věnovali samostatnou studii, z níž bude tato práce rovněž i vycházet.⁴⁰ Do nastíněné typologie periodik tak tedy zapadá Práva lidu jako politický deník, na dělnickou výchovu zaměřený Tělocvičného ruchu i Ženský list jakožto reprezentant řešení ženské otázky v socialistickém hnutí. Vedle toho byly využity i Dělnické noviny, Dělnické listy, Rovnost a Budoucnost,

Časový záběr první kapitoly je vymezen roky 1870 a 1910, a to z několika důvodů. Předně, jak již bylo řečeno, má-li být detekována krize, je nutno identifikovat případná krizi předcházející období stability, resp. postihnout vývoj a situaci, do níž zakladatelé skautingu

prodalo na 17 000 kusů. Karel MÜLLER, *Češi a občanská společnost: pojem, problémy, východiska*, Praha 2002, s. 130, Vyšší čísla, u Národních listů rozsah od 7 500 do 30 000 a u Národní politiky od 22 500 do 115 000 výtisků. Gabriele MELISCHEK, Josef SEETHALER, *Presse und Modernisierung in der Habsburgermonarchie*, in. Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Band VIII/2 Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung, s. 1687.

³⁸ Toto označení v sobě slučuje dva zdánlivé protiklady: racionalismus liberalismu a emocionalitu nacionalismu, Podle dobového chápání neměly být liberální ideály popřeny, ale specifikovány v konkrétním národním prostředí. Liberální ideály pak byly ve druhém kroku vztaženy ke kolektivní entitě národa, pro niž si nárokovaly ty samá práva, jaké liberalismus přisuzoval jednotlivci, emblematicky shrnuté v heslo „svoboda, rovnost, bratrství“. Odtud byl pak jen krůček k imaginaci národního (jednotného) těla. Srov. Vratislav DOUBEK, *Moderna, realisté a Die Zeit*, Praha 2012, s. 9-10, Otto Urban, *Kapitalismus a česká společnost: k otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 2003, s. 33.

³⁹ Ženský obzor byl založen vysokoškolskými studentkami, odchovankyněmi dívčího gymnázia Minerva. Blíže k jeho přispěvatelkám a obsahu viz Libuše HECZKOVÁ, *Píšíci Minervy*, s. 236-257.

⁴⁰ Jan MAREŠ, Vít STROBACH, Třída dělníků i žen? Proměny genderového řádu v českém dělnickém hnutí 1870-1914, v recenzním řízení.

roku 1912 vstupovali. Vzhledem k jejich rozdílnému stáří byl rok 1870 stanoven jako jistý kompromis (viz dále v druhé kapitole), který může umožnit postihnout socializační rámec nejstarší věkové skupiny. V neposlední řadě je to i z toho pragmatického důvodu, že většina sledovaných periodik začíná vycházet až později (Národní politika roku 1884, Ženský obzor roku 1900), což souvisí s obecným nárůstem počtu tiskových platforem v druhé polovině 19. století.

Vzhledem k tomu, že analýza všech ročníků těchto periodik překračovala možnosti této práce, budou sledovány a analyzovány pouze konfigurace genderového řádu na základě synchronních řezů činěných po desetiletích (1870, 1880, 1890, 1900, 1910). Občas však bylo třeba učinit výjimku z přísného chronologického měřítka: Sokol začal vycházet roku 1871, Ženské listy v roce 1873,⁴¹ přesto jsou spojeny do jednoho řezu. Podobně je tomu i se špatně dostupným ročníkem 1890 Ženských listů, který byl nahrazen ročníkem následujícím. V případě sondy do socialistického diskursu budou tyto chronologické mezníky plnit spíše orientační funkci, průřezový charakter analýzy bude ale zachován.

Ve druhém kroku se zaměřím na podobu genderového řádu, tak jak byl konstruován v *Základech junáctví* (1912) a dalších příručkách z pionýrského období junáckého hnutí. Jím vytvářenou podobu maskulinity pak budu konfrontovat s artikulacemi mužnosti a vztahem k maskulinitě v dochované vzájemné korespondenci mezi přispěvateli. Vzhledem ke špatně dochované a přístupné pramenné základně se tato práce nepokouší postihnout recepční stránku věci, tj. jak ji prožívali první skauti či jejich vůdci.

⁴¹ Míním Ženské listy jako samostatný časopis vydávaný nejprve Fr. A. Urbánkem, následně Ženským výrobním spolkem českým, nikoliv přílohu Květů, v kteréžto podobě vycházel v letech 1871 až 1873. Srov. Libuše HECZKOVÁ, *Píšící Minervy*, s. 60.

1. Proměny genderového řádu 1870-1910

V úvodu představený britský modus maskulinity, tak jak jej viděl John Tosh, nelze přenášet a aplikovat na genderový řád, který se uplatňoval v českých politických veřejnostech. Jeho dosud nejlepší charakteristiku podala Alena Šimůnková ve svém článku,⁴² v němž na základě preskriptivní a memoárové literatury kombinované s ego-dokumenty rekonstruovala podobu genderového řádu české měšťanské společnosti v čtyřicetiletí bezprostředně předcházejícímu zde zkoumanému období, tj. v letech 1830-1870. Ten byl tvarován představou genderového konstruktů oddělených sfér, v jehož základu lze nalézt „komplementární“ a asymetrický náhled na vztah maskulinity a feminity. Na rozdíl od „rovnostářského modelu“ neakcentoval rovnost, nýbrž rozdílnost.⁴³ Nelze však tvrdit, že by druhý model, „rovnostářský“, vešel v úplné zapomnění. Naopak, oba dva základní typy uznání (uznání odlišnosti a uznání rovnosti) se dále střetávali, resp. prolínali v boji za uznání.

Proti sobě byly dichotomicky stavěny kultura jako maskulinní prvek a příroda jako femininní prvek, které si k sobě vztahovaly další atributy: muž rozum, vědu, aktivitu, veřejnost, žena přírodu, pasivitu, zbožnost (víru), citovost a soukromou sférou (domácnost). Genderový dualismus však pravděpodobně nebyl originálním výmyslem pozdního 18. století, imaginace psycho-fyziologických základů údajných rozdílů mezi muži a ženami sahají až do počátků raného novověku; v 18. století bylo dualistické určování podstaty jednotlivých pohlaví (veřejný/soukromý, aktivní/pasivní, racionální/emocionální, kulturní/přirozený) „pouze“ nově problematizováno.⁴⁴ Od konce 18. století docházelo k proměně chápání podstaty společenských norem, ze sociální se stávaly „přírodní“, vědecké normy, z pozitivních empirických dat byl dovozován psychický profil jedinců: o podstatě muže a ženy vypovídalo jejich tělo.⁴⁵ V základu tohoto náhledu stál rozšířený názor na analogii mezi tělem a duší - zatímco muž naplňoval antický a z něj výrazně čerpající osvícenský ideál harmonie těla a ducha, žena byla považována za bytost disharmonickou (v medicínském

⁴² Alena ŠIMŮNKOVÁ, *Statut, odpovědnost, láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století*, Český časopis historický 95. 1997, č. 1, s. 55-107.

⁴³ Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010, s. 62-88.

⁴⁴ Franz. X. EDER, „Durchtränksein mit Geschlechtlichkeit“. *Zur Konstruktion der bürgerlichen Geschlechterdifferenz im Wissenschaftlichen Diskurs über die ‚Sexualität‘*, in: Margret Friedrich, Peter Urbanitsch (Hg.), *Von Bürgern und Ihren Frauen*, Wien, 1996, s. 26.

⁴⁵ Tamtéž, s. 27.

diskurzu hysterickou, neurotickou, věčně nemocnou atd.).⁴⁶ Legislativní kodifikaci tohoto společenského uspořádání v Rakousku vyjadřuje Občanský zákoník (1811).⁴⁷ Zároveň byla privátnímu prostoru věnována taková pozornost právě proto, že plnila zcela „veřejné“ úkoly, tj. výchova dětí. Rozhodující slovo muže v rodině dokládá, že na základě zmíněného pojetí muž nesporně náležel oběma sférám. Základem konstrukce maskulinní identity bylo „popírání mužů v soukromí,“ svou moc totiž nemusel aplikovat na ženu poslušnou řádu.⁴⁸

Příčiny vzniku imaginace oddělených sfér jsou nejčastěji hledány v úpadku ekonomického statutu žen (industrializace výroby), rostoucí specializovanosti (kvalifikované) práce, nové roli občana (muže), který hledal odpočinek od „veřejného života“ v intimitě soukromé sféry jakožto zázemí vůči okolnímu světu, a s tím spojené proměně rodinných vztahů, nyní více založených na emocionalitě, která rovněž proměnila a zhodnotila roli dětství a mateřství.⁴⁹

Na otázku Daniely Tinkové „do jaké míry se tento model uplatňoval v českém měšťanském prostředí, kde na jedné straně nedokončená modernizace a industrializace vlastně nedovolovaly důslednější oddělení „soukromé“ a „veřejné“ sféry ... a kde, na straně druhé, vyžadoval nástup nacionalismu a ideologie národního obrození svým způsobem „aktivnější“ (byť omezeně) zapojení žen do veřejných záležitostí.“⁵⁰ nacházíme odpověď u Aleny

⁴⁶Srv. Lynn ABRAMSOVÁ, *Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918*, Brno, 2005, s. 28 ann; George L. MOSSE, *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, New York – Oxford: Oxford Univ. Press, 1996, 24 ann.

⁴⁷ K hierarchii pohlaví v Občanském zákoníku srv. Marie BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005 s. 21. K němu blíže viz Brigitte MAZOHL-WALLNIG, *Männliche Öffentlichkeit und weibliche Privätsphäre? Zur fragwürdigen Polarisierung bürgerlichen Lebenswelten*, in: Margret Friedrich, Peter Urbanitsch (Hg.), *Von Bürgern und Ihren Frauen*, Wien, 1996, s. 131-137.

⁴⁸ Tamtéž, s. 127-130.

⁴⁹ Blíže k tomuto konceptu Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát*, s. 52-56, příp. Daniela TINKOVÁ, „Oddělené sféry“ – tradiční polarita nebo dědictví 19. století? in: Milan Řepa (ed.), *19. století v nás: Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, Praha, 2008, s. 458-470 či Brigitte MAZOHL-WALLNIG, *Männliche Öffentlichkeit und weibliche Privätsphäre? Zur fragwürdigen Polarisierung bürgerlichen Lebenswelten*, in: Margret Friedrich, Peter Urbanitsch (Hg.), *Von Bürgern und Ihren Frauen*, Wien, 1996, s. 127-130.

Z dosavadního bádání v českém prostředí srv. Marie BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005 nebo Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*, Mladá fronta 1999.

⁵⁰ Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát*, s. 61.

Šimůnkové.⁵¹ Ta potvrzuje platnost fundamentů oddělených sfér v českém buržoazním prostředí poloviny 19. století. Tomu odpovídalo rozložení vlastností připisovaných jednotlivým pohlavím (muž: mravnost, dovednost, svědomitost, cílevědomost, aktivita, energie, odvaha; žena: pasivita, obětavost, láskyplnost, vášnivost, fantasie, zbrkllost a povrchnost).⁵² Jediný rozdíl, který vyvstává, je v hodnocení manželství: v prostředí české buržoazie nedošlo podle Šimůnkové do konce 60. let k uznání platonické lásky. Naopak láska musela být budována a měla se zakládat na úctě a toleranci.⁵³ Proměnu feminity, resp. stávající rodové hierarchie nepřineslo (v té době) ani její angažmá v národním hnutí. Ženy byly objekty osvěty, jež měly zdokonalit a kultivovat své „mateřské kompetence“ při výchově dětí, zejména synů, budoucích vlastenců.⁵⁴

Nelze zapomínat na to, že představené rozdělení bylo normou, resp. ideálem, který ale vždy nekorespondoval s praxí; výdělečná práce žen představovat celospolečensky rozhodující faktor, v roce 1900 jich bylo v Rakousku zaměstnáno na 41 %, nemohly tedy naplňovat ideál hospodyňky.⁵⁵ V Čechách tvořily více než 60 % všech ekonomicky aktivních v zemědělství.⁵⁶ Navíc ne každá žena vstoupila do manželství, na přelomu 19. a 20. století zůstávalo přibližně 10 % žen neprovdáno ještě v padesáti letech, tj. na konci plodného období.⁵⁷

⁵¹ Alena ŠIMŮNKOVÁ, *Statut, odpovědnost, láska*, s. 55-107. Pro jeho rozšíření v předbřeznovém dělnickém prostředí srov. Rudolf KUČERA, *Páni kamarádi: gender v raném dělnickém hnutí českých zemí před rokem 1848*, *Český časopis historický*, roč. 102, 2009, č. 4, s. 797-822.

⁵² Alena ŠIMŮNKOVÁ, *Statut, odpovědnost, láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století*, *Český časopis historický* 95. 1997, č. 1, s. 75-85.

⁵³ Tamtéž, s. 99-100.

⁵⁴ Je samozřejmě otázkou, nakolik byla tato konfigurace genderového řádu stabilní a jak se vyvíjela v posledních třech desetiletích 19. století, tj. v době, na níž se tento příspěvek zaměřuje. Alena ŠIMŮNKOVÁ, *Statut, odpovědnost, láska*, s. 93.

⁵⁵ Brigitte MAZOHL-WALLNIG, *Männliche Öffentlichkeit und weibliche Privätsphäre? Zur fragwürdigen Polarisierung bürgerlichen Lebenswelten*, in: Margret Friedrich, Peter Urbanitsch (Hg.), *Von Bürgern und Ihren Frauen*, Wien, 1996, s. 127-130. Pro

⁵⁶ Pavla HORSKÁ, *K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století: příklad Českých zemí*, *Československý časopis historický*, roč. 31, 1983, č. 5, s. 711-740, zde s. 711.

⁵⁷ Tamtéž, s. 721.

1.1 Řez 1870

Feministická kritika volající po návratu žen do dějin s oblibou označuje ženy v minulosti jako neviditelné.⁵⁸ Při samotné genderové analýze se ovšem ukazuje, jak tenká je hranice mezi neviditelností a všudypřítomností. Muž totiž představuje přirozeného společenského aktéra, ale reprezentace maskulinity jsou (právě proto) v každodenním zpravodajství řídké (či přinejmenším špatně zachytitelné). Zřetelnou a jasnější podobu získávali zejména při konfrontaci se svým protějškem, tj. tehdy, byla-li probírána otázka ženské emancipace. Tím se samozřejmě problematika reprezentací maskulinity zdaleka neuzavírá, ale představuje vhodný začátek analýzy. Tyto normativní pozice, nejčastěji ve formě autorských fejetonů, popisující a argumentující společenský ideál, je následně možno konfrontovat jednak s reprezentacemi maskulinity a feminity v denním zpravodajství, jednak s druhou stranou periodika, na jejímž utváření se výrazně podílela čtenářská obec: s reklamní a inzertní rubrikou.

Maskulinita byla na stránkách Národních listů nejčastěji konotována s kolektivní (nejčastěji národní, ale nikoliv jen českou) jednotou vyjadřující a přenášející vnitřní integritu subjektu rovinu týkající se celku na společenství.⁵⁹ Mužské ctnosti byly nejčastěji projektovány do a vyžadovány od politických vůdců. Postrádat neměli čestnost, vzdělanost, objektivnost, nezištnost, lásku k pokroku a vlasti, charakternost a zásadovost, jejichž kombinace vytváří muže prostého jednostrannosti a polovičatosti.⁶⁰

Politická aktivita, do níž se vtěluje práce pro národ, vyžaduje vedle zkušenosti a ráznosti rovněž obětavost, jeden z atributů tradičně připisovaných ženám; teprve pak může být maskulinita označena za harmonickou.⁶¹ Každodenní, mužné chování a jednání je dále konotováno s upřímností, silou, odvahou, neohrožeností, vůlí a také schopností obhájit a uhájit svá práva a názory – agrese je legitimizována sebeobranou.⁶² Maskulinita má rovněž

⁵⁸ Daniela TINKOVÁ, „Žena“ – prázdná kategorie? *Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: K. Čadková, M. Lenderová, Jana Stráníková, *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 19-33.

⁵⁹ NL, 24. 2. 1870, roč., 10, č. 54, s. 2, NL, 15. 7. 1870, roč. 10, č. 189, s. 5, NL, 23. 7. 1870, roč. 10, č. 197, s. 1, NL, 30. 7. 1870, roč. 10, č. 204, s. 1, NL, 14. 8. 1870, roč. 10, č. 219, s. 4, NL, 19. 8. 1870, roč. 10, č. 223, s. 1.

⁶⁰ NL, 22. 10., roč. 10, č. 288, s. 5; NL 29. 4. 1870, roč. 10, č. 117, *Ze Sedlce*, s. 5.

⁶¹ NL, 8. 4. 1870, roč. 10, č. 97, *Z Moravy*, s. 2.

⁶² NL, 1. 1. 1870, roč. 10, č. 1, s. 1, NL, 4. 1., roč. 10, č. 3, s. 2, NL, 19. 2., roč. 10, č. 49, s. 2, NL, 6. 4. 1870, roč. 10, č. 95, s. 3, NL, 2. 7. 1870, roč. 10, č. 176, s. 2, NL, 21. 7. 1870, roč. 10, č. 195, s. 3, NL, 7. 10. 1870, roč. 10, č. 273, s. 3, NL, 10. 10. 1870, roč. 10, č. 276, s. 2, NL, 20. 12. 1870, roč. 10, č. 347, s. 1.

svůj temporální rozměr: na jedné straně charakterizuje dospělost muže v protikladu k nerozváznému, horkokrevnému, rozčilenému a fantazírujícímu mládí;⁶³ na straně druhé má prospektivní ráz – odkazuje k pokroku a budoucnosti.⁶⁴

V každém případě, konstruování maskulinity na základě kompetencí prokazovaných ve veřejné sféře, na úrovni správy věcí veřejných, je více než zřejmé. Samotný pojem veřejnost zůstává v dobovém diskursu synonymem pouze pro jeden jeho aspekt: transparentní vztahem k publiku, opaku uzavřenosti a tajnosti.⁶⁵ Veřejnost tedy nebyla vnímána jako nezávislá, rozumem rozvažující a liberální společnost konstituující jednotka.

Svébytný žánr pak v denním tisku představují tzv. nabídnutí k sňatku, tj. inzeráty doplňující funkci dnešních seznamek. Typické pro ně je, že na rozdíl od těch dnešních není řeč o seznámení, nýbrž rovnou o sňatku, což odpovídá výše zmíněnému postřehu Aleny Šimůnkové o soudobém chápání manželství. Vlastní sebe-charakteristika byla obvykle výrazně kratší než seznam požadavků na případnou nevěstu. Lze se oprávněně domnívat, že muži inzerovali pouze ty údaje, po kterých byla poptávka, které určovaly jejich cenu na svatebním trhu. Stačilo relativně málo: nejpodstatnějšími byl věk a zaměstnání, resp. k němu vázaný plat, příp. výše jmění. Dále vyzdvihovali svůj zevnějšek (slušný, příjemný), vzdělání a mravy (dobré srdce); náboženské vyznání se jako relevantní faktor objevovalo pouze výjimečně.

Žena i muž se objevují v denních zprávách a černé kronice, ovšem mnohdy bezpříznakově, popisný žurnalistický styl se leckdy zřídka jakéhokoliv komentáře či interpretace – není je tedy možno považovat za součást diskursu, genderového řádu.⁶⁶ Reprezentace feminity jsou spíše fragmentární, nejednotné, polemické. Na obecné úrovni oprávněnosti požadavků zrovnoprávnění žen a mužů jsou konfrontovány dvě rozdílné

⁶³ NL, 25. 1. 1870, roč. 10, č. 24, s. 2, NL, 17. 2. 1870, roč. 10, č. 47, s. 2, NL, 1. 2. 1870, roč. 10, č. 31, s. 4, NL, 12. 7. 1870, roč. 10, č. 186, s. 4.

⁶⁴ NL, 9. 5. 1870, roč. 10, č. 127, s. 1, NL, 23. 1. 1870, roč. 10, č. 22, s. 2.

⁶⁵ NL, 1. 2. 1870, roč. 10, č. 31, s. 2, *Tajný spolek „Blaník“ před soudem pražským*, NL, 22. 4. 1870, roč. 10, č. 110, s. 1, NL, 1. 11. 1870, roč. 10, č. 298, s. 1, NL, 6. 4. 1870, roč. 10, č. 95, s. 3, NL, 28. 5. 1870, roč. 10, č. 144, s. 5, NL, 27. 8. 1870, roč. 10, č. 232, s. 1.

⁶⁶ Sem lze zařadit informace o přednáškách pro ženy v Umělecké besedě a Oulu, srov. NL, 1. 1. 1870, roč. 10, č. 1, s. 2, NL, 8. 4. 1870, roč. 10, č. 97, s. 2, či o, zápisu v Průmyslové škole dívčí spolku sv. Lidmily, srov. NL, 9. 10. 1870, roč. 10, č. 275, s. 3, či o „připuštění ženštin na universitu“ v Helsinkách, srov. NL, 5. 6. 1870, roč. 10, č. 151, s. 2. Zařadit sem lze i zprávy o večírcích a zábavách, viz NL, 17. 2. 1870, roč. 10, č. 47, s. 3, NL, 1. 2. 1870, roč. 10, č. 31, s. 3, NL, 1. 7. 1870, roč. 10, č. 175, s. 4.

perspektivy: ženy jako faktické vládkyně lidské společnosti⁶⁷ a ženy jako oběti patriarchálního řádu.⁶⁸ První z nich považuje „vyzvánění emancipace“ za „filantropický humbug.“ Ve své argumentaci využívá ironického módu a převrací pohled na ženu – z oběti se stává „magnetickou horou, k níž se tíhne a kolem níž se točí všechno naše snažení.“⁶⁹ Žena byla takřka synonymem všeho, co stálo v cestě pokroku: počínaje vyhnáním z ráje, rozptylováním učenců, hrdinů, cestovatelů, jimž zabránila v tom, co vykonat mohli a měli. Její vliv vykonávaný ze soukromé sféry byl viděn jako již beztak dost rozsáhlý a všudypřítomný, že jí nebylo třeba formálních záruk práv a povinností. Krátká, společensko-historická sonda se následně převrací do vědeckého jazyka vyzdvihujícího somatickou rozdílnost: feminita je od přirozenosti slabší, méně vytrvalá a odvážná, což se odráží v jejím fyziologickém ustrojení (má o 4 loty, tj. o přibližně 70 gramů, mozku méně než muž), pročež není vhodné, aby měla podíl „v záležitostech státu a veřejného práva.“ S negativním pohledem na feminitu konvenuje i utahování si z jejich přemoudřelosti a nesympatičnosti duševně nadaných žen, která ovšem nemá nic společného s dobře utajenou znamenitostí v kruhu své domácnosti.⁷⁰

Druhá perspektiva odmítá „vyšetření antropologů, fyziologů, frenologů,“ polemizuje se stereotypy o ženách („jsou slabšího rozumu“) a staví se za zrovnoprávnění obou pohlaví. Kritice je vystaveno právní postavení ženy, které z ní činí objekt mužovi (z)vůle, stejně jako nevhodný stav literatury, kdy ženám jsou určeny pouze zábavné novely dávající ji možnost zapomenout na okolní (nepřející) svět, kdežto politika, věda i poezie jsou vyhrazeny mužům. Tento rovnostářský, univerzální pohled na přirozenost člověka jako neovlivněné pohlavím volá po tom, aby ženám byly otevřeny „dráhy veřejné“. Tyto požadavky nebyly zatím argumentovány společensky ozdravnou funkcí ženství, nýbrž odvoláváním se k (univerzální) liberální ideji spravedlnosti: má-li kdo být poslušen práva, má se účastnit jeho tvoření.⁷¹

Za příklad a vzor v emancipaci žen jsou nejčastěji uváděny příklady ze Spojených

67 NL 9. 6. 1870, roč. 10, č. 154, *Listy z Ameriky: ženy ve společnosti, v politice a v literatuře*, s. 1, NL 2. 7. 1870, roč. 10, č. 176, *Z Ameriky do Čech*, s. 1.

68 NL, 16. 6. 1870, roč. 10, č. 160, s. 1.

69 Tamtéž.

70 NL, 29. 10. 1870, roč. 10, č. 295, *O dědičnosti duševních vlastností*, s. 1; NL, 8. 4. 1870, roč. 10, č. 97, *Slečně Teresii Kudrnové*, s. 4.

71 V tomto duchu se nese i recenze Ferdinanda Schulze na první básnickou sbírku Elišky Krásnohorské *Z máje žití*. NL, 13. 12. 1870, roč. 10, č. 340, s. 1.

států amerických, ovšem i zde existují jasně daný, nepřekročitelný mantinel, jakým je instituce manželství.⁷²

Střet minimálních antropologií je následně rozdílně instrumentalizován ve vztahu k národu. Asymetrická genderová perspektiva zde kategorii národa nijak neinterpeluje. Rovnostářská pak, emancipaci ženy za historickou nutnost, na národ apeluje: „*Nemáme sil nazbyt; potřebujeme přispění i dosud větší poloviny národa k vyplnění kulturního svého povolání; ...*“⁷³ Důraz na spolupráci a svornost mezi pohlavími při obraně „*svatých práv národních*“ se ozývá i na jiných místech,⁷⁴ ovšem již v sobě nemá explicitně zmíněn požadavek rovnoprávnosti. Role žen ve veřejné sféře se omezovala na spolupůsobení při společenských zábavách a slavnostech (divadlo, zpěv, deklamace, svěcení praporu) a na „*dámské kluby*“ mající pečovat o „*vychování zdejší ženské mládeže*.“⁷⁵ Není překvapením, že právě mládež je považována za budoucnost národa. Ta ovšem nevypadá příliš nadějně, mládež reprezentuje nejčastěji figura „*krutého němčení*“ a odnárodňování.⁷⁶

Muži ve svatebních inzerátech ovšem hledali vlastenku pouze výjimečně.⁷⁷ Od svých nastávajících požadovali zejména „*slušné jmění*“, jehož výše byla obvykle adekvátní jejich majetku, stejné kritérium platilo rovněž pro věk; požadována byla i fyzická krása, resp. fotografie.⁷⁸ V těsném závěsu následuje péče o domácnost či hospodářství,⁷⁹ občas se objeví schopnost vypomoci v živnosti (obchod, hostinec),⁸⁰ klidná povaha⁸¹ či vzdělání, resp. dobré vychování (ovšem blíže neupřesněné. Lze předpokládat, že jím mohlo být míněna právě starost o domácnost).⁸² S trochou nadsázky je možno říci, že základní kritéria nabízená

⁷² NL, 1. 6. 1870, roč. 10, č. 147, *Spolek volné lásky*, s. 1.

⁷³ NL, 2. 7. 1870, roč. 10, č. 176, *Z Ameriky do Čech*, s. 1.

⁷⁴ viz např. NL, 1. 2. 1870, roč. 10, č. 31, s. 2; NL 21. 6. 1870, roč. 10, č. 165, s. 2, *Slavnost svěcení praporu tělocvičné jednoty „Sokol“ v Polici nad Metují*.

⁷⁵ NL, 29. 4. 1870, roč. 1870, č. 31, *Z Plzně*, s. 5. NL, 7. 5. 1870, roč. 10, č. 125, s. 3.

⁷⁶ NL, 8. 1. 1870, roč. 10, č. 7, s. 1; NL, 11. 2. 1870, roč. 10, č. 41, s. 4; NL, 8. 4. 1870, roč. 10, č. 97, s. 2; NL, 22. 4. 1870, roč. 10, č. 110, s. 3; NL, 15. 6. 1870, roč. 10, č. 159, s. 1; NL, 4. 8. 1870, roč. 10, č. 209, s. 6.

⁷⁷ NL, 26. 7. 1870, roč. 10, č. 200, s. 4.

⁷⁸ NL, 18. 1. 1870, roč. 10, č. 17, s. 4; NL, 1. 2. 1870, roč. 10, č. 31, s. 4; NL, 20. 5. 1870, roč. 10, č. 137, s. 4; NL, 1. 6. 1870, roč. 10, č. 147, s. 8; NL, 21. 6. 1870, roč. 10, č. 165, s. 4; NL, 12. 7. 1870, roč. 10, č. 186, s. 4; NL, 26. 7. 1870, roč. 10, č. 200, s. 4; NL, 24. 11. 1870, roč. 10, č. 321, s. 4.

⁷⁹ NL, 18. 1. 1870, roč. 10, č. 17, s. 4; NL, 1. 6. 1870, roč. 10, č. 147, s. 8; NL, 21. 6. 1870, roč. 10, č. 165, s. 4; NL, 26. 7. 1870, roč. 10, č. 204, s. 4.

⁸⁰ NL, 1. 2. 1870, roč. 10, č. 31, s. 4; NL, 24. 11. 1870, roč. 10, č. 321.

⁸¹ NL, 11. 11. 1870, roč. 10, č. 308, s. 4; NL, 21. 6. 1870, roč. 10, č. 165, s. 4.

⁸² NL, 2. 3. 1870, roč. 10, č. 60, s. 6; NL, 20. 5. 1870, roč. 10, č. 137, s. 4; NL, 26. 7. 1870, roč. 10, č. 200, s. 4.

budoucími ženichy vdavekchtivým dámám měla stejný základ: (přiměřený) věk, (přiměřený) majetek a (přiměřené) vzdělání. Tuto přiměřenost ovšem nelze rovnou chápat jako rovnocennost, ale spíše jako základ asymetrie komplementárního modelu. Tomu odpovídá i struktura nabídky a poptávky vztahované k ženství na pracovním trhu: Ženy nabízejí práce spjaté s vládnutím domácnosti (kuchařka, švadlena, hospodyně, hlídání dětí),⁸³ práce podobného druhu jim byly i nabízeny. Ostatně, reklamy nabízející mladým dívkám vzdělání v oblasti úpravy textilu byly poměrně hojné.⁸⁴

Maskulinita je tedy v genderovém řádu (re)produkovaným Národními listy rámována a spojována s nacionalismem, zatímco feminita domácností, která je „nacionalizována“ zatím spíše výjimečně. Komplementární genderový model českého národa je přenášen i na kolektivní entitu jemu nadřazenou: ve slovanství se taktéž spojuje „osvěžující síla, mužný vzdor“ a „dívčí útlocitnost a jemný půvab.“⁸⁵

V Sokole, „časopisu zájmům tělocvičným věnovaného,“ se setkáváme s vyhocenější verzí komplementárního modelu. Svědčí o něm již struktura článku v obsahu ročníku: vedle článků povšechných, naplňovaných zejména Tyršovým úvahami, se vedle kategorií věnovaných různým druhům cvičení (prosná, zápas, atp.) objevuje i „tělocvik dívčí.“ Feminita je vytlačena z celospolečenské relevance a redukována na odbornou tělocvičnou problematiku. Samotný Tyršův nacionálně-liberální projekt je myšlen jako ryze maskulinní: „... *nechceme zde, jak v dalším průběhu o oněch mravních vlastnostech se šířit, jež přec nejen Sokolu, jež muži vůbec sluší.*“⁸⁶ Muž je jeho jediným přirozeným aktérem,⁸⁷ sokolství značilo pouze jiný výraz pro „*skutečné bratrství a přátelství mužné.*“⁸⁸ Jeho základním cílem má být dosáhnout všestrannosti a celistvosti, tj. harmonie těla a ducha (viz emblematické motto „*Zdravá mysl v zdravém těle.*“),⁸⁹ rozumu a citu.⁹⁰ Ovšem i vzdělanost stejně jako tělocvik

⁸³ NL, 25. 1. 1870, roč. 10, č. 24, s. 4, NL, 5. 6. 1870, roč. 10, č. 151, s. 4, NL, 16. 6. 1870, roč. 10, s. 160, s. 5, NL, 22. 10. 1870, roč. 10, č. 288, s. 4.

⁸⁴ NL, 1. 2. 1870, roč. 10, č. 31, s. 4, NL, 7. 4. 1870, roč. 10, č. 94, NL, 5. 6. 1870, roč. 10, č. 151, s. 4, NL, 27. 9. 1870, roč. 10, č. 263, NL, 29. 4. 1870, roč. 10, č. 117, s. 4.

⁸⁵ NL, 17. 2. 1870, roč. 10, č. 3, s. 3, *Koncert Antonína Rubinsteina*.

⁸⁶ Miroslav TYRŠ, *Náš úkol, směr a cíl*, Praha, 1992. Dále srov. „... *nesme pak myšlenku sokolskou od místa k místu, od domu k domu, od muže k muži.*“ Sokol, 1871, roč. 1, č. 14, s. 110.

⁸⁷ Sokol, 1871, roč. 1, č. 24, s. 195.

⁸⁸ Sokol, 1871, roč. 1, č. 6, s. 54, Sokol, 1871, roč. 1, č. 9, s. 81.

⁸⁹ Sokol, 1871, roč. 1, č. 4 ad., *Pokud tělocvik a jednoty tělocvičné k brannosti přispívají*.

⁹⁰ Sokol, 1871, roč. 1, č. 1, s. 10.

musí být všestranné. Jen to zajistí zdravý, branný⁹¹ a obranyschopný národ.⁹² Úloha žen není nikde explicitně zmíněna, představa feminity je vyjádřenou pouze implicitně s negativním přídechem, a to když přijde řeč na „*nemužnou nádheru satrapů perských*“ francouzských vojáků v dobově aktuálním konfliktu či šosáky, „*kteří na způsob ženských všechnu péči vynakládají na udržení hebkosti své pleti a něžnost ručky*.“⁹³

Feminita není pozitivní součástí sokolské ideologie, ani v komplementárním módu, přijímán je pouze (okrajový) odborný problém ženského tělocviku: „*Nemyslíme tím, by Sokol dívčí tělocvik co věčné břemeno považoval, dívčí tělocvik leží daleko ze směru a vedle účelu jeho*.“⁹⁴ Z esenciálního, přirozeného rozdílu⁹⁵ se sice stává místo pro formulaci nároků na uznání dílčí autonomie,⁹⁶ která ovšem nepřekračuje hranici úzce a věcně vymezené problematiky (tělocviku). Reprezentace feminity zůstávají zacykleny do zdůrazňování vlastní diference, naturalizované přírodou a rozumem (skrže který je přístupna), ovšem konkrétní tvář jinakosti není odhalena, neboť v širším měřítku nevystupují z národně-liberálního rámce spojující hodnoty zdraví a vlastenecké služby.

(Lze říci, že uznání vlastní představy feminity testovalo možnosti uznání na sokolské platformě velmi zlehka, neagresivně, na okraji.)

Ženské listy, ještě pod krátce trvajícím vedením Věnceslavy Lužické-Srbové, taktéž ztělesňují komplementární model genderového řádu, ovšem s tím rozdílem, že se zde feminita pokouší dosáhnout uznání zhodnocením tradičních ženských atributů a rolí v národním projektu: „*Muž více myslí, žena více cítí; spojí-li se však v národě i ve veškeré jeho činnosti hluboká myšlenka muže s prostým vřelým citem ženy, je v životě národním jakási rovnováha, která utěšeně*

⁹¹ Sokol, 1871, roč. 1, č. 4 ad., *Pokud tělocvik a jednoty tělocvičné k brannosti přispívají*.

⁹² „*Jak Arab s ušlechtilým ořem svým, tak pravý Sokol s puškou zacházej*.“ Sokol, 1871, roč. 1, č. 6, s. 54, *Pokud tělocvik a jednoty tělocvičné k brannosti přispívají*.

⁹³ Sokol, 1871, roč. 1, č. 18, s. 144, *Tělocvik na škole národní*.

⁹⁴ Sokol, 1871, roč. 1, č. 5, s. 39-40.

⁹⁵ „... příroda ... vytkne určitě, co komu jest přiměřené a prospěšné.“ Sokol, 1871, roč. 1, č. 5, s. 39-40, srov. dále „*Co bujnému hochu ještě nedostačovalo, to odvalu a sílu děvčete převyšovalo ve cvičení, jež bylo jeho pýchou, děvče třeba žádných vnaď nenalezlo a tak na základě nejpřirozenějším (kde každý dle povahy své obor a meze tělesné činnosti si vyhledával), tělocvik mužský a tělocvik dívčí se vyvinul. ... O ženskost útvaru vůbec již příroda se postará*.“ Tamtéž

⁹⁶ „... jen ženské mohou záležitost ženskou v pravdě a do všech podrobností a s naprostou platností rozřešit.“ Tamtéž.

*prospívá k rozvoji jeho.*⁹⁷ Feminita je explicitně (tradičně) spojována se srdcem,⁹⁸ láskou,⁹⁹ tj. citem a mateřstvím, resp. rodinou,¹⁰⁰ které ovšem není radno nechat planět. Je třeba je kultivovat ku prospěchu národa, nespoléhat na intuici, ale dodat náležitého vzdělání.¹⁰¹ Jen tímto způsobem si osvojí všechny žádoucí ženské (a buržoazní) ctnosti: čistotu, trpělivost, povinnost, skromnost a přiměřenost.¹⁰² Tyto vlastnosti by jim následně měly zaručit přístup k filantropické činnosti, v jejich pojetí jedinému myslitelnému veřejnému angažmá. Kultivace má i svůj líc – boj proti negativním stereotypům, s nimiž byla feminita asociována, viz např. „logickou řadu“: *„Pentle a šperky a berlínský „Bazar“ činí Vás drahocennými. Co Vás činí drahocennými, zabraňuje Vám cestu k manželství. Co Vám zabraňuje cestu k manželství, uchyluje Vás od Vašeho přirozeného povolání. Co Vás uchyluje od Vašeho přirozeného povolání, nutí Vás k „emancipaci“ Co Vás nutí k emancipaci, zavírá za Vámi dveře společnosti. Co Vám zavírá dveře společnosti, uvrhuje na Vás sociální bídu. Ergo: pentle a šperky berlínský „Bazar“ uvalují na Vás sociální bídu!*¹⁰³

Kompetence nabyté v privátní sféře jsou osově souměrné k těm, jakými má feminita zasahovat do veřejné sféry: „strážkyně domácího krbu“¹⁰⁴ se má stát „andělem života“ nemocných a raněných, neboť ženství samo má léčivou moc, alespoň vztaženo k životu individua. Jen tak nebude „pokrok mužův“ ohrožen „zpátečnictvím, nevědomostí a nevzdělaností žen“ a naopak feminita se stane jeho integrální součástí.¹⁰⁵ Z nadřazeného postavení maskulinity jakožto nositele pokroku vyplývá i reprezentace mužů jako rádců a pomocníků nově vznikajících ženských spolků a organizací,¹⁰⁶ jen ojediněle byl naznačen

⁹⁷ ŽL, 1. 1. 1873, roč. 1, č. 1, s. 6, *Staré písemné památky žen a dcer českých.*

⁹⁸ ŽL, 1. 1. 1873, roč. 1, č. 1, s. 6, ŽL, 1. 2. 1873, roč. 1., č. 2, s. 1, ŽL, 1. 7. 1873, roč. 1, č. 7, s. 55, ŽL, 1. 10, 1873, roč. 1, č. 10, s. 79, 85

⁹⁹ ŽL, 1. 3. 1873, roč. 1, s. 3, s. 18; ŽL, 1. 10, 1873, roč. 1, č. 10, s. 85;

¹⁰⁰ „Ješto matka nejhlavnější faktor u vychování dítek jest, káže nevyhnutelná potřeba, aby také měla náležité vědomosti, jak děti lze nejlépe vychovávat a každé matce á býti svatou povinností, by se s nimi před časem seznámila.“ 1. 10, 1873, roč. 1, č. 10, s. 81, *Některé vady u vychování.*

¹⁰¹ ŽL, 1. 1. 1873, roč. 1, č. 1, s. 4, 5; 1. 2. 1871, ŽL, 1. 2. 1873, roč. 1, č. 2, s. 1, *Dobrovolná služba v nemocech.*

¹⁰² ŽL, 1. 10. 1873, roč. 1, č. 10, s. 79. ŽL, 1. 11. 1873, roč. 1, č. 11, s. 87. ŽL, 1. 1. 1873, roč. 1, č. 1, s. 5.

¹⁰³ ŽL, 1. 3. 1873, roč. 1, č. 3, s. 18, *O obleku dam.*

¹⁰⁴ ŽL, 1. 1. 1873, roč. 1, č. 1, s. 3, *O rozmaru.*

¹⁰⁵ „... pokrok žen pak značí i všeobecný pokrok národní.“ ŽL, *Program*, 1. 1. 1873, č. 1, s. 1.; Podobně viz ŽL, *Z Hořic*, 1. 10. 1873, roč. 10, č. 10, s. 84, 85.

¹⁰⁶ Tamtéž.

možný negativní vliv muže na společenskou reprezentaci feminity.¹⁰⁷ Shrňme: V asymetrickém genderovém řádu se tedy uplatňuje jak uznání difference na základě zhodnocování tradičních, stereotypních atributů, které má esenci feminity kultivovat a integrovat do národního těla, tak uznání rovnosti (v národě).

I ideálního muže, ztělesňovaného některými předáky a členy dělnického hnutí, charakterizovaly obecné občanské ctnosti, tj. vlastnosti jako poctivost, důvěryhodnost, odhodlanost, vytrvalost a ráznost při plnění povinností, vzděláním a vystupováním na veřejnosti.¹⁰⁸ Na rozdíl od ženy je definován svou schopností si tyto ctnosti osvojit.¹⁰⁹ Pro náležitou a úspěšnou participaci na správě věcí veřejných je třeba „... *aby se vzdělal, aby přišel k vědomí vlastní hodnoty a ceny, aby přestal považovati co pouhý nástroj vůle cizí – neboť jen v uvědomění jest síla.*“¹¹⁰ Muž stávkuje, shromažďuje se, protestuje, vznáší požadavky, vyjednává s továrníky, atp. – zkrátka, vystupuje jako (jediný) aktivní subjekt.¹¹¹

Opravdového muže činí z českého dělníka láska k vlasti a práce, potažmo výkon jako míra odvedené (tvrdé, poctivé, čestné) práce. Práce sama „mrvně povznáší“ a slouží k prokázání maskulinních ctností jako ráznost, statečnost, sebevědomí, pevný charakter, atp. Práce je sama o sobě považována za zcela prvořadý prostředek emancipace, jež se má projevit ve vědomí vlastní hodnoty. Tato hodnota je transformována do podoby dobrého pocitu,

¹⁰⁷ „*Tak daleko jsme to přivedli my, co se nazýváme pohlavím silnějším. Nehledajíc u ženštiny ni ducha, ni duši, nictnosti, nýbrž jen krásu a opět jen krásu, nutíme ji sami, aby si na hlavu kladla pávy, pštrosy, na tvář líčidlo, k střevícům vysoké kramfleky, do srdce pak marnost a klam!*“ ŽL, 1. 3. 1873, roč. 1, č. 3, s. 18. *O obleku dam*

¹⁰⁸ „*Řádný muž, povahy zřejmé, nemusí se nikdy tajně skrývati, on vždy ve veřejnosti poví co smýšlí, nejinak než co poctivý člověk.*“ DN, 22. 8. 1870, roč. 1, č. 4, s. 40, *Dopisy*; „...*žádá, by valná hromada zvolila sobě tedy muže, důvěry své hodné, v přijaté povinnosti vytrvalé a rázné.*“ DN, 22. 8. 1870, roč. 1, č. 4, s. 39, *Valná hromada „Kroje“, krejčovského odboru „Oulu“*. Dále pak např. DN, 22. 9., 1870, č. 6, roč. 1, s. 62, *Dopisy* nebo . DN, 22. 9., 1870, č. 5, roč. 1, s. 49, *Slavnostní svěcení samostatné budovy Slabeckého „Oulu“*. Obecné, žádoucí ctnosti můžeme vyčíst z článků oslavujících památné hrdiny dělnického hnutí, Např. DL, 21. 6. 1872, roč. 1, č. 12, s. 107-108, *Dr. František Cyril Kampelík*.

¹⁰⁹ Důležitost občanské zdatnosti dokládá i všudypřítomný odkaz na heslo „rovnost, svornost, volnost“ odkazující k tradičním hodnotám liberální společnosti.

¹¹⁰ DN. 7. 9. 1870, roč. 1, čís. 5, s. 46, *Ruch v dělnictvu*.

¹¹¹ Typická reflexe politických dělnických schůzí zmiňuje pouze mužské osazenstvo: „... *nejpatrnější důkaz, že u dělnictva a sice u dělnictva inteligentního, které tu bylo zastoupeno od stříbrošedého starce až k mladíkovi s růžemi na lících, všeho možného účastenství došlo.*“ DL, 19. 7. 1872, roč. 1, č. 14, s. 127-129, *Valné shromáždění*. Podobně ze zpráv z různých dělnických spolků (besed atp.) vyplývá účast pouze mužská, do orgánů voleni jen muži, srv. DL, 1. 3. 1872, roč. 1, č. 5, s. 43-46.

povznešení z čestně nabytého majetku.¹¹² Z práce jsou odvozené všechny ostatní atributy dobrého života i charakterové vlastnosti.

Až na základě dobře vykonávané práce má český dělník požadovat ocenění (uznání) a (občanská, sociální) práva. Výkonná, čestná a emancipující práce je podle velké většiny textů jasně vyhrazena pouze a jedině muži,¹¹³ tj. tomu, kdo živí rodinu. Sebeocenění dělníka odpovídá tomu, co je slovy Axela Honnetha „... *definováno na pozadí hodnotového měřítka, jehož normativním vztažným bodem je hospodářská činnost ekonomicky nezávislého měšťanstva tvořeného muži.*“ Dané pojetí výkonu je zároveň tím, čemu „... *padají za oběť celé sektory jiných činností, které rovněž požadují reprodukci (jako například práce v domácnosti).*“¹¹⁴

Role ženy se většinou vyčerpávala předvedením utrpení – často utrpením oběti těžké tovární práce, kvůli níž není schopna zastávat svůj hlavní úkol (starost o rodinu, děti).¹¹⁵ Je patrné, že použitím této figury doprovázené figurou trpících dětí bylo dokreslováno obecně špatné postavení dělníků a zdůrazňovány jejich požadavky. Práce žen a dětí v továrně byla charakterizována jako nemravná či mravy (rodinu, ducha, tělo, atp.) ničící, vzhledem k tomu měli čeští dělníci žádat její zákaz nebo alespoň omezení. Zároveň s požadavky regulace ženské a dětské práce docházelo k utvrzování ženina místa v soukromé sféře rodiny; rodina se stala emblematickou redukcí ženy. Dělníkovi měla rodina být místem odpočinku, regenerace a zároveň rozkvětu duševních schopností poté, co vykonal své povinnosti v práci a ve veřejné sféře.¹¹⁶ Objevují-li se ve veřejném prostoru ženy, pak především na různých dělnických zábavách, v roli zpěvaček, deklamátorek, organizátorek akcí pro děti. Jako matky, kmotry či družičky světlící prapory dělnických organizací vyjadřují sakrální, čistý a neposkvrněný rozměr femininity, neboť při těchto rituálech symbolicky zastupovaly kněžskou autoritu.¹¹⁷

¹¹²Srv. DL, 19. 1. 1872, roč. 1, č. 2, s. 11-12, *Za národ a svobodu, za práci a osvětu!*. Prací nabude dělník „... *mužnosti, sebevědomí, statečné ráznosti a směrem tím odchová pak co řádný, statný muž i dítky své – co pokolení nové, lepší.*“ K tomu pak standardně přistupuje práce pro národ a rodinu. „*Dělník vzdělaný jest si v plné míře vědom, že jediným pramenem jeho blaha, jeho spokojené rodinné domácnosti a štěstí celého národa – může být a skutečně jest jenom práce.*“ Tamtéž.

¹¹³ Srv. DL, 19. 1. 1872, roč. 1, č. 2, s. 11-12, *Za národ a svobodu, za práci a osvětu!*.

¹¹⁴ Viz Nancy FRASEROVÁ, Axel HONNETH, *Přerozdělování nebo uznání?*, Praha, 2004, s. 183.

¹¹⁵ Srv. DL, 15. 3. 1872, roč. 1, č. 6, s. 53-54, *Dělnická matka*; DL, 19. 7. 1872, roč. 1, č. 14, s. 129-130, *Nepřátelé dělnictva*.

¹¹⁶ DN, 7. 10. 1870, roč. 1, č. 7, s. 74, *Pomocníci kovářští*.

¹¹⁷ „*Po té vystoupila matka praporu, paní Václavíkové a zatloukla první hřeb s heslem „Bohu, vlasti a národu“; kmotra paní Barochová „Osvětou k svobodě“; kmotra paní Hartigová „Rovnost, volnost a bratrství“; slečna*

S tímto způsobem reprezentace ve veřejné sféře se pojí i filantropická, charitativní činnost, která je jediným možným vyjádřením jejich vzájemné solidarity.¹¹⁸

Čeští dělníci byli líčeni jako pevná součást národa, někdy dokonce jako jeho zvláštní, „nejobětavější třída“. Jako ti, kteří nezištně, šlechetně, obětavě a s bratrskou láskou pomáhají národu ve zlých dobách. Jejich jednání mělo dokazovat nedoceněnost ze strany národní společnosti.¹¹⁹ Specifická hodnota mužů-dělníků je v kontextu bojů o uznání dělnických práv dotvářena zdůrazněním lásky k národu jako zvláště ceněné ctnosti. Na odvrácené straně nalézáme „boháče“ pomáhající národu nečestně, „aby se neřeklo.“¹²⁰ Český národ byl v symetrické shodě s touto diskursivní strategií představován jako hrdý a/protože chudý národ – dělníci pak jako jeho předvoj.¹²¹

S tím jak v očích dělnictva ožívá a emancipuje se český národ, začíná nabývat i maskulinní příznakovost. „*Statečnost a probudilost*“ národa se neobejde bez nutnosti „*získati oné vojenské uvědomělosti, která jediná ještě v našem věku zázraky činí,*“ protože „*ne pouze pěstěmi, nýbrž hlavně vojenskou svědomitostí vítězit lze.*“¹²² Vojenský list, příznačně pojmenovaný Žižka, jasně deklaroval, že „*jen tam blahobyť pojištěn, kde jsou mužové, kteří jej nejen vybojujati, ale i obhájiti dovedou.*“¹²³ S figurou obrozeného národa tedy povstává i dělník, muž a bojovník, jehož schopnosti jsou explicitně spojeny s charakterem celého

Veverka jménem družiček „Činností k práci – rovností k svobodě...“ Hesla mužů kontrastují s nadčasovou sakrálností a jsou vyjádřením pokroku a aktivity, ba až agrese: „p. Karel Hartig jmenem měšťanské besedy „Když vytrváme, zvítězíme“; zástupce řemeslnické besedy „Prací ku oslavě vlasti“ ... p. Otto „Vlastní síla povznese“ ... zástupce pozlacovačů a zlatotepců „Prací služ vlasti“; předseda spolků zednických z Prahy a okolí p. Pelc „Svornost staví, nesvár boří“; p. Arnošt Pelant „Budme demokraty, jak nás Žižka učil, a pak nepodlehne, byť nás kdo chtěl mučit“ (Bouřlivé nepodlehne!); zástupce kominiků „V srdci oheň, v páži síla“ ... zástupce Sokola Hořovického „Hodný Čechu trp a plať, kladivem to mlať“ ... zástupce besedy Smíchovské pronesl krásné heslo „Co láskou k vlasti tuženo, to zmůže české rameno“; zástupce spolků venkovských „Soužíme se, trápíme se, nedáme se.“ DN, 7. 10. 1870, roč. 1, č. 7, s. 71, Svěcení praporu dělníků zednických. K obecné symbolice ženy jako tradice a muži jako pokroku viz MOSSE, 1996, s. 9. Dále pak srv. DL, 15. 3. 1871, roč. 1, č. 6, s. 59; DL, 21. 6. 1872, roč. 1, č. 12, s. 111.

¹¹⁸ DL, 22. 8. 1870, roč. 1, čís. 4, s. 38, *Zprávy domácí a cizí*.

¹¹⁹ DL, 21. 6. 1872, roč. 1, č. 12, s. 108-109, *Všickni za jednoho a jeden za všechny!*

¹²⁰ Srv. DL, 21. 6. 1872, roč. 1, č. 12, s. 108-109, *Všickni za jednoho a jeden za všechny!*

¹²¹ Tento typ promluvy je zachytitelný v dělnickém hnutí během celých 70. let, postupně jsou ovšem nacionalistické prvky diskursu upozadřovány. Srv. ŠOLLE, Zdeněk, *Socialistické dělnické hnutí a česká otázka 1848 – 1918*, Praha: Academia, 1969, s. 14

¹²² DN, 22. 9. 1870, roč. 1, čís. 6, s. 61.

¹²³ DN, 7. 10. 1870, roč. 1, čís. 7, s. 76.

národa. Vedle boje se v analyzovaném diskursu nejčastěji objevuje figura lásky.¹²⁴ Láskou a připraveností k boji si dělníci nárokovali společenskou solidaritu a překonání strukturálního zneuznání své sociální třídy. Ovšem ani láska nebyla genderově neutrální, neboť dominantně reprezentovala „bratrský vztah“ - jak na národní, tak partikulární, tj. dělnické úrovni, - a nesla v sobě redukci solidárního společenského jednání na muže.

Dílčí shrnutí

Není pochyb, že celková genderová konfigurace se nese ve znamení dominance komplementárního, asymetrického modelu. Přiléhá tak k národně-liberálnímu diskursu, který do značné míry vychází z norem buržoazní kapitalistické společnosti a z ideologie oddělených sfér. Společný základ všech tvoří koherentní představa maskulinity: Muž reprezentuje autonomii (sebevědomí a sílu), jeden z fundamentů buržoazního hodnotového řádu. Je jednak definován výkonnou prací, resp. majetkem a schopností muže uživit sebe a svou rodinu, jednak aktivním vystupováním za národní požadavky. Představa harmonického ideálu odpovídala nacionálně-liberálnímu rámci, v maskulinitě se protínaly a vyvažovaly racionální apel liberalismu a emocionalita nacionalismu. V takto esencionalizovaném řádu připadá feminitě místo doplňujícího komponentu: ženství v dělnické veřejnosti nevystupuje z mantinelů figury utrpení, oběti a „zaostalosti“ (ve srovnání s národním pokrokem).

Na příkladu Ženských listů je vidět, že zde existovala možnost, jak tento dominantní model využít a učinit z něj základ pro pozitivní uznání vlastní svébytnosti: je vyzvednuta druhá část ambivalentního obrazu ženství (mateřský úděl spojený s láskou, emocemi a výchovou nových pokolení) a přijat nacionalistický rámec hry. Díky tomu začíná feminita participovat na údělu národa, začíná být možné formulovat požadavky na rozvoj vlastní autonomie. Stejná integrační strategie byla taktéž uplatňována i v dělnických periodikách ve snaze překonat zneuznání a začlenit se do národního těla přijetím buržoazního genderového řádu. Pozice žen a dělníků byla díky tomu dvojaká. Jako abstraktní kolektiv byli reprezentováni jak pasivně, v pozici objektu (mají být kultivováni pro své i národní dobro rozšiřováním vědomostí, mravním zdokonalením atp.), tak jako aktéři (upřímně horliví, podnikaví a svorní členové národa). Nacionalismus se tedy projevoval ve dvou protichůdných rovinách: na jedné straně jako integrační nadtřídní diskurs vylučoval specifické formy uznání odporující „národním zájmům“, na druhé straně jako diskurs uznání specifických (ženských, dělnických) zájmů. Přijetí integračního nacionalistického diskursu umožňovalo artikulaci

¹²⁴ DN, 7. 9. 1870, roč. 1, čís. 5, s. 48.

požadavků na uznání vlastních, specifických práv, zároveň subjekty explicitně formovalo jako objekty buržoazního řádu přejímající jeho hodnoty.

1.2 Řez 1880

Srovnáme-li genderový řád *Národních listů* s tím o dekádu starším, vyjeví se jak kontinuita, tak diskontinuita. Kontinuita panuje v reprezentacích genderového řádu v „čtenářské“ části novin: inzertní a reklamní rubrice. Majetní, vzdělaní, muži, často „slušného zevnějšku,“ stále hledali majetnou dívku, ženu či vdovu, nejčastěji mladou a „domácně vychovanou.“¹²⁵ Již méně hleděli k dobrému srdci, povaze, vzájemné náklonnosti nebo národnosti. Pouze výjimečně došlo k prohození rolí, tj. situaci, kdy dívka hledala ženicha.¹²⁶ Ale ani v takovém to případě nebyly reprezentace maskulinity a feminity překódovány. Na pracovním trhu se stále ponejvíce protínala poptávka a nabídka práce pro hospodyně.¹²⁷

Posun naproti tomu lze zaznamenat ve fejetonech a zpravodajství dotýkajícího se ženské otázky, která začala být více prezentována jako seriózní sociální problém, přesto nelze říci, že by vymizela nejednoznačnost v zobrazování feminity. Jako v podstatě panovačná, nerozumná, hříšná a pokrytecká vystupuje ve fejetonech Františka Heritese, příznačně nazvaných *Z mého herbáře*: autor v nich přirovnává aktérky k různým květinám. Tím dochází k jejich, takřka ukázkové naturalizaci.¹²⁸

Převažuje asymetrický model, v němž jsou ženy zahrnuty do národa, a národním prizmatem je na ně pohlíženo: oceněna a uznána je jednak užitečnost ženských spolků – a to jak jejich filantropického působení (péče o chudé), tak jejich prospektivní a preventivní činnost, mající zabránit další pauperizaci neprovdaných a jinak nezajištěných žen (dívčí školy a kurzy) – jednak vliv mateřské výchovy na své potomky.¹²⁹ Ideální feminita, to je jinými slovy „*vlastenectví, statečnost a skromnost.*“¹³⁰ Navíc nebylo radno otázku ženského vzdělávání ignorovat, ohrozilo by to budoucnost národa, neboť právě dívky byly viděny jako

¹²⁵ NL, 4. 3. 1880, roč. 20, č. 54, s. 4, NL, 6. 3. 1880, roč. 20, č. 56, s. 4, NL, 14. 11. 1880, roč. 20, č. 274, s. 4, NL, 15. 12. 1880, roč. 20, č. 300, s. 4, NL, 29. 6. 1880, roč. 20, č. 155, č. 4.

¹²⁶ NL, 12. 3. 1880, roč. 20, č. 62, s. 4.

¹²⁷ NL, 4. 3. 1880, roč. 20, č. 54, s. 4, NL, 25. 11. 1880, roč. 20., č. 283, s. 4, NL, 12. 3. 1880, roč. 20, č. 62, s. 4.

¹²⁸ František Herites, *Z mého herbáře*, NL, 19. 5. 1880, roč. 20, č. 120, s. 2. František Herites, *Z mého herbáře*, NL, 26. 9. 1880, roč. 20, č. 232, s. 1. František Herites, *Z mého herbáře*, NL, 8. 8. 1880, roč. 20, č. s. 1-2.

¹²⁹ 14. 11. 1880, roč. 20, č. 274, s. 1, NL, 29. 2. 1880, roč. 20, č. 51, s. 1, NL, 25. 2. 1880, roč. 20, č. 47, s. 1.

¹³⁰ NL, 29. 8. 1880, roč. 20, č. 208, s. 1.

„nejsnadnější to kořist germanizátorské chtivosti.“¹³¹ - figura oběti převlékla kabát do národního kroje. Dominance tohoto modelu podepírá i zpravodajství, které oproti roku 1870 věnuje více prostoru činnosti ženských spolků i informacím ze zahraničí týkající se ženské otázky.¹³²

Vedle něj se opět objevuje i model rovnostářský, ovšem opět spíše na okraji. V jeho pojetí nemá vzdělání dívek a žen sloužit výhradně pozitivnímu zhodnocování vlastní specifické podstaty v rámci národa a pro něj, ale má zajistit rovnocennost mužů a žen na pracovním trhu a tím „existenci a lidské právo ženy“: „Také jest známo, že vzdělání a samostatnost jest ženě ušlechtěním a nedovoluje jí nikdy klesnouti za otrokyni v rodině ani snížit se za břemeno, jež hledá vhodnou šíji, na kterou by se zavěsilo.“¹³³ To nicméně neznamena, že by mělo být rezignováno na rodinný úděl ženy, prozatím postačí, když „pracovité a vypočítavé hospodyně, kteréž, provdávše, dovedou netoliko domácnost, nýbrž živnost mužovu vésti racionelně, spořádaně.“¹³⁴ Oba nacionalistické genderové modely se legitimizují distancováním se od pojmu „emancipace“, ta je pokládána za „výstřednost“, přemrštěnost narušující přiměřenost. Jiný způsob řešení nemohou muži podpořit, jen tomuto mohou (po)přát.¹³⁵ Reprezentace maskulinity jsou ve srovnání s rokem 1870 vcelku méně početné i méně výrazné. Na jedné straně přetrvává její „upřímný a mužný boj jen za svůj národ a za svou vlast.“¹³⁶ Naproti tomu, ve chvílích smutku naplněných patosem, jakým bylo např. úmrtí Karla Sladkovského, se její reprezentace intenzifikují. Neohrožený bojovník za volnost a spravedlnost, rozšafný Čech, „muž celý a neporušitelný,“ „muž vůle nezlomné“ spoléhající „na vlastní svou sílu, na vlastní rozum svůj,“ však „netrpěl proto přece nedostatkem citu a srdce.“ Právě emotivní figura zakládá spolu s vědomím povinnosti jeho lásku k národu a jeho následné konání, proto mohlo jeho srdce být „pevné jako žula,“ proto mohl být reprezentován jako vyznavač „boha lásky nejčistší,“ kterému „klaní se zdravý rozum.“¹³⁷

¹³¹ NL, 29. 8. 1880, roč. 20, č. 208, s. 2.

¹³² NL, 17. 4. 1880, roč. 20, č. 93, s. 3; NL, 29. 2. 1880, roč. 20, č. 51, s. 5, *Z Náchoda*; NL, 5. 8. 1880, roč. 20, č. 187, s. 2; NL, 20. 1. 1880, roč. 20, č. 16, s. 3; NL, 27. 4. 1880, roč. 20, č. 101, s. 3; NL, 16. 5., roč. 20, č. 118, s. 2; NL, 11. 7. 1880, roč. 20, č. 166, s. 1; NL, 21. 10. 1880, roč. 20, č. 253, s. 2.

¹³³ NL, 21. 4. 1880, roč. 20, č. 96, s. 1, *Slovo o ženském výrobním spolku českém*.

¹³⁴ NL, 6. 7. 1880, roč. 20, č. 161, s. 1. Dále srov. NL, 25. 2. 1880, roč. 20, č. 47, s. 1, a 14. 11. 1880, roč. 20, č. 274, s. 1.

¹³⁵ NL, 25. 2. 1880, roč. 20, č. 47, s. 1, *V jubilejní den Karolíny Světlé*.

¹³⁶ NL, 4. 3. 1880, roč. 20, č. 54, s. 1.

¹³⁷ NL, 12. 3. 1880, roč. 20, č. 62, s. 3, *Oslava památky Sladkovského v klubu národní strany svobodomyšlné*.

Dalo by se uzavřít tvrzením, že tou měrou, jakou se v rámci národního projektu zhodnocují pozitivní atributy feminity, se rozvolňuje a na ambivalenci nabývá reprezentace maskulinity. Jenže...

Jenže stejnou tendenci je možno odhalit i v sokolském diskursu. Objevovala-li se láska v sokolském slovníku v prvním čísle časopisu Sokol pouze výjimečně, nyní plní řádky výrazně více. „Mužné přátelství“ se mění v „lásku bratrskou,“ ačkoliv ani ženská otázka ani jakákoliv pozitivní reprezentace do diskursu neproniká. Láska začíná představovat aktivní princip, který řídí jednání Sokolů na všech úrovních (k vlasti, národu, cvičiteli, sokolské věci),¹³⁸ „vřelý cit“ motivuje dobré jednání stejně jako „chladný rozum.“¹³⁹ Figura emocí doplňuje a posunuje sokolskou, maskulinní identitu postavenou na individualismu, síle, svobodě, kázni, vytrvalosti, odvaze a ctižádosti uplatňované pro dobro národa. Feminita je přítomna minimálně, buď symbolicky („*Úvahy, s nimiž dnes počínáme, nemají za účel „pláčem holčičím sténat,...*“)¹⁴⁰ nebo negativisticky, jako předsudečná, jde-li o důležitost ženského tělocviku, jehož uznání prosazoval Tělocvičný spolek paní a dívek pražských.

Rovněž se intenzifikuje figura nespokojenosti se stavem (současně) mládeže, která je přítomná již v prvním ročníku - akcent na kritiku je obsažen již v samotných základech sokolství (hesla „*Věčný ruch*,“ „*Věčná nespokojenost*“ pocházejí již ze zakládající stati *Náš úkol, směr a cíl*). Ve spojení s darwinismem, dalším z ideových fundamentů sokolství, vzniká jistý druh sebe naplňujícího se proroctví – vědomí toho, že úpadek národa musí přijít, vede k tomu, že je očekáván a spatřován v „*lenosti a zahálce*,“ „*hluboké mravní chorobě*“ a „*pohodlnosti mladší generace*.“¹⁴¹

Vyzdvižení citovosti u maskulinity lze tedy v tomto kontextu interpretovat jako proměnu představy všestrannosti: symbióza těla a ducha je rozšířena na soulad citové a rozumové stránky člověka.

¹³⁸ K různým artikulacím lásky a citu srov. Sokol, 1881, roč. 7, č. 1, s. 1-2, *Uvítání v kruh sokolský*, Tamtéž, s. 9, Sokol, 1880, roč. 7, č. 2, s. 13-16, Sokol, 1880, roč. 7, č. 3-12, *O příčinách upadání a o prostředích k obživení jednot sokolských*, Sokol, 1880, roč. 7, č. 6, s. 49, *Řeč dra. Tyrše ve valné hromadě Sokola pražského dne 4. dubna 1881*, Sokol, 1880, roč. 7, č. 7, s. 64.

¹³⁹ Sokol, 1880, roč. 7, č. 11, *V příčině resoluce jaroměřské a jičínské o poměr sokolstva k hasičstvu*.

¹⁴⁰ Sokol, 1880, roč. 7, č. 3, s. 21-22, *O příčinách upadání a o prostředích k obživení jednot sokolských*. Podobně viz Sokol, 1881, roč. 7, č. 1, s. 1-2, *Uvítání v kruh sokolský*.

¹⁴¹ Sokol, 1880, roč. 7, č. 5, s. 41, Sokol, 1880, roč. 7, č. 3, s. 28, Sokol, 1880, roč. 7, č. 3-12, *O příčinách upadání a o prostředích k obživení jednot sokolských*.

Ženské listy prošly sice od roku 1874 několika změnami - redakci převzala Eliška Pechová – Krásnohorská a i přes její snahy tendovaly k tomu, aby se staly literární časopisem¹⁴² - genderový řád, jehož nositelem byly, se však příliš neproměnil. Uznání feminity je dále budováno na základě kompetencí ve výchově dětí a péči o domácnost. Obojí mělo být podloženo patřičným vzděláním, nezištně zajišťovaným „*lidumilkami*,“ přesto se základní motiv a příčina jejího jednání neměnil, tj. figura citu, tj. lásky a srdce zůstávala emblematickou redukcí feminity. Jen tato forma výkonu „ve jménu národa“ bránící „odnárodnování“ žen i (zejména dívčí) mládeže, může být (muži) oceněna.¹⁴³ To se promítá i do pozice maskulinity. Vedle z minula přetrvávající „*osvícenosti*“¹⁴⁴ rádců se muži stávají „*obětavými bratry*,“¹⁴⁵ což následně umožňuje začít, alespoň nepřímo, artikulovat i jejich kritiku, resp. kritiku jejich nesvornosti v národním zápase, do něž se feminita integrovala.

Na okraji diskursu (re)produkovaného v Ženských listech se rovněž vynořuje a zejména v článku Renáty Tyršové rozprostřeným napříč několika čísly proplétá i model rovnocennosti (uplatnění žen ve vědě a umění).¹⁴⁶ Na rozdíl od nacionálně komplementárního modelu není orientován pro futuro, nýbrž nazpět do renesanční minulosti. Jediná jeho spojitost se soudobým světem je pak konstruována takto: „*Avšak v mezích názoru moderního k nejvyššímu všestrannému zdokonalení své individuálnosti tíhnouti bylo by předc ještě z části lepším úkolem žen z tísně všedního života úplně vyjmutých, ženy renaissanční pak jsou nám až dosud vzorem věcnosti a opravdovosti snahy, s kterou ony druhy k výši svého ideálu se povznášely.*“¹⁴⁷ Pro rovnost tedy nedozrály ještě (sociální) podmínky, tíseň každodenního života (do níž můžeme zařadit i národní projekt) hrála oproti starým ideálům prim.

Další analýza dělnického hnutí se bude týkat té jeho části, která se formovala pod vlivem socialistických myšlenek, potažmo politického jazyka třídní identity. Pro jeho genderový řád je symptomatické proplétání třídního boje s představou rozdělených sfér a s tzv. přirozeným postavením muže (jako silného válečníka) a ženy (jako matky a manželky).¹⁴⁸ (Výkonná)

¹⁴² Libuše HECZKOVÁ, *Píšící Minervy*, s. 63-65.

¹⁴³ ŽL, 1. 1. 1880, roč. 8, č. 1, s. 8, 12-13, ŽL, 1. 3. 1880, roč. 8, č. 3, s. 34, *Slovutné paní Karolíně Světlé, šlechtěné vlastence a slavné spisovatelce*, ŽL, 1. 5. 1880, roč. 8, č. 5, s. 80, 84, 88, ŽL, 1. 8. 1880, roč. 8, č. 8, s. 154.

¹⁴⁴ ŽL, 1. 1. 1880, roč. 8, č. 1, s. 8.

¹⁴⁵ ŽL, 1. 1. 1880, roč. 8, č. 1, 12-13.

¹⁴⁶ ŽL, 1880, roč. 8, č. 1, č. 1-4, *Žena z dob renaissance italské*.

¹⁴⁷ ŽL, 1880, roč. 8, č. 1, č. 4, s. 60, *Žena z dob renaissance italské*.

¹⁴⁸ Srv. též *Budoucnost*, 19. 1. 1876, roč. 3, č. 2, s. 1-2, *Ženy a dělnické hnutí*.

práce přestala být chápána jako součást budování lepších zítřků pro národ či jako hodnota sama o sobě automaticky zaručující společenské uznání. Třídní analýza vysvětluje práci jako to, čím se jedinec nejen stává důstojným člověkem, ale zároveň to, čím je v období kapitalistického panství zotročen. Nelze ale tvrdit, že by ze socialistického diskursu (z)mizela figura mužské, tvrdé (a hrdé) práce. Naopak, toto pojetí bylo právě ve fázi utváření socialistického hnutí a formování radikálního diskursu třídního boje zdůrazněno. Triáda třída–boj–(mužská, tvrdá) práce se stala typickým vyjádřením ideálu maskulinity.¹⁴⁹

Přechod od národního k třídnímu jazyku politické identity se vyznačoval i přehdonocímí rámce, v němž operovala emotivní figura citu/lásky. Protisocialistická perzekuce první poloviny 80. let umocnila důraz na pevný, nerozlučný a až mysteriozní vztah mezi muži se konstruuje ve vězení, podstatném dobovém symbolickém prostoru (naplnění buržoazní zvůle versus nezlomnost uvědomělých dělníků).¹⁵⁰ Přátelstvím dělníci osvědčují ryzí cit, nejvyšší ctnost a ušlechtilost; dokazují, že *člověk se stává člověkem* nezávisle na sociálním statusu.¹⁵¹ Muž získává třídní vědomí a je schopen veřejně projevat i svou solidaritu (lásku) k ostatním mužům. Naopak ženě tento pravý cit chybí, schopnost neerotické lásky, respektive solidarity a příslušnosti k uvědomělé třídě je jí o něco vzdálenější.

V kapitalistickém systému byl odhalen mocenský nárok zasahující vztah mezi mužem a ženou, resp. jejich rodinu.¹⁵² Ohrožovalo ji pojetí ženské emancipace skrze placenou práci, chápáné jako rozbíjející dělnickou rodinu a ochuzující dělníka o mzdu (neboť žena je přijímána do továren jako levnější pracovní síla). Tuto válku za samotnou existenci musí nicméně nutně vést muž mající podle socialistů více fyzických a duševních sil. „*Muž patří vpřed, ne žena! Nynější časový boj není bojem za právo, nýbrž bojem za existenci. Protivníci nepotýkají se zde jeden s druhým, to jim není možným, neboť vítězství jednoho není toliko*

¹⁴⁹ V některých textech docházelo přímo ke glorifikaci práce silných mužských paží zajišťujících obživu ženě a dětem. Srov. „*Člověk cítí v sobě sílu a také hrdost naproti těm, kteří svůj majetek, svůj statek, ovoce práce své, ne sobě nýbrž někomu jinému přisvojují. Jak vysoko stojí sobě obyčejný dělník naproti tomu člověku, který sice svojí rodinu také dobře živí, ale penězi, které zdědil neb vytěžil. Jak pohrdlivě může dělník jemu říci: „Já živím milou žínku a dítky prací svou a co mám, jedině ruce mé utvořily.“* 18. 3. 1875, roč. 2, č. 6, s. 1, *Práce jest svoboda!*

¹⁵⁰ Srv. Rovnost, 21. 4. 1886, roč. 2, č. 7, s. 55-56, *Co měsíc v noci vidí*.

¹⁵¹ Srv příběh na pokračování *Dva přátelé*: Rovnost, 3. 2. 1886, roč. 2, č. 2, s. 14-16; 17. 2. 1886, roč. 2, č. 3, s. 23-24; 3. 3. 1886, roč. 1, č. 4, s. 31; 17. 3. 1886, roč. 2, č. 5, s. 39.

¹⁵² „*Žena dělníková patří do rodiny a ne do továrny a dítko jeho do školy a ne do smrdutých místností továrních, kde útlý organismus jeho musí býti rozrušen a kde propadnouti musí i zkáze morální ...*“ 26. 1. 1882, roč. 8, č. 2, s. 11 – 13, *Veřejná schůze ...*

porážkou, - ne, ono jest zničením druhého.“¹⁵³ Politická práva ženy nejsou odmítána jako taková, ale v dané situaci je její role hlavně v tom, aby muže pobízela k boji. Muž vede boj proti kapitalismu i kvůli tomu, že ženiny city „... pohřbeny byly v páře a kouři našich továren, že řádnou hospodyní, vychovatelku dětí, vyrvala kruhu domácímu.“¹⁵⁴ Neměnné rozdělení sfér – a to i z perspektivy kýženého cíle, socialistické společnosti – je přitom zřejmé a na mnoha úrovních dochází spíše k jeho potvrzování.¹⁵⁵ I tam, kde bylo kritizováno podmanění ženy mužem, podřízení „rodinnému krbu“ na základě „mužských zákonů“, dochází k ocenění ženy kvůli připsaným ženským atributům jako soucit, soustrast, jež jsou postaveny do kontrastu s mužskými vlastnostmi a posilují představivost rozdělených sfér.¹⁵⁶

Do konce 80. let se tedy v socialistickém hnutí na různých úrovních uplatňoval asymetrický mód genderového myšlení. I v něm lze objevit náznaky řešení tohoto historicky daného rozdělení. Emancipace ženy vede přes pevnou vůli jako základu uvědomění (vzdělání).¹⁵⁷ Tím z ní přestává být rozkladný živel (častý typ ženy klevetnice), dostává se muži naroveň a začíná se s ní počítat i pro socialistické hnutí.

Při reflexi ženské práce se na stránkách periodik objevily projevy zneuznání některých druhů námezdní práce vyhrazené dříve mužům – a patřící do kategorie důstojné (náročné, tvrdé) mužské práce – kvůli tomu, že je mohly vykonávat ženy (případně děti). Obava ze ztráty sociální pozice a horšího ohodnocení byla spojena se strachem z de-kvalifikace práce jako práce ženské, „lehké“ a v principu nedůstojné – tj. nevyžadující vlastnosti muže. I za touto dehonestací „mužských profesí“ stály podle socialistů třídní zájmy kapitalistů a jejich mamon nahánějící ženy do továrny a nutící je pracovat v nelidských podmínkách a za nespravedlivou mzdu.¹⁵⁸ Bez ohledu na to, jestli v praxi nastupovaly ženy na dříve výhradní pozice mužů, či se teprve v průběhu specializace průmyslu a ohrožení zájmů dělníků určovala

¹⁵³Tamtéž.

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ Kritika morálního úpadku i potvrzování rozdělených sfér se i přes aplikaci třídního boje mohly zintenzivnit. Emancipace žen byla vedena touhou po rovnoprávnosti, která ovšem v dané situaci vyhovuje snahám kapitalistické třídy. Ženy berou mužům práci, muž si nemůže kvůli nedostatku práce (mzdy) založit rodinu, „Proto musíme hájiti vždy zásadu, by muž zůstal vyrábitelem, opatrovatelem životních potřeb, žena pak by zůstala zpravovatelkou domácnosti, vychovatelkou dětí.“ Budoucnost, 3 .8. 1876, roč. 3, č. 15, s. 1-2, *Práce žen při živnostech a moderním průmyslu*

¹⁵⁶Budoucnost, 12. 1. 1882, roč. 8, č. 1, s. 1-2, *Ejhle žena – člověk!*.

¹⁵⁷Srv. Budoucnost, 18. 5. 1876, roč. 3, č. 10, s. 2, *Žena*.

¹⁵⁸ Rovnost, 13. 1. 1886, roč. 2, č. 1, s. 2-3, *Brněnští továrníci na honě po laciné práci*.

některá odvětví jako vhodná a důstojná pouze pro muže (tj. zpětná „maskulinizace“),¹⁵⁹ byl zmíněný jev vnímán jako zneuznání mužství a stal se typickou aplikací genderového asymetrického řádu použitou v boji o uznání.

Vedle profesí, v nichž bylo zaměstnání žen stále (byť někdy jen implicitně) vnímáno jako dehonestace mužů, prosazovali socialisté již v druhé půli 80. let zaměstnání žen v některých oborech, např. v hodinářství, sazečství, poštovníctví, účetnictví, různých druzích umění, učitelství, vychovatelství a ošetřování. Vidíme, že ze seznamu jsou striktně vyloučeny obory „tvrdé práce,“ zůstávají identifikačním znakem muže.¹⁶⁰ Práce žen navíc musela odpovídat jejich „přirozené povinnosti“ manželky a matky; teprve ve zbylém čase měla být připuštěna k práci odpovídající jejím schopnostem a silám.¹⁶¹ Do určité míry a pod tlakem okolností (zvláště reálně rostoucí ženská zaměstnanost v některých odvětvích průmyslu) se tedy socialisté vrátili k programu emancipátorek. Kritika třídního vykořisťování se tím neoslabil. Postupně se totiž přistoupilo na to, že také žena musí projít na cestě k emancipaci fází odcizené a vykořisťované práce (viz dále).

Dílčí shrnutí

Genderová konfigurace počátku 80. let se ve svých konturách nijak zásadně neodlišuje od té, která načíkala předchozí dekádu: dominantně převažuje asymetrický model oddělených sfér. Dochází ovšem k posunům, patrnou je zejména intenzifikace citové figury ve všech genderových řádech v sledovaných veřejnostech. Figuru lásky lze interpretovat, jak bylo již naznačeno, jako projev a uznání (maskulinní) rovnocennosti, ať již v rámci třídy či národa. Užití této figury ale rovněž umožňovalo snadnější integraci ženské veřejnosti do národního celku, neboť umožňovalo poměrně snadno valorizovat jim stereotypně připisované femininní vlastnosti a charakteristiky. Liberálně nacionalistický diskurs se také projevoval obavou o neuvědomělou, zejména dívčí mládež, která se zdála být náchylnou k odnárodnění, resp. germanizaci.

¹⁵⁹Srv. Daniela TINKOVÁ, „*Oddělené sféry*“ - tradiční polarita nebo dědictví 19. století?, in: Milan Řepa (ed.), *19. století v nás: Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, Praha: Nakl. Historický ústav 2008, s. 458-470, zde s. 463 ann.

¹⁶⁰ *Budoucnost*, 15 3. 1876, roč. 3, č. 6, s. 2, *Žena*.

¹⁶¹ *Rovnost*, 4.8.1886, roč.2, č. 13, s. 99-101, *Několik slov o ženské práci*.

1.3 Řez 1890

Ačkoliv Národní listy a Národní politika proti sobě stály co hlavní tiskové platformy dvou politických stran, které do konce 90. let 19. století formovaly český politický prostor, genderové řády jimi (re)produkované vykazují shodné rysy, ba lze říci, že se vlastně jedná o jeden.

Složení maskulinních ctností, kterými by se mohl pyšnit dokonalý muž a které byly spojovány s mužným jednáním, se oproti situaci na rozhraní sedmdesátých a osmdesátých let příliš nezměnilo. Do katalogu maskulinity stále patřily neohroženost, věcnost, otevřenost a přímost, odhodlanost, statečnost, sebevědomí a nezávislost,¹⁶² tj. vlastnosti odvozené a vztahující se k rozumu a výkonu, buržoazním fundamentům maskulinity. Svě uplatnění měly stále nalézat v jednání ve prospěch národa, přestože o jeho konkrétní podobě rozhodně nepanoval konsensus. Proto muži na druhé straně neměly chybět ani obětavost, upřímnost, oddanost a horoucí láska k vlasti, která se mohla stát základem jeho „mučednictví.“¹⁶³ Syntéza „neskonaleho citu a zdravého rozumu“¹⁶⁴ jako vzoru mužství se v duchu nacionálně-liberální ideologie projektuje do národního těla.¹⁶⁵ To musí buď odmítnout a „mužně odporovat“¹⁶⁶ jakýmkoliv pokusům o česko-německé vyrovnání (punktační jednání) nebo naopak – tehdy, až „Riegerova slova proniknou srdce ... všech svědků jeho činnosti“¹⁶⁷ – je podpořit.¹⁶⁸ Figura citu, naznačená již v předchozím řezu, postoupila na další úroveň: jednak z individuální na kolektivní, zároveň se z popisu (ukončeného života) se pomalu přesunovala k normativní pozici. Zdá se, že došlo k posunutí hranic maskulinity. V nich již nebylo považováno za nepřístojné (v nekrologu) chvalořečit a opěvovat Andrásyho politický um pro jeho „věčnou ženskost.“¹⁶⁹

¹⁶² NL, 11. 7. 1890, roč. 30, č. 189, s. 2, 6, NL, 25. 11. 1890, roč. 30, č. 325, s. 1, NL, 13. 7. 1890, roč. 30, č. 191, NL, 3. 9. 1890, roč. 30, č. 243, s. 2, NL, 27. 1. 1890, roč. 30, č. 26, s. 3, NL, 13. 12. 1890, roč. 1890, č. 342, s. 1.

¹⁶³ NL, 21. 10. 1890, roč. 30, č. 290, s. 1

¹⁶⁴ NL 13. 7. 1890, roč. 30, č. 191, s. 1,

¹⁶⁵ Jedná se o dobově používanou metaforu, srov. např. NL ,19. 9. 1890, roč. 30, č. 258, s. 1; NP 16.3. 1890, roč. 8, č. 74, s. 2.

¹⁶⁶ NL, 11. 7. 1890, roč. 30, č. 189, s. 2.

¹⁶⁷ NP, 16. 3. 1890, roč. 8, č. 74, s. 2.

¹⁶⁸ K punktacím viz např. Vratislav DOUBEK, *Moderna, realisté a Die Zeit*, s. 30-31, nebo Otto URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, s. 245.

¹⁶⁹ NL, 28.2. 1890, roč. 30, č. 58, s. 6.

A co se konkrétně skrývalo za touto esencí feminity? Koketnost, marnivost, rozmarnost, nevypočitatelnost, náladovost.¹⁷⁰ Přidejme ještě přirozenou konservativnost a fintivost, a budeme mít před sebou ženství v jedné tradiční, anti-pokrokové podobě.¹⁷¹ Hledání manželky pak může být prezentována jako volba nejmenšího zla, volba reprezentativního objektu, která ale nutně musí být nenasytná, nemocná (migrena), plačtivá, klevetící.¹⁷² Jak se s těmito reprezentacemi slučovala se imaginace spjatá s úlohou ženy v národním celku? Národní listy i Národní politika přinášely poměrně pravidelně informace jak o petici českých žen k říšské radě, tak i o založená a činnosti Minervy a dalších činnostech ženských spolků, podobně se na stránkách objevovaly i zprávy ze zahraničí věnované této problematice.¹⁷³ Jejich úsilí, a zejména to, že bylo spjaté s konstitucí dalšího stupně vzdělání dívek, bylo hodnoceno veskrze kladně, k čemuž jistě napomáhalo vědomí toho, že se jednalo o první instituci tohoto druhu v Rakousku.¹⁷⁴ Jeho podpora měla tedy dokazovat pokrokovost celého národa, jemuž na druhé straně bylo ze strany státu upíráno právo autonomie. Argumentační arzenál pro založení dívčího gymnázia byl buď přejímán, nebo doslova zprostředkovan, polemizováno s ním však nebylo.¹⁷⁵ Řešení ženské otázky v rámci národa nebylo zpochybňováno stejně jako autorita, ba genialita Karoliny Světlé: *„Světlá jest vydatnou zápasnicí za moudrou, praktickou emancipaci žen, jež vřelý slovem a krásným příkladem vede k práci, k vážnému úkolu života ... nenáleží k blouznilkám, které v pohrdání platnými zákony přírody a řády společenskými staví pohlaví své na místa nenáležitá; nýbrž jest apoštolkou seburčování a samostatnosti, pokud se jim v cestu staví předsudky, které jednak staví ženu jako tvora nedokonalého a neschopného příliš hluboko, jednak ji velebí jako vzor tvorstva a vykazuje jí místo příliš vysoko.“*¹⁷⁶ Hranice mezi dobrou a špatnou emancipací tedy vedla po základní ose buržoazního řádu – uměřenosti. Pakliže bude žena respektovat „přirozenost“ danou nejen přírodou, ale i lidskou společností (která se ovšem přírodě v zásadě neprotiví), pak může očekávat uznání zase z její strany. Touto přirozeností nebylo míněno nic

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ NL, 12. 3. 1890, roč. 30, č. 70, s. 1, NL, 6. 11. 1890, roč. 30, č. 306, s. 1, *Aforismy o lásce*, NP, 5. 10. 1890, roč. 8, č. 273, s. 1-2-

¹⁷² NP, 7. 1. 1890, roč. 8, č. 6, s. 1.

¹⁷³ NP, 23. 9. 1890, roč. 8, č. 264, s. 3, NP, 29.9. 1890, roč. 8, č. 266, s. 2, NP, 2.8. 1890, roč. 8, č. 210, s. 1, NP, 13. 4. 1890, roč. 8, č. 101, s. 4, NP, 17. 5. 1880, roč. 8, čís. 134, s. 4, NL, 5. 4. 1890, roč. 30, s. 94, s. 5, NL, 6. 3. 1880, roč. 30, č. 64, s. 2, NL, 22. 6. 1880, roč. 30, č. 170, s. 2.

¹⁷⁴ NL 12. 2. 1890, roč. 30, č. 42, s. 2; NP, 12.2. 1890, roč. 8, č. 42, s. 1.

¹⁷⁵ NL, 24. 6. 1890, roč. 30, č. 172, s. 7, NP, 22. 6. 1890, roč. 8, č. 169, s. 3.

¹⁷⁶ NP, 25. 2. 1890, roč. 8, č. 55, s. 1-2.

jiného, než uznání vlastní „*pohlavní zvláštnosti ženy*“,“¹⁷⁷ která v sobě ovšem skrývala svou janusovskou tvář: „*povolání mateřské a schopnost k prostituci*.“¹⁷⁸ Bylo na ženě, kterou si vybere, uznána však mohla být pouze jedna z nich.

Právě skrze apel na přiměřenost je třeba číst argumenty vztahující se k řešení ženské otázky, které se jinak nezdají být prosty vnitřního napětí a paradoxů. Neřeš(it)e(l)ným protimluvem zůstává ta okolnost, že ačkoliv autoři proklamovali rovnocenný náhled na vztah mezi pohlavími, nebyly reformní kroky zdůvodňovány jako principiální, nýbrž vynucené vnějšími okolnostmi (demografická situace, propad sňatečnosti).¹⁷⁹ Vysvětluje ale, proč mělo být ženám po maturitě zpřístupněno pouze studium lékařství a učitelství, které je mělo připravit na (společensky užitečné) povolání; oblast vědy i veřejných úřadů jim měla zůstat zapovězená.¹⁸⁰ O náhledu na společenskou rovnocennost pohlaví („*žádné privileje pohlavní, výsady rodové*“)“¹⁸¹ vypovídá jak vymezení působnosti žen do domén spjatých s mateřstvím, tak i lehce ironické vyznění některých textů¹⁸² či apely konservativního stříhu: „*Starejte se, aby dcery vaše získaly takové vzdělání, jakého jim v životě třeba, avšak nezapomínejte, že příliš hluboká učenost sotva učiní je muži příjemnějšími*.“¹⁸³ Ke slovu zde opět přicházel asymetrický modus genderového řádu: žena byla uznána za vyšší bytost vyznačující se krásou (tu ale věda ničí) a instinktem přesnější než inteligence (toho bylo pro vědu zase škoda).¹⁸⁴ Figura ženy-anděla zpochybňuje smysluplnost emancipace ženy (ve smyslu rovnoprávnosti a

¹⁷⁷ „... společenské zařízení musí jíti v mezích předepsaných přirozeným povoáním ženy. Paní jako matka a první vychovatelka rodiny má nepopíratelně největší vliv na rozvoj rodiny a národa.“ NP, 2. 4. 1890, roč. 8, č. 91, s. 1, *Žena v otázce sociální*.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ NL, 12. 2. 1890, roč. 30, č. 42, s. 2; NL, 4. 10. 1890, roč. 30, č. 273, s. 1; NP, 5. 10. 1890, roč. 8, č. 273, s. 1.; NP, 2. 4. 1890, roč. 8, č. 91, s. 1, *Žena v otázce sociální*.

¹⁸⁰ „*Myslíte, že by u žen hledajících úřad rozhodovaly schopnosti? Nikoli! Hlavní slovo by mělo mládí, krása, koketerie*.“ NP, 5.10. 1890, roč. 8, č. 273, s. 1-2, podobně o „*vědátoru v sukních*“ viz NP, 19.6. 1890, roč. 8, č. 166. Padly i návrhy umožnit vstup na akademickou půdu pouze neprovdaným dívkám, srov. NL, 4. 3. 1890, roč. 30, č. 62, s. 5.

¹⁸¹ NL, 12.2. 1890, roč. 30, č. 42, s. 2.

¹⁸² NL 27. 2. 1890, roč. 30, č. 57, s. 1, NL 4. 10. 1890, roč. 30, č. 273, s. 1.

¹⁸³ NP, 5. 10. 1890, roč. 8, č. 273, s. 1. Emancipované ženy jsou viděny i jako nevhledné, viz NP, 26. 6. 1890, roč. 8, č. 173, s. 1-2, *Sochorovo Boží Tělo*.

¹⁸⁴ NL, 6.6. 1890, roč. 30, č. 154, NL 4. 3. 1890, roč. 30, č. 62, s. 5, NL, 22. 6. 1890, roč. 30, 170, s. 1.

rovnocennosti pohlaví), upozorňuje na ztráty, které emancipace a s ní svázaná konkurence přinese budoucím generacím, případně ji chápe jako (sou)boj pohlaví.¹⁸⁵

Z inzerátů a reklam lze usuzovat na relativní stabilitu a kontinuitu představ o genderovém řádu, přesto se na jeho okraji začaly rýsovat již drobné trhliny. Přebytek žen na sňatkovém trhu se projevoval jejich otevřenou aktivizací, objevují se první „nabídnutí k sňatku,“ v nichž dívka hledá ženicha.¹⁸⁶ Pozvolna se rozšiřovaly rovněž možnosti uplatnění žen na trhu práce, ženám jsou nabízena místa v obchodech (prodavačky) i písárek v kancelářích. Snad je to výraz požadavku vznášeného na emancipaci žen, aby feminita nevystoupila z praktického vědění. Z oblasti konzumu stojí za zmínku vytrvalé inzerování „nejnovějších pařížských, ochranných gumových předmětů pro pány i dámy“ – prezervativy a s nimi i sexuální zodpovědnost vstoupily, byť pod eufemistickým opisem, do veřejné sféry.

S tím, jak se nároky žen na uznání počaly transformovat do dalších institucí (jmenujme zejména spolek Minerva, jehož úsilím vzniklo v Praze první dívčí gymnázium), docházelo, i přes rétorickou podporu emancipace žen, k intenzifikaci negativních reprezentací feminity. Ani vzorec maskulinity nezůstaly beze změn: zapisuje se do něj výrazněji figura lásky k vlasti, jednání motivované a prostoupené citem, tj. atributem, který v rámci imaginace rozdělených sfér přináležel feminitě. Stejný pohyb je rovněž možno identifikovat v sokolském diskursu. I zde k maskulinnímu základu, pojetí Sokola jako školy mužských ctností,¹⁸⁷ přistoupila láska k vlasti a národu, z níž se stal rozhodující motiv sokolské činnosti. Jistě, o nacionalistickém charakteru sokolství nemohlo být pochyb již od jeho založení, ale teprve nyní se mezi ctnosti Sokola explicitně zařadily a vytrvale opakovaly požadavky na obětavost a oddanost.¹⁸⁸ Podnět pro jejich posilování lze spatřovat ve vědomí (či přinejmenším rétorické figuře) vlastního neúspěchu. Kritika neulpívala již pouze na mládeži, ale cílila i do řad

¹⁸⁵ NL, 28. 10. 1890, roč. 30, č. 297, s. 2-3. Podobně: „*Jsmo vyzváni na souboj, plňme zákon duelantů, podejme si ruce! Ale opatrně s těma ženskýma ručičkama: netisknout! – nelíbat! – nebo je zle, než boj vlastně začal!*“ NL 22. 6. 1890, roč. 30, 170, s. 1; „*Ženská slabost je přece silou, malomocnost žen považuje je nad muže... Naším cílem musí býti, abychom vychovali z dcer našich užitečné, rozumné a příjemné společnice budoucím mužům ... úcta k ženám je měřítkem pro vzdělání národa.*“ NP, 5. 10. 1890, roč. 8, č. 273, s. 1-2. Toto slovní spojení, které by bylo možné chápat jako potvrzení pohledu Elaine Showalter, je však pouze ojedinělé. Dále srov. NP, 7. 1. 1890, roč. 8, č. 7, s. 1.

¹⁸⁶ NP, 21. 1. 1890, roč. 8, č. 20, s. 7; NP, 3. 8. 1890, roč. 8, č. 212, s. 8; NP, 22. 6. 1890, roč. 8, č. 170, s. 7; NP, 13. 4. 1890, roč. 8, č. 101, s. 9; NP, 19. 8. 1890, roč. 8, č. 228, s. 9; NP, 25. 9. 1890, roč. 8, č. 264, s. 6.

¹⁸⁷ Sokol, 1890, roč. 16., č. 1, s. 16.

¹⁸⁸ Sokol, 1890, roč. 16, č. 3, s. 49; Sokol, 1890, roč. 16, č. 4, s. 72; Sokol, 1890, roč. 16, č. 6, s. 103, 111; Sokol, 1890, roč. 16, č. 7, s. 124.

„inteligence,“ resp. celku národa.¹⁸⁹ Vidina ideálu a z něj vyplývající kritika současného společnosti produkovaly nespokojenost se stavem věci, kterou již nemohl překonat racionální kalkul, proto bylo třeba interpelovat emoce. S nimi nebyly reprezentace feminity vůbec asociovány, ostatně se objevovaly spíše výjimečné ve zprávách o slavnostech (svěcení praporu) nebo v souvislosti se špatným tělesným stavem děvčat: „*Dr. Kundrát nazývá šněrovačku domácím či rodinným d'áblem, jenž příčinou jest různých neduhů, zejména nervositu (dráždivost čiv) našich dam přičítá užívání tohoto skřipce a následkem toho i různé mrzutosti v rodinách.*“¹⁹⁰ Harmonie těla a ducha byla na rozdíl od představy oddělených sfér narušena, tělocvik pak měl posloužit k obnovení ztracené rovnováhy a tím taktéž dával feminitě možnost ukázat svou kladnou (uměřenou, prospěšnou) tvář.

Jak jsme viděli v předchozích řezech, genderový řád Ženských listů byl vystavěn na valorizaci tradiční mateřské role a kompetencí s ní spjatých v asymetrickém modelu, na jehož základě ženy vstupovaly do veřejné sféry a nárokovaly si uznání dílčí autonomie. Tato základní strategie zůstávala neměnná, proměňovaly se hodnoty a akcenty, díky kterým měla být uznána, tj. ty, skrze něž se integrovala do národního celku. Výše popsané posuny v národně liberálním diskursu se proto promítly i do genderového řádu Ženských listů. Vlastně lze říci, že se začínalo jednat o jeden a týž, neboť jakékoliv náznaky rovnocenného modelu, které bylo lze v předchozích řezech zaznamenat, zde již nelze identifikovat. „... *povznesení ženy láskou k práci, láskou k vědě, láskou k povinnosti v rodině*“¹⁹¹ tak lze emblematicky redukovat ideový rámec Ženských listů. Spojují se v něm představa o uměřené („uvědomělé“) emancipaci,¹⁹² vyvolané vnějšími okolnostmi,¹⁹³ s vyzdvižením vlastní citové zainteresovanosti na dobrou lidstva, humanity, která je „spravována“ v národním měřítku: „*Musíme milovati, abychom žili. Oddejme se tedy bratrské lásce, která posvěcuje, a pracujme pro ty, kteří toho potřebují. Všichni lidé lační po světle, a světlo to jest láska.*“¹⁹⁴ Jak vidíme, do světa jindy sesterské sounáležitosti¹⁹⁵ vstoupila, byť ojedinele, bratrská láska, ta, jež byla

¹⁸⁹ Sokol, 1890, roč. 16, č. 6, s. 99, Sokol, 1890, roč. 16, č. 8, s. 131, *O některých našich vadách.*

¹⁹⁰ Sokol, č. 3, s. 52, 1890, *Proti šněrovačkám.*

¹⁹¹ ŽL, 1891, roč. 19, č. 1, s. 1.

¹⁹² „...*ženy české skromně se účastnily práce národní v šlépějích mužů až také nalezly svůj okamžik, kdyby nabyly sebedůvěry k práci samostatné, k práci takové, která se nehodí pro mužskou část národa, ale pro útlou ruku a soucitné srdce ženy.*“ ŽL, 1891, roč. 19, č. 1, s. 166, dále srov. s. 170.

¹⁹³ ŽL, 1891, roč. 19, č. 1, s. 10.

¹⁹⁴ ŽL, 1891, roč. 19, č. 1, s. 36, *O společenské vřelosti*; dále srov. ŽL, 1891, roč. 19, č. 1, s. 1, 6, 9; ŽL, 1890, roč. 19, č. 8, s. 165 – 167, ŽL, 1890, roč. 19, č. 9, s. 186.

¹⁹⁵ ŽL, 1891, č. 8, s. 165 – 167, ŽL, 1890, roč. 19, č. 1, s. 2.

do té doby konotována se sokolstvím. Přesto feminita, ve shodě s promluvy v Národních listech, si zachovává vlastní (komplementární) jedinečnost: intuice převažuje nad rozumem,¹⁹⁶ je slabší, což se projevuje na jejím držení těla¹⁹⁷ a má-li žena vstoupit na universitní půdu, pak jedině jako lékařka, lékárnice nebo učitelka, neboť: „... *na vás jest, abyste dokázaly, že vědění a ženskost' nejsou protivami ... že světlo nauk neozářuje pouze chladný rozum, ale i duši celou až do hlubin posvátné ženskosti.*“¹⁹⁸ I přes toto vzývání esenciální feminity si ale uvědomovaly, že „*aby se nám otevřely skvělé dráhy vědy a vysokého učení, v nichž statečnosti, zmužilosti a nesmírného ovládní sebe bude zapotřebí.*“¹⁹⁹ Přijetí, ba uvěznění v imaginaci oddělených sfér, mužských a ženských ctností, bylo takřka naprosté.

Po jistém útlumu v 80. letech 19. století se do socialistického hnutí vrátila „ženská otázka“ jako jedna z podstatných agend. Tomu odpovídal i vznik nových ženských organizací (např. tělocvičných) a časopisů²⁰⁰ usilujících o vybudování tělesného a uvědomělého (duševního) socialistického ženství. S tím byly spojeny reprezentace feminity jako anti-pokrokářské, klerikální a tmářské a jen těžko dobývané pevnosti.²⁰¹ Postupně uplatňovaná kritická teorie ve stejné době upozadila „přirozené vlastnosti“ ženy a nalezla jí v pozici oběti patriarchátu, tedy v područí muže, jímž je násilím udržována v podřadném postavení domácnosti. V socialistickém genderovém řádu lze obecně spatřit důležitou změnu oproti dřívějšímu období: (placená) práce přestává být výhradní mužskou oblastí (tedy v rovině diskursu, nikoliv v sociální praxi). (Námezdní) práce je viděna jako cesta k osvobození, po které má projít i žena. Díky práci totiž žena přechází z jednoho typu otroctví ke druhému, to jest kapitalistickému vykořisťování a teprve následně k univerzální emancipaci skrze vytvoření jednotné dělnické třídy s mužem.: *Kapitalismus „...uhasil pro široké vrstvy žen teplý plamen domácího krbu a roztříštil všechny sny o štěstí života v rodině. (...) Práce žen, jež rozlamuje hospodářská pouta, vížící ženu k muži, odstraňuje tím také hospodářskou závislost na něm a*

¹⁹⁶ ŽL, 1891, roč. 19, č. 1, s. 6.

¹⁹⁷ ŽL, 1891, roč. 19, č. 7, s. 150.

¹⁹⁸ ŽL, 1891, roč. 19, č. 8, s. 170.

¹⁹⁹ ŽL, 1891, roč. 19, č. 2, s. 28-29.

²⁰⁰ K programu ženské emancipace socialistického hnutí v 90. letech viz Petr PROKŠ (ed.), *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*, Praha, 1999, s. 25 ann. K profesním, odborovým a vzdělávacím organizacím (spolky, jednoty, aj.) socialistických žen srv. Andrea ODEHNALOVÁ, *Měšťanska a dělnice v Brně v letech 1872-1914: Tisk a spolkový život pracujících žen*, Brno: FF MUNI, 2011, dipl. práce, s. 40 ann.

²⁰¹ Srv. např. Právo lidu, 10. 5. 1899, roč. 8, č. 128, s. 3.

připravuje základ pro plnou sociální rovnoprávnost obojího pohlaví. Ale většina zaměstnaných žen nenabývá s touto samostatností vůči muži ještě nikterak své svobody; neboť ona upadá do nového otroctví námezdního, z něhož pro ní vyplývají všechny nesnáze a trampoty člověka, vydaného na milost moderního kapitalismu. (...) Tím vším pak vstupuje do sociálních zápasů přítomnosti nový mohutný element; zástupy žen neomezují se svými zájmy jen na úzký okruh své domácnosti, ale vstupují jako zápasnice do veřejného života, volajíce po své rovnoprávnosti s muži a pomáhajíce nasazovati páky k rozvrácení celého systému, jenž rozesel tolik zhouby a zkázy po světě.“²⁰² Dějiny sice začaly počítat se ženou jako svým aktérem, avšak přijetí aktivní role ženy, přiznání jí podílu na chlebočarcovství, neznamenal ještě uznání její autonomie, svéprávnosti. „Žena veřejná“ byla ženou emancipující se silou a rozumem, její osvobození bylo spojeno se získáním maskulinních ctností a potlačením ženské přirozenosti (jakkoliv byla nabyta historickým vývojem a prosazena díky panství buržoazie).²⁰³ Žena se stává „spolučlověkem“ až tím, že se stane dělnicí a přivede se k „... reálnému, rozumovému, méně povrchnímu, méně pudovému chápání života.“²⁰⁴ Budování maskulinního jedince se už netýká pouze muže, ale i ženy, jež má být asimilována.

Tento náhled odpovídá dobově vlivnému textu z pera Augusta Bebela *Die Frau und der Sozialismus* (1879), který vyšel česky takřka se zpožděním dvaceti let pod názvem *Žena v minulosti, přítomnosti a budoucnosti* (1896).²⁰⁵ Odmítl rozdělení sfér na veřejnou (mužskou) a soukromou (ženskou) část jako výsledek panství muže a buržoazní třídy a žádal úplnou společenskou rovnost pohlaví. Ačkoliv rozeznal historickou konstruovanost strukturace sociálního prostoru, nebyl schopen překonat dobově velmi vlivný medicínský diskurs o „věčné nemocné,“ konkrétně nervózní a svou biologickou podstatou determinované ženě. Přírodu ovšem v tomto pojetí zastupují společenské neduhy a kritika panství muže jako

²⁰² Právo lidu, 21. 4. 1899, roč. 8, č. 110, s. 2-3, *Příliv žen do práce živnostenské.*

²⁰³ Kritika přístupu, jež dává ženám na vybranou mezi „dvěma póly“ – buď být ženou (matkou, pečovatelkou), nebo pracujícím, veřejně činným (a tedy) člověkem – byla velmi ojedinělá: „*Jest v tom cosi tragikomického, jak se lékařka, učitelka a úřednice vzdávají své činnosti, poněvadž nemohou srovnat, aby byly zároveň ženou a zároveň člověkem.*“ „Průměrná žena“ podle tohoto vzácného textu v boji podléhá a „zhloupne“ v domácích pracích neschopná „všeobecného uvažování“. Článek končí výzvou k hledání „třetí cesty“. Viz Právo lidu, 20. 12. 1898, roč. 7, č. 351, s. 1, *K postavení ženy v dnešní společnosti.*

²⁰⁴ Tělocvičný ruch, 30. 8. 1910, roč. 6, č. 16, s. 247-249, *O ženě.*

²⁰⁵ Vliv knihy na české socialistické prostředí vidíme nejen v opakovaném zahrnutí knihy do seznamu doporučené literatury (tzv. *Dělnická knihovna v Právu lidu*, viz např. *Právo lidu*, 23.6. 1898, roč. 7, č. 172, s. 8), ale také v opakovaných vydáních.

výsledku ekonomických vztahů.²⁰⁶ Zneužnaná žena (manželka, matka) buržoazního patriarchy nabývá v socialistickém emancipačním projektu důstojnost jako žena-dělnice. Je zbavena „pout rodiny“ pokud přijme osvobozující charakter (v kapitalismu úmorné a nespravedlivě odměněné, v socialismu uměřené potřebám a produktivní) práce.²⁰⁷

Celkem důsledně jsou v textu zrušeny rozdělené sféry; muž přestává být vládcem výhradním veřejného prostoru. Emancipace ženy je nicméně úzce propojená s její schopností osvojit si představované mužné ctnosti. August Bebel se, stejně jako mnozí další socialističtí autoři, nevyhnul reprodukci medicínského diskursu, v první řadě degeneraci, tj. úpadku společnosti, proti němuž je nezbytné vybudovat pevný, organizovaný a disciplinovaný systém ověřený atributy mužnosti. Žena, zdegenerovaná vlivem kapitalistických poměrů více než muž, je podle Bebelova nervóznější, přepjatě vášnivá a podléhající své fantazii. Z toho vyplývá nezbytnost se na její re-generaci zaměřit o to intenzivněji a vytvořit z ní racionální, vyrovnanou, harmonickou bytost.²⁰⁸ Nicméně degenerace, jejímž projevem je i stírání „pohlavních odlišností“ – chaos a nepřirozený vývoj, proti němuž je nutné bojovat, – se podle něj stává problémem společnosti jako celku, ženy i muže (nejvíce však buržoazie).²⁰⁹

Dílčí shrnutí

Jak je patrné, genderová konfigurace počátku 90. let 19. století se vyznačuje tím, že se proti sobě vyhrají dva genderové řády: liberálně nacionalistický a socialistický. První z nich ztělesňuje komplementární, asymetrické pojetí genderové mřížky, jakékoliv náznaky rovnocenného modelu mizí. Za signifikantní lze považovat prolínání nacionalismu do

²⁰⁶ Srů. BEBEL, August, *Žena a socialismus*, Praha: SNPL, 1962, s. 177.

²⁰⁷ Bebel ovšem převrací Marxovo pojetí osvobozující práce jako takové, která z člověka – redukováné, odcizené bytosti kapitalismu – dělá bytost univerzální, všestrannou; v tomto konceptu dochází k uznání umění (duševní činnosti) jako společensky ceněné práce (a naopak). V Bebelově pojetí se člověk stává součástí propracovaného produktivního stroje a timingu, v němž dochází k přerozdělování podle vyprodukované (fyzické) práce, aby se v další fázi přesně (vědecky, statisticky) naplánovaného dne mohl věnovat umění, studiu a společenskému styku. Tamtéž, s. 362. K Marxově pojetí práce srů. Karel MICHŇÁK, *Individuum a společnost. Příspěvek k problematice depersonalizačních účinků zbožně kapitalistických vztahů*, Praha: Academia, 1966, s. 197 ann.

²⁰⁸ „Pro obě pohlaví by bylo mimořádně prospěšné, kdyby místo přebytečné, často velmi nepříjemné citovosti měla žena dostatek bystrého rozumu a schopnost exaktního myšlení a kdyby místo nervové podrážděnosti a zastrášenosti měla pevný charakter a fyzickou odvahu a konečně kdyby poznala svět a lidi a přírodní síly místo získávání krasoduchých vědomostí, má-li je vůbec.“ BEBEL, 1962, s. 149.

²⁰⁹ Bebel zde přejímá teze R. Kraft-Ebinga o ženské hysterii či F. H. Klenckeho o zženšťování muže a zmužštění ženy, a fakticky reprodukuje strach z genderového chaosu přicházejícího s úpadkem společnosti (v dané souvislosti s neuspokojováním „pohlavního pudu“). Tamtéž, s. 113 ann.

genderového řádu. V případě maskulinity docházelo k její „emocionalizaci,“ neboť národní projekt již nevyžadoval pouze rozumného, kalkulujiícího muže, nýbrž muže se „zápalem pro věc,“ schopného oběti, která by v ekonomickém módu myšlení byla vyhodnocena pravděpodobně jako ztrátová. Pro liberální ženské hnutí bylo relativně snadné si tyto hodnoty osvojit, navázat na mateřskou (a z ní vyplývající obecně filantropickou) kompetenci a tím je valorizovat a integrovat do národního celku.

Socialistický generový řád byl tvarován snahou aktivizovat ženu jako členku socialistického hnutí, byla vyjmuta z privátní sféry rodiny a domácnosti a emancipována prací. Uplatnění takovéto strategie vedlo k tomu, že feminita byla maskulinizována, tj. přejímala maskulinní atributy. Jinými slovy, aktérem třídního boje vstupujícím do veřejné sféry nebyl člověk, ale muž (ve své ideální podobě) a žena se stávala aktérkou dělnické třídy jen díky vlastní maskulinizaci („zmuštění“), resp. osvojením si maskulinních ctností.

1.4 Řez 1900

Konstelace liberálně-nacionalistického řádu v posledním roce odcházejícího devatenáctého věku, doslovného přelomu století, se vyznačuje několika změnami. Motiv emocemi prostoupeného a jednání pro dobro národa (obětavost, mučednictví) nebyl dále v rámci vzorce maskulinity rozvíjen a intenzifikován, ustoupil reprezentacím odkazujícím k výkonu (práce pro národ), potažmo (tvrdému) boji za vlastní právo: „*Raději snesme mužně, s pevným odhodláním osud Lakedaimonských, raději národně vykrvácejme, než abychom v této své vlasti za hrst ztuchlé rýže lízali důtky svých příštích podmanitelů! Takový musí býti naše odpověď do Vídně!*“²¹⁰ Tento boj ovšem neměl překročit hranice slušného chování, v jehož rámci došla ocenění upřímnost, otevřenost, zásadovost, statečnost, klid a smysl pro spravedlnost.²¹¹ Tato prvá (janusovská) tvář muže shlížela na nepřátele národa, druhá kritickým okem přeměřovala vnitřní neduhy.

²¹⁰ NL, 25. 4. 1900, roč. 40, č. 133, s. 2, *Sněm království českého*. Dále srov. NL, 28. 8. 1900, roč. 40, č. 237, s. 2, NL, 25. 4. 1900, roč. 40, č. 133, s. 2, *Sněm království českého*. Dále srov. NL, 28. 8. 1900, roč. 40, č. 237, s. 2, *Pohřeb JUDra. Tučka*, NL, 15. 5. 1900, roč. 40, č. 133, s. 1., NP, 9. 9. 1900, roč. 18, č. 249, s. 3, Sokol, 1900, roč. 26, č. 3, s. 66, *O významu tělocviku pro ženy*.

²¹¹ NL, 26. 11. 1900, roč. 40, č. 327, s. 1, *Krüger v Paříži*, NL, 4. 10. 1900, roč. 40, č. 274, s. 3, NL, 12. 4. 1900, roč. 40, č. 101, s. 2, NL, 1. 2. 1900, roč. 40, č. 31, s. 3., NL, 26. 2. 1900, roč. 40, č. 56, s. 11, NL, 13. 3. 1900, roč. 40, č. 71, s. 1, NP, 24. 3. 1900, roč. 18, č. 82, s. 2, NP, 2. 9. 1900, roč. 18, č. 242, s. 5, NP, 26. 10. 1900, roč. 18, č. 296, s. 3., NP, 17. 4. 1900, roč. 18, č. 105, s. 3, NP, 12. 4. 1900, roč. 18, č. 101, s. 2.

Jeho pohled ulpíval na snahách o emancipaci žen, kterou však (neustále) dále rozděloval na podporování hodnou a nepřírozenou. Podporu obvykle nacházely ženské spolky, které se mohly vykázat tradicí (Ženský výrobní spolek český, Tělocvičný spolek paní a dívek pražských)²¹² a které bylo možno spojit se zhodnocováním pozitivně konotovaných atributů feminity („*dobrota srdce, něha duše*“).²¹³ Ve shodě s tím byl pak cíl ženského hnutí spatřován ve vytvoření „*říše lásky*“, k němuž mohly dopomoci svou osvětovou a přednáškovou činností.²¹⁴ Vyrůstajíc z tohoto podkladu, byl vztah k dívčímu vzdělání diferencovaný, nejednotný, zasahující do několika poloh. Diskusi navíc rozvířilo umožnění studia dívek a žen na lékařských fakultách, ale jeho přijetí či odmítnutí bylo obvyklé svázáno s názorem na účel feminity obecně. Souhlasné přijetí svázané s odmítnutím „přírozeného povolání“ a předsudků o fyzické nedostatečnosti, psychické labilitě a intelektuální nedostatečnosti ženy vystupovalo na povrch mediální hladiny zřídka.²¹⁵ Častější náhled na dívčí vzdělání akcentoval úplnou, tj. chlapeckému vzdělání ekvivalentní soustavu středního školství umožňující dívkám získat vzdělání jak pro (uvědoměle vlastenecky vedenou) domácnost, tak pro samostatnou existenci.²¹⁶ Vedle tohoto umírněného názoru se dostalo místa i radikálnějšímu hlasu, které zdůrazňovali buď jak elitnost a tedy i jistou ne-normálnost vysokoškolského dívčího studia, tak i vlastní toleranci mužů,²¹⁷ nebo vyjadřovaly jasný nesouhlas a neuznávali feminitu hodnou studia: „... každá abiturientka ženských gymnasií, která se zdarem složila zkoušku maturitní, má otevřenou cestu k dosažení doktorského klobouku, který je té doby nejvýstřednější ženskou módou ... Pakliže jsme nahoře mluvili o hořkosti chlebového vysokého studia pro ženy, měly jsme na mysli, že žádné povolání nehodí se pro ženu méně, než právě studium lékařství, studium university vůbec. ... Žena – nenáleží-li vůbec k oněm nerudným zjevům neženskosti – musí krněti jako studující university, a srdce

²¹² Srov. s relativně četným zpravodajstvím o činnosti ženských spolků: NP, 2. 12. 1900, roč. 18, č. 333, s. 4, NP, 12. 8., 1900, roč. 18, č. 221, s. 7, NP, 4. 12. 1900, roč. 18, č. 335, s. 6, NP 11. 3. 1900, roč. 18, č. 69, s. 7, NP, 8. 10. 1900, roč. 18, č. 278, s. 4, NP, 4. 4. 1900, roč. 18, č. 93, s. 5, NL, 13. 6. 1900, roč. 40, č. 74, s. 3, NL, 16. 11. 1900, roč. 40, č. 317, s. 3, NL, 14. 9. 1900, roč. 40, č. 244, s. 2, NL, 21. 8. 1900, roč. 40, č. 230, s. 3, NL, 19. 1. 1900, roč. 40, č. 18, s. 4, NL, 16. 6. 1900, roč. 40, č. 164, s. 3.

²¹³ NP, 5. 8. 1900, roč. 18, č. 214, s. 3.

²¹⁴ NL, 5. 10. 1900, roč. 40, č. 275, s. 2, *České ženy za světový mír*.

²¹⁵ NP, 8. 7. 1900, roč. 18, č. 186, s. 4, *Právnícké studium a ženy*, NP, 18. 9. 1900, roč. 18, č. 258, s. 4, *Doktorky a lékárnice*.

²¹⁶ NL, 15. 8. 1900, roč. 40, č. 224, s. 4, *Spolek Vesna v Brně*, NL 14. 10. 1900, roč. 40, č. 284, s. 13, NL, 21. 10. 1900, roč. 40, č. 291, s. 13, NL, 28. 10. 1900, roč. 40, č. 298, s. 13, NP, 15. 8. 1900, roč. 18, č. 224, s. 4, *Třicetileté trvání brněnské „Vesny“*, NP, 18. 9. 1900, roč. 18, č. 258, s. 4, *Doktorky a lékárnice*.

²¹⁷ NL, 15. 9. 1900, roč. 40, č. 255, s. 4, *Ženské studium*.

její rozhodně mine se s uskutečněním rozšafných tužeb, jež cíle vědomá příroda v srdce ženské vložila ... jest ... tento vážný krok ... zhoršením oněch společenských poměrů ... z nichž zrodila se sociologická nestvůra pod jménem „sebeurčení ženy“!²¹⁸ V představivosti některých současníků tedy „sociologická nestvůra“ požírala přirozený řád a navíc vytvářela konkurenční prostředí, které bylo na škodu nejen muži, ale i ženě.²¹⁹ Ovšem vždy existovala naděje, že žena prozře, že ucítí volání mateřského pudu a její ženství si podmaní její inteligenci.²²⁰

Dobové vnímání feminity doplňují satirické fejetony, které odhalují její temnou stránku a potvrzují, domyšleno do důsledku, staré stereotypy: Žena je manipulátorka, předstírajíc „nervosu,“ nezaviněnou, ba přirozenou nemoc, ovládá muže.²²¹ Tato přirozenost se ovšem vyznačuje jakousi nedostatečností: majíc před očima pouze vlastní krásu, resp. (chimérický, neoprávněný) pocit krásy, ničí své tělo šněrovačkou.²²² „Ženské jsou vůbec s matkou přírodou na štíru stále, a stále upravují a zdokonalují své vnady.“²²³ Proměnlivost a drahota módních doplňků pak musí vést muže k jedinému moudrému rozhodnutí: neženit se.²²⁴ Chtěl-li se muž oženit, měl se vyvarovat toho, aby svými námluvami vytvářel zženštilou ženu.²²⁵ Zdá se, že zde lze zaslechnout ozvuky dobově reflektované představy o rubu ideje pokroku, degeneraci lidské společnosti. Její hrozba byla všudypřítomná, číhala ve sklence alkoholu,²²⁶ v rostoucí pracovní zátěži,²²⁷ domácím průmyslu²²⁸ i jízdě žen na kole.²²⁹ Vzdor všem výtkám vůči emancipaci a osamostatňování žen lze v inzertní rubrice zaznamenat jeden

²¹⁸ NP, 16. 9. 1900, roč. 18, č. 256, s. 1-2, *Doktorky a lékárnice*.

²¹⁹ NL, 17. 4. 1900, roč. 40, č. 105, s. 5.

²²⁰ NL, 27. 5. 1900, roč. 40, č. 145, s. 10, *Opuštěná*.

²²¹ NL, 4. 10. 1900, roč. 40, č. 274, s. 1.

²²² NP, 29. 4. 1900, roč. 18, č. 117, s. 1-2. Existoval ovšem i mužský typ šněrovačky, a to šněrovačka duševní, myšlenková, která bránila různým obchodníkům a živnostníkům přiznat svou (přirozenou) národnost a skrývat se v anacionální identitě. NP, 6. 5. 1900, roč. 18, č. 124, s. 1-2. I v rámci této oboustranné kritiky však jasně vysvítá, že přirozenost feminity sídlila v těle, maskulinity v duši.

²²³ NP, 5. 8. 1900, roč. 18, č. 214, s. 27.

²²⁴ NP, 28. 10. 1900, roč. 18, č. 298, s. 2-3.

²²⁵ NP, 25. 11. 1900, roč. 18, č. 326, s. 1-2.

²²⁶ NP, 8. 5. 1900, roč. 18, č. 126, s. 1.

²²⁷ NL, 17. 4. 1900, roč. 40, č. 105, s. 5, *Sjezd strany národně-socialistické*.

²²⁸ NL, 10. 5. 1900, roč. 40, č. 128, s. 4, NP, 8. 5. 1900, roč. 18, č. 126, s. 5.

²²⁹ NP, 6. 8. 1900, roč. 18, č. 215, s. 3, *Pařížská výstava*.

výrazný posun: ženy se na svatebním trhu stávající aktivnímu subjekty, začínají samy hledat ženichy a potenciální manžele.²³⁰

Nejsilněji se tato představa vepisovala do sokolského diskursu, kde snadno splynula s neustále rozvíjeným smyslem pro společenskou kritiku. Jejimi objekty se stal národ jako celek a z něho jmenovitě tzv. „intelligence“ a mládež. Národ byl mělké povahy, netečný k jakýmkoli sokolským snahám, sobecký atp.: „*Je to hrozné pro nás faktum, že v národě našem žije široký, desetitisíců hlav čítající proud, tónu mdlé, mrazivé bezladnosti, zvuku drsného, hluchého, bezzvučného; je to massa lidu bez přesvědčení, citu a vznětu.*“²³¹ Mládež byla vrtkavá, lehké mysli, nervosní, líná a zpolitizovaná.²³² Sokolové se špatně vyrovnávali s pluralizací české politické scény v 90. letech 19. století, protože v ní viděli zánik ideje národní svornosti, projev neblahé slovanské letory, což v jejich očích dláždilo cestu k tzv. odnárodnění.²³³ Tento, ve své podstatě tradiční, byť vyostřený sokolský kriticismus, však získal v představě degenerace širší základ přesahující národní hranice, stal se (univerzálním) symptomem doby. Byla zpochybněna autorita vědy, která ochromovala lidskou přirozenost a nahrazovala ji umělostí, nabízela lidem snadný velkoměstský život přeplněný pohlavními nemocemi a zpusťou morálkou – byla diagnostikována „moderní únava.“²³⁴ Neduhy doby se prohlubovaly, lék zůstával stále týž: tělocvik. S rostoucím pocitem všeobecné nespokojenosti a nejistoty kontrastoval ideál maskulinity ještě více než kdy dříve, ale ani on se nezměnil: Sokol, to byl: „*Charakter. Neohrožená mužná mysl. (potrhl J. M.) Pevné přesvědčení, jež nepodléhá změnám z příčin sobeckých. Poctivost a šlechtnost ve všem jednání. Snášelivost. Spravedlnost. Obětavost. Mysl ne pánovitá, ale vnímavá, citům přístupná i steskům trpících... Nezištnost při práci, pro veřejnost konané. Čestný, bezúhonný život prostý přetvářky. Vážné vystupování ve veřejnosti, zdvořilost, uhlazenost, skromnost – ne však servilnost. Povaha do posledních důsledků skutečně taková, jaká jeví se nám ze vně ve veřejnosti.*“²³⁵ Ženě nebylo upřeno čerpat z výhod cvičícího těla,²³⁶ ovšem účel tělocviku byl diametrálně rozdílný: „*Žena se má jeviti jako vždy činný, dobrý duch domácnosti, má býti manželkou a matkou a nemá*

²³⁰ NP, 8. 3. 1900, roč. 18, č. 66, s. 14, NP, 8. 5. 1900, roč. 18, č. 126, s. 14, NP, 23. 11. 1900, roč. 18, č. 324, s. 13, NP, 30. 6. 1900, roč. 18, č. 178, s. 14.

²³¹ Sokol, 1900, roč. 26, č. 8, s. 169, *Výchova našeho lidu a Sokolstvo.*

²³² Sokol, 1900, roč. 26, č. 1, s. 14, *Život v naší sokolské domácnosti*, Sokol, 1900, č. 10, s. 237, *Jak ubývá cvičenců v sokolských jednotách.*

²³³ Sokol, 1900, roč. 26, č. 3, s. 62, *Život v naší sokolské domácnosti.*

²³⁴ Sokol, 1900, roč. 26, č. 3, s. 62, *Život v naší sokolské domácnosti.*

²³⁵ Sokol, 1900, roč. 26, č. 5, s. 109, *Život v naší sokolské domácnosti.*

²³⁶ Sokol, 1900, roč. 26, č. 3, s. 69, Sokol, č. 6, s. 134-135, *Tělesná cvičení žen.*

*svým nervósním rozladěním a nemocí v rodinném kruhu nepřijemností činiti. Má působiti jsouc duševně čila a zdráva, ale musí též v plné síle tělesné a duševní konati povinnosti jako matka pro své děti, musí býti často ošetřovatelkou nemocných, k čemuž často mnoho síly, statečnosti a vytrvalosti jest třeba.*²³⁷ Asymetrický řád oddělených sfér stojící v základech sokolství zůstal neotřesen, dominance mužů nepřipouštěním žen do vedení tělocvičných jednot: „*Nejsouce živlem tak státotvorným (rozuměj spolkotvorným) jako muži, v osobních záležitostech jsou nesnadněji ovladatelnými...*“²³⁸

Z komplementárního módu genderového řádu nevystoupil ani ten (re)prezentovaný na stránkách ženských periodik. V artikulaci požadavku uznání difference se však již od sebe lišily. Ženské listy valorizovaly ženu-anděla: tichou, skromnou bytost, ač mnohdy trpící („*rekyně a trpitelka*“),²³⁹ přesto nezištně pomáhající potřebným („*tichá, nezištná láska ženy snímá hříchy světa*“).²⁴⁰ O její existenci se mnozí lidé mohli dovědět až po té, co zemřela, poté, co vytrvala v pilné práci pro dobro vlasti: českost a ženskost měly splynout.²⁴¹ Emblematickou redukcí zůstávalo srdce, které ji přibližovalo přírodnímu principu a spojovalo ji s mateřstvím a domácností.²⁴² Jistá distance se však přeci jen projevovala, mateřství neimplikovalo rovnou vychovatelství, tomu se ženy měly učit na různých přednáškách a kurzech.²⁴³ Šťastné a fungující manželství pak mělo být vystavěno na oboustranně úctě a souhlasu,²⁴⁴ ovšem zdá se být příznačné, že i přesto mohla být hodnota a důstojnost ženy odvozována od manželovy spokojenosti.²⁴⁵

Oproti tomu Ženský obzor nestaví na poklidném emancipačním modelu, který se zaměřoval na osvětovou činnost dovnitř „ženské komunity“, nýbrž využívající étosu degenerace míří na současnou podobu maskulinity a patriarchálního útlaku, jehož je žena

²³⁷ Sokol, 1900, roč. 26, č. 3, s. 66, *O významu tělocviku pro ženy*.

²³⁸ Sokol, 1900, roč. 26, č. 12, s. 265, *Několik myšlenek o tělocviku v našich ženských odborech*.

²³⁹ ŽL, 1900, roč. 28, č. 1, s. 7, *Karolina Světlá o ženách*.

²⁴⁰ ŽL, 1900, roč. 28, č. 1, s. 8, *Karolina Světlá o ženách*, ŽL, 1900, roč. 28, č. 1, s. 2, *Klotylda Vuršová*, ŽL, 1900, roč. 28, č. 2, s. 38, *Klotylda Vuršová*, ŽL, 1900, roč. 28, č. 3, s. 57, *Vzpomínka na Marii Špindlerovou*, ŽL, 1900, roč. 28, č. 4, s. 79, *Karolina Světlá o ženách*.

²⁴¹ ŽL, 1900, roč. 28, č. 2, s. 36, *Karolina Světlá o ženách*. ŽL, 1900, roč. 28, č. 2, s. 108, *Karolina Světlá o ženách*, ŽL, 1900, roč. 28, č. 6, s. 155-156. ŽL, 1900, roč. 28 č. 12, s. 245, *Pozdrav umělkyni a Češce*.

²⁴² „*Žena jest těšitelkou, srdce její přírodě jets bližší než srdce mužovo, ona vycítí její věčné pravdy jemným pudem, kde muž rozumem namáhavě po nich pátrá; ...*“ ŽL, 1900, roč. 28, č. 4, s. 77, *Karolina Světlá o ženách*. Podobně ŽL, 1900, roč. 28, č. 6, s. 125.

²⁴³ ŽL, 1900, roč. 28, č. 4, s. 108, ŽL, 1900, roč. 28, č. 5, s. 127.

²⁴⁴ ŽL, 1900, roč. 28 č. 3, s. 56, *Karolina Světlá o ženách*.

²⁴⁵ ŽL, 1900, roč. 28 č. 8-9, s. 187.

obětí. Společnost je sice „strom dvojkvětý“,²⁴⁶ jeho květy však mohou vyrůst pouze z jednotné morálky, jejím nároky platí rovnocenně pro obě pohlaví. Za panstvím muže je však poznán dvojí metr: „nezřízené obcování pohlavní“²⁴⁷ ničílo ženinu přirozenost²⁴⁸ a zároveň se stávalo symptomem degenerace a ztráty z jednoho význačných maskulinních atributů: odpovědnosti a uměřenosti. Ženina důstojnost se systematicky znevažována, cítí se jako pouhý sexuální objekt muže-utiskovatele.²⁴⁹ Jejich vzájemný ideální poměr, ke kterému by ženy rády došly, se však příliš neliší od toho, jak byl formulován v Ženských listech: staví na rodině a ženě jako mužově rovnocenné pomocnici.²⁵⁰

Na přelomu století se jako velmi významný prostředek socialistické emancipace - a disciplíny – objevuje tělo. Tělocvičné spolky se v průběhu 19. století ustavily jako důležité instituce pomáhající vytvářet a reprodukovat genderový řád. Po definitivním rozchodu se Sokolem (1897) a založení vlastních tělocvičných jednot (*Dělnické tělocvičné jednoty – DTJ*)²⁵¹ se socialisté tvrdě ohradili proti způsobům pěstování těla, k němuž docházelo v sokolských organizacích: Sokolové podle nich opustili své vlastní krédo („*Ni zisk – ni slávu*“) a provozují měšťáckou atletiku a gladiátorství, kde se ukazují jen „... svaly jednotlivcův a kde namnoze okouzluje tric, jemuž říkají obratnost.“²⁵² Tělocvik je v první řadě dán do souvislosti s potřebou boje proti degeneraci společnosti. Soustředění na tělo mělo uzdravit dělnickou mládež z přehnané vášně v knihách a z horečnatého očekávání vzdáleného světa štěstí (socialistická společnost).²⁵³

Dělník nyní musí proti degeneraci a společenské neuróze vybudovat zdravé tělo, jež bude zárukou úspěchu v boji.²⁵⁴ Boj dělnické třídy je častěji reprezentován jako boj o fyzické

²⁴⁶ ŽO, 1900, roč. 1 č. 1., s 1, *Muž a žena*.

²⁴⁷ ŽO, 1900, roč. 1, č. 4, s. 49, *Našim studentům*.

²⁴⁸ ŽO, 1900, roč. 1, č. 1, s. 2-6, *Vyděděné, ztracené a kleslé*; ŽO, 1900, roč. 1, č. 3, s. 37, *Mutoskop*.

²⁴⁹ ŽO, 1900, roč. 1, č. 1, s. 14, *Postavení ženy podle rakouského zákona*, ŽO, roč. 1, 1900, č. 1, s. 1, *Muž a žena*.

²⁵⁰ ŽO, 1900, č. 3, s. 29-30, *O povinnostech selských žen*, ŽO, roč. 1, č. 1., s 1, *Muž a žena*.

²⁵¹ Dělnické tělocvičné organizace vznikají postupně v 90. letech (1892 Praha, 1894 Brno), První „mateřská“ DTJ je založena roku 1897 ve smečkách. Roku 1903 už existuje 31 jednot a 747 aktivních členů, roku 1907 už 3344 členů, roku 1908 už funguje 302 jednot a jde tedy o jednu z důležitých institucí socialistického hnutí. Údaje viz Monika GRETTLER, *Die Wiener Tschechen um 1900: Strukturanalyse einer nationalen Minderheit in der Grossstadt*, Munich: Oldenbourg, 1972, s. 148.

²⁵² Dělnický kalendář, 1901, s. 92-97, *Do tělocvičen*.

²⁵³ Tamtéž.

²⁵⁴ Poprvé zmíněna nutnost obrany dělnického těla při nárokování sociálních reforem – zákonů proti vykořisťování dělnictva už na I. sjezdu Československé sociálně demokratické straně v Brně-Lužánkách „... a to

přežití (respektive přežití silnějšího) a zápas o „vyšší mravnost“ (boj duševní) proti fyzicky i duševně zdegenerované buržoazii: „Národ „tučných“ hromadící zlato v tunách... zvykl si žít životem povýšeným (...) Synové zlatých králů od dětství zakrněli leností holdují horečně vášnivým hrám (...), nekalým orgiím zvrhlých lidí. A znechuceni sami sebou, nebezpeční svému okolí, končí jako ubohé trosky sociálního, světového nepořádku. Nedovedouce se osvobodit z pout neodvratitelné mravní zkázy, nepoznávající ani hlubokých změn ve vývoji lidské myšlenky, nemající čistých rukou, aby sloužili nějakému ideálu, nenapínají mozku, nepřemýšlejí o neudržitelnosti svého neplodného života, pojídají spokojeně lososí nářezy“ Proti „troskám“ povstává socialista, který dosud spal, aby se „... náhle jakoby mohutná síla usídlila se do jeho svalů“ probudil a začal konat.²⁵⁵

Silné tělo má i podle socialistů vliv na duševní vlastnosti jedince, na jeho vůli, odvahu, sebedůvěru.²⁵⁶ Pevné, zdravé a otužené tělo musí přitom pěstovat muž stejně jako žena; ona ale ještě o něco pilněji, neboť její tělo trpí degenerací kvůli kapitalistickému vykořisťování více. Je nejen zmáháno těžkou prací, již žena-dívka na rozdíl od muže-chlapce vykonává už od dětských let v rodině, ale navíc trpí větší nemocností zaviněnou právě způsobem života.²⁵⁷ Mezi nemocemi zaviněnými kapitalistickým panstvím se objevuje chudokrevnost, blednička, zkřivená pánev, vedle toho ovšem i nepravidelnost periody, hysterie a nervóza. Cvičením těla posiluje socialistická žena svalstvo a nervy a „... otužuje tělo před vlivy přírodními, upravuje souměrné držení těla, způsobuje jistotu pohybů a udržuje svěží mysl.“²⁵⁸ Organizovaný tělocvik pomáhá ženě v získávání správných vlastností a morálky a naopak jí zbavuje toho, co jí poškozuje – vášnivosti (nezkrotnosti, rozpustilosti, vyzývavosti, atp.).²⁵⁹ Vášnivost (ženský atribut) je postavena proti disciplíně a organizovanosti (mužský atribut). Díky „tělocvičné myšlence“ se žena stává „...ozdobou dělnických jednot, nadšení, veselost nedělních tanečních síní přeměněno bude v účelnější a prospěšnější účast v tělocvičnách.“²⁶⁰ Brzy po založení prvních DTJ se začínají prosazovat samostatné ženské odbory (např. v Praze, Plzni, Kladně).

z důvodů, „... aby tělesně nezakrnělo a ku své kulturní úloze schopné zůstalo.“ viz Petr PROKŠ, *Politické programy*, s. 27.

²⁵⁵ Viz. Tělocvičný ruch, 15. 3. 1910, roč. 6, č. 5, s. 72-73, *Co znamená být socialistou?*.

²⁵⁶ Tělocvičný ruch, 1905, roč. 1, č. 7, s. 99-101, *Vliv tělesných cvičení na tělo i charakter*.

²⁵⁷ Srv. Tělocvičný ruch, 30. 4. 1910, roč. 6, č. 8, s. 119-120, *Potřebuje žena tělocviků?*.

²⁵⁸ ŽL, 9. 9. 1901, roč. 1, č. 17, s. 3-4, *Žena a tělocvik*.

²⁵⁹ Srv. Tělocvičný ruch, 15. 10. 1910, roč. 6, č. 19, s. 292, *Dělnice*.

²⁶⁰ Tamtéž.

Socialisté opakovaně odmítali militarizaci společnosti, „vojenský pořádek“, předvádění způsobilosti k boji, atp.,²⁶¹ ale i oni cvičení těla chápali jako boj proti degeneraci – chaosu, anarchii. Spolu s tímto bojem přijímali některé prvky buržoazního řádu signalizující odklon od revolučního projektu. Sem patří i eliminace vášnivosti, neurosy a budování silného těla populace – tj. návrat k vyrovnanosti, přírodě a přirozenosti v jejím ještě nezdegenerovaném stavu. Příroda – doprovázena ženskými atributy – musela být ovládnuta, aby došlo k regeneraci těla i kultury. Socialistická žena získávala rovnoprávnost jako „svalnatá žena“, její hodnota spočívala na schopnosti získat mužné ctnosti. Žena tak musela být disciplinována dvakrát – jako degenerovaná a jako pohlavní bytost. Vášnivost dělníků i dělnic byla transformována do pevné, ovšem vůči politické praxi stále oportunnější organizaci sociální demokracie.

Dílčí shrnutí

Do obou rodových řádů, buržoazního i socialistického, intervenovala figura degenerace, ovšem s různou intenzitou. Jasně genderové implikace měla však zejména v diskurzech Ženského obzoru a socialistického hnutí, v z recepčního hlediska dominantních periodikách v nacionálně-liberálním táboře (Národní listy, Národní politika) nejsou příliš patrné. Není však nikdy přímo asociována se zženštilostí, s rozmazáním hranic genderových identit: v případě socialistického diskursu byla feminita (stále) maskulinizována, v okrajovém diskursu (z recepčního pohledu) Ženského obzoru byly zpochybněny základní atributy maskulinity, rozum a odpovědnost, ovšem společenský ideál, jehož mělo být napravením muže dosaženo, se nezměnil, resp. byl formulován natolik mlhavě, že není zcela jasné, nakolik se do něj promítala asymetrická a nakolik rovnostářská perspektiva.

1.5 Řez 1910

V konfiguraci posledního sledovaného genderového řádu lze vysledovat několik změn a posunů oproti předcházející relativní kontinuitě rodové mřížky. Předně, z definice maskulinity odstupují reprezentace obětavosti, je potlačena figura citu převládající v 80. a 90. letech 19. století a jsou akcentovány reprezentace související s bojem, tj. zejména síla, odvaha,

²⁶¹ „Vojáctví, či militarism, ssaje krev živnou ze žil proletariátu, neboť on to jest, který hlavně musí krmiti netvora kovem peněz i masem těl lidí mladých, kteří z křehkého květu života uzráli v plod zdravý, plný šťávy a mízy, která jinak, jsouc kulturněji zužitkována, byla by požehnaním lidstvu a ne žernovem na krku národů, který je rdousí.“ TR, roč. 1, č. 2, s. 20-22, *Pod míru!*

rozhodnost, statečnosti, nezkrotná vůle, dokonalost atp.²⁶² Paralelně s tím se ale začínali objevovat i názory o tom, že se soudobými muži není zdaleka všechno v pořádku, do mainstreamu postoupila strategie v předchozím řezu uplatňována v Ženském obzoru: oddělené sféry ano, ale za jejich nefunkčnosti nestojí „přirozeně“ slabší a méně výkonná feminita, nýbrž problematická maskulinita: *„V ohni spravedlivého boje svého zapomínají ženy na jednu závažnou okolnost: že totiž od přírody v ženě dříme a tisíciletou porobou v ní vypěstována byla mocná potřeba poslušnosti, oddanosti, zkrátka poddanosti. ... ale ať nikdo netvrdí, že taková žena, i kdyby nevím jak byla duševně silna, je bez poddanosti šťastna. Ve skrytu duše se jí přece zasteskne, a všecku svou moc a vládu v domácnosti ráda by obětovala za to, kdyby si mohla muže svého vážít a vzhlízet k němu vzhůru. A že dnešní muž ani vroucí oddanosti ženiny často nezasluhuje a že si úcty, vážnosti a poslušnosti ženiny správným způsobem získati nedovede, to právě tvoří velké utrpení většiny dnešních mladých žen. Ony by se rády obdivovaly, fanaticky milovaly, ba třeba i sloužily: ale nenalézají předmětu pro tuto touhu, anebo alespoň nalézají jej mnohem méně snadno...“*²⁶³ Mužům muselo být zopakováno, navíc autorem skrývajícím se pod pseudonymem Yvonna, co je mužnost a jakou roli hraje ve vztazích mezi pohlavími: *„Jako se muži líbí u ženy především vlastnosti ryze ženské, tak ženě imponuje u muže mužnost: to jest pevnost charakteru, neochvějná čestnost, rozhodnost, úcta k sobě samému, energie, svědomitost, důslednost, osobní statečnost. Přílišné dobráctví, zbabělost, vrtkavost povahy, mělkou prchlivost a podobné vlastnosti žena u muže nenávidí.“*²⁶⁴ Po lásce k vlasti, obětavosti a emotivnosti již nebylo ani stopy. S kritikou soudobého stavu se vyjevil i dosud zamlčovaný předpoklad: muž je tím, kdo vládne

²⁶² NL, 14. 5. 1910, roč. 50, č. 132, s. 1, NL, 1. 5. 1910, roč. 50, č. 119, s. 3, NL, 11. 7. 1910, roč. 50, č. 189, s. 2, NL, 29. 11. 1910, roč. 50, č. 329, s. 1, NL, 25. 4. 1910, roč. 50, č. 113, s. 3, NP, 20. 7. 1910, roč. 28, č. 198, s. 4, NP, 13. 9. 1910, roč. 28, č. 252, s. 4, NP, 8. 11. 1910, roč. 28, č. 308, s. 1, NP, 27. 1. 1910, roč. 28, č. 27, s. 2, NP, 2. 5. 1910, roč. 28, č. 120, s. 2.

²⁶³ NP, 18. 6. 1910, roč. 28, č. 166, s. 1. Podobně mužova finanční lehkomyšlnost stála za nervositou ženy, srov. NP, 18. 12. 1910, roč. 28, č. 348, s. 4, *Nervosní žena*. Objevovaly se stesky nad úbytkem slušných mužů, kteří se nechtěli ženit a tím jen zhoršovali situaci neprovdaných žen, srov. NP, 3. 9. 1910, roč. 28, č. 242, s. 1, NL, 18. 6. 1910, roč. 50, č. 166, s. 3, *Ústřední spolek českých žen*. Za kritikou ženské práce jako destruuující feminitu byl rozpoznán sobecký (třídní) zájem – proti práci dělnic v továrnách nikdo neprotestoval, viz NP, 12. 6. 1910, roč. 28, č. 160, s. 4, *Zákaz noční práce žen*. Muži byli vinní tím, že velkým problémem současnosti byla „zničená úcta k ženě, uražená čistota lásky a ... neschopnost ... ryzího, vznešeného, jemného citu mi milostného na jedné, naprostý úpadek svědomí, nevážnost k bolesti bližního, lehkomyšlnost v poměru vůči druhým ... povrchnost při hodnocení života na straně druhé...“ NL, 25. 10. 1910, roč. 50, č. 294, s. 1, F. X. Svoboda. *K jeho dnešnímu padesátiletí*.

²⁶⁴ NP, 18. 6. 1910, roč. 28, č. 166, s. 1-2.

v domácnosti, svou kompetenci pak dále jaksí jen deleguje.²⁶⁵ Fejeton končil pesimisticky: „*Jmenované mužné vlastnosti mezi mladými muži mizí, to je jisto a nikdo to neoddisputuje. ... Litovala bych příštích generací, kdyby se skládaly ze žen-mužatek a zženštilých mužů.*“²⁶⁶ Fejeton stavěl na implicitně přítomné rétorice degenerace, jejíž hlavní obětí se právě stávala „příští generace,“ tj. mládež. Odtud pak pramenila i poměrně intenzivní kritika nejen školských (přetěžování žactva a jeho jednostranného, duševního vývinu),²⁶⁷ ale i rodinných poměrů.²⁶⁸

Explicitně vystupuje rétorika degenerace ve spojení se školou v sokolském diskursu.²⁶⁹ Řešením se mělo nalézt v propojení tělocviku a armádního výcviku,²⁷⁰ militarizace tělovýchovy a mělo zabránit další produkci „*navoněných ozdob a bezduchých ozdob společnosti.*“²⁷¹ V kvartetu nepřátel sokolské myšlenky se pak nenalézají ženy,²⁷² naopak můžeme zaznamenat mezi knihkupeckými oznámeními upozornění na nové číslo Ženského obzoru.²⁷³ Ženská otázka, resp. problematika ženského tělocviku je ale takřka vytlačena na okraj, což může být vysvětleno tím, že od roku 1897 začal vycházet další sokolský list, Věstník sokolský, který převzal tělocvičnou (a zdravotní) agendu na úkor staršího listu, kterému zbylo více prostoru pro úvahy a reportáže. V každém případě, reprezentace feminity se omezila na jeden případ „*samurajské děvy,*“ tj. srdnaté ženy s otuženými nervy, která je „*mohla v čas potřeby chrániti sebe anebo své dítky.*“²⁷⁴ Rovněž portfolio mužských ctností se nezměnilo, pouze se převléklo do orientálního pláště

²⁶⁵ „*Z toho je tedy zřejmo, čeho je třeba mužů, který chce ve své domácnosti vládnout.*“ Tamtéž.

²⁶⁶ Tamtéž. Podobně o nejisté podobě a záměnách maskulinních ctností a nectností viz NP, 5. 4. 1910, roč. 28, č. 93, s. 2. *Posl. Udržal o politické situaci.*

²⁶⁷ NL, 11. 12. 1910, roč. 50, č. 341, s. 33, NL, 24. 8. 1910, roč. 50, č. 232, s. 4.

²⁶⁸ NL, 11. 12. 1910, roč. 50, č. 341, s. 9-10, *Osnova zákona o trestní ochraně mládeže*, NL, 10. 4. 1910, roč. 50, č. 98, s. 10. *Organisovaná tělesná cvičení ve službách výchovy.*

²⁶⁹ Sokol, 1910, roč. 36, č. 6, s. 147, *Vynesení ministerstva kultu a vyučování ze dne 8. května 1910 č. 19.874 o tělesné výchově na středních školách*, Sokol, 1910, roč. 36, č. 2, s. 40-43, *Zpráva o anketě pro tělesnou výchovu mládeže, konané v ministerstvu kultu a vyučování v dnech 10.-12. ledna 1910.*

²⁷⁰ Tamtéž.

²⁷¹ Sokol, 1910, roč. 36, č. 3, s. 63.

²⁷² Tamtéž, s. 60.

²⁷³ Sokol, 1910, roč. 36, č. 4, s. 101.

²⁷⁴ Sokol, 1910, roč. 36, č. 12, s. 282, *Bohatýrské ctnosti samurajů.*

japonských rytířů, zůstaly jimi např. příměst a spravedlnost, horlivost, udatnost, věrnost, sebekázeň, čestnost, soustrast a blahovůle či zdvořilost a důstojnost.²⁷⁵

Degenerace se nevyhýbala ani feminitě (dědičná smyslnost, nymfomanie),²⁷⁶ ovšem do negativního hodnocení ženské emancipace se přímo nepromítala. Základní linie oddělující „dobrou“ a „špatnou“ probíhala podle osy v zásadě asymetrického, komplementárního modelu, jehož základní premisa může znít: žena „*má se státi člověkem a muži tudíž rovna, ale musí zůstatí při tom ženou.*“²⁷⁷ Rovno(cenno)st se ustavovala na individuální úrovni, neboť „*charaktery dle pohlaví odlišovat nelze,*“²⁷⁸ na společenské úrovni platila představa žádoucího rozdělení společenských rolí, kterou mohla narušit „temná strana“ emancipace: „*Jste moudré. Jste rozumné. Jste praktické. Jste velmi inteligentní a bystré.... Ale – neumíte už milovat tak doopravdy, tak oddaně jako vaše matky a babičky. Neumíte muže učinit šťastným. Pozbyly jste schopnosti sebeobětování, této nejkrásnější ženské vlastnosti. Jste bezohledné a sobecké. A to je ... chyba.*“²⁷⁹ Tak jako i v minulém řezu, stále zde existovala naděje na prozření a konverzi emancipistky²⁸⁰ v osobu uplatňující nejvyšší ženské umění – vytvoření a udržování domácího štěstí.²⁸¹ Proti muži však nebyla postavena žena-oběť (patriarchálního systému), nýbrž se udržovala figura ženy-anděla, jehož působení „*mírnilo utrpení a hojilo rány, způsobené bratrovražedným bojem mužů mezi sebou i krutým bojem existenčním.*“²⁸² Výdělečná práci byla přijímána a akceptována ponejvíce jako nutné zlo,²⁸³ žena kvůli ní v nejlepší případě neměla opustit domácnost.²⁸⁴

²⁷⁵ Sokol, 1910, roč. 36, č. 10, s. 257-259, *Bohatýrské ctnosti samurajů*, Sokol, 1910, roč. 36, č. 12, s. 281-283, *Bohatýrské ctnosti samurajů*.

²⁷⁶ NL, 9. 6. 1910, roč. 50, č. 157, s. 5, *Olštýnské drama*, NL, 28. 6. 1910, roč. 50, č. 176, s. 4, *Olštýnské drama*.

²⁷⁷ NL, 8. 3. 1910, roč. 50, č. 67, s. 2, *Čtyřicet let práce žen v Sokolstvu*. Podobně NP, 11. 12. 1910, roč. 28, č. 341, s. 5-6, *Ženské hnutí a ženskost: „Mluví-li si dnes o emancipaci ženské, značí ti vždy jen emancipaci duševní a hospodářskou ... anebo emancipaci politickou... Nikdy to však neznačí už emancipaci od muže a rodiny.“*

²⁷⁸ NP, 17. 4. 1910, roč. 28, č. 105, s. 5.

²⁷⁹ NP, 5. 6. 1910, roč. 28, č. 135, s. 1. Je vytvářen protiklad „*boje emancipace ženské, příliš vyhrocené, s čistou ženskostí a láskou.*“ NL, 26. 1. 1910, roč. 50, č. 26, s. 3. Podobně srov. NL, 30. 1. 1910, roč. 50, č. 30, s. 4.

²⁸⁰ NP, 6. 3. 1910, roč. 28, č. 65, s. 4, *Předbojnice*.

²⁸¹ NP, 25. 12. 1910, roč. 28, č. 355, s. 4, *Rodina*.

²⁸² NP, 21. 8. 1910, roč. 28, č. 299, s. 5-6, *Miss Florence Nightingale*.

²⁸³ „*Že samostatné povolání ženy má velkou cenu, nelze popřít. Mnohá matka-vdova pociťuje dobrodiní samostatně se živící dcery, mnohý muž poznává a oceňuje výdělek své ženy; ale přece bylo by s politováním, kdyby se naše dívky kvůli této samostatnosti, kvůli tomuto výdělku odcizovaly životu rodinnému, když jim láska k domácnosti a rodině je vrozená.*“ NL, 31. 10. 1910, roč. 50, č. 300, s. 3, *Vážná ženská otázka*.

²⁸⁴ NL, 8. 3. 1910, roč. 50, č. 67, s. 2-3, *Čtyřicet let práce žen v Sokolstvu*.

Na druhé straně se setkáváme s tím, že ženy vstupují do politiky a začínají se angažovat v jednotlivých politických partajích, zejména mladočeské a realistické.²⁸⁵ Vstup do světa veřejnosti se však na stránkách neděl přijetím rovnostářského modelu, to bylo, jak jsme výše ukázaly, nemožné, nýbrž stavěl právě na oddělených sférách: zhodnocoval práci v domácnosti, kompetencích ženy-hospodyňky, které se mohli stejně dobře hodit pro správu věcí veřejných jako soukromých.²⁸⁶ Samotné ženy angažující se v národní straně svobodomyšlné to sice tak nevnímaly, řešení ženské otázky spatřovali v odstranění privilegií pohlaví a kast.²⁸⁷ Tomu odpovídaly náznaky rovnocenného přístupu, spočívajícího zejména v zavedení koedukované výchovy a vzdělání žen, které do diskursu občas také intervenovaly, ale lze je chápat jako okrajové.²⁸⁸

Srovnáme-li s výše popsaným diskurs v periodikách vydávaná ženskými veřejnostmi, lze konstatovat, že se jejich pozice sblížily. Nově do Ženských listů pronikla kritika mužství, figura muže-utlačovatele působila,²⁸⁹ ať již se jednalo o vzájemný vztah citový,²⁹⁰ či o postavení ženy ve vědě a školství.²⁹¹ Obě veřejnosti pojilo také přesvědčení, že žena je díky mateřské roli nositelkou a zprostředkovatelkou kulturních hodnot,²⁹² což nejspíše mělo vést k distancování se od kategorie přírody (přirozenosti) jako jednoho z ženských atributů. Proto se mohli stavět i za samostatnou existenci ženy na pracovním trhu.²⁹³ O politické angažmá ženy se však Ženské listy nezajímaly, v Ženském obzoru to bylo frekventovanější téma, které

²⁸⁵ K tomu viz zpravodajství: NL, 13. 2. 1910, roč. 50, č. 44, s. 3, NL, 5. 2. 1910, roč. 50, č. 36, s. 3, NL, 28. 2. 1910, roč. 50, č. 59, s. 3, NL, 15. 10. 1910, roč. 50, č. 284, s. 3, NL, 22. 4. 1910, roč. 50, č. 110, s. 1.

²⁸⁶ K uznání a ocenění ženské práce v domácnosti srov. NL, 31. 10. 1910, roč. 50, č., s. 3, *Vážná ženská otázka*, NL, 17. 4. 1910, roč. 50, č. 105, s. 2, NL, 6. 11. 1910, roč. 50, č. 306, s. 2.

²⁸⁷ NL, 24. 4. 1910, roč. 50, č. 112, s. 1-2, *Devátý sjezd národní strany svobodomyšlné*.

²⁸⁸ NP, 4. 9. 1910, roč. 28, č., s. 5-6, *O upřímnosti a pravdivosti*, NL, 29. 5. 1910, roč. 50, č. 146, s. 9, *Ženské studium na našich středních školách*.

²⁸⁹ ŽO, 1910, roč. 10, č. 4, s. 76-77, *Manželství jako obchod*. ŽO, 1910, roč., č. 3, s. 66, *Úvaha*, ŽO, 1910, roč. 10, č. 1, s. 24, ŽO, 1910, roč. 10, č. 1, s. 19, *Kandidatura ženy*, ŽO, 1910, roč. 10, č. 1, s. 2, *Vliv alkoholu na život ženy a dítěte*.

²⁹⁰ „Muž dneška nehledá již lásky u ženy, hledá pouze ženu, proto nemá zapotřebí lásky, která jej obyčejně brzy znudí, ale jen jakékoli ženy. ... jemu stačí žena, která mu slouží, výbuchy jeho rozmarů trpělivě snáší a dovede hovětí jeho různým choutkám.“ ŽL, 1910, roč. 38, č. 4, s. 69.

²⁹¹ ŽL, 1910, roč. 38, č. 1, s. 16, ŽL, 1910, roč. 38, č. 8-9, s. 172.

²⁹² V Ženských listech je tento předpoklad implicitní, ukryt do odporu vůči heslu „Návrat k přírodě“ a s ním spojených primitivistických tendencí, srov. ŽL, 1910, roč. 38, č. 3, s. 54. Podobně ŽO, 1910, roč. 10, č., s. 113, *Vychovávejme ženy uvědomělé!*.

²⁹³ ŽL, 1910, roč. 38, č. 10, s. 195, ŽO, 1910, roč. 10, č. 8, s. 164-165, *Žena v kanceláři*.

kolísalo mezi výše naznačeným uznáním na základě kompetencí hospodyňky,²⁹⁴ a rovnocenným modelem, který byl ovšem postaven na spolupráci mužů a žen, nikoliv na vyhroceném feminismu, který stejně jako „*sexuální aristokratismus mužský*“ neměl být „*prost povýšenosti a pudové nenávisti pohlavní*.“²⁹⁵ Přímá politická agitace a volební boj však nebyl na pořadu dne, osvěta a uvědomovací činnost nepřekročila rámec přednášky a vzdělávací besídky.²⁹⁶

K nejradikálnějšímu přepisu diskursu došlo pak u socialistické ženské veřejnosti. „Klasický“ patriarchálního model rodiny byl napadán jak příběhy z každodenních zkušeností,²⁹⁷ tak zpochybňován na rovině konceptuální. Socialistky odmítly považovat rodinu za základní pilíř soukromé sféry a začaly jí ve své dosavadní formě označovat za společensky nezdravý a nebezpečný útvar: „*Chorobný idealism o posvátnosti rodinného krbu se strašlivě vymstil jak jednotlivcům, tak celku.*“²⁹⁸ Manželství již netvoří základ rodiny a vztahu muže a ženy, jeho místo zaujala *volná láska*. Ta měla lépe odpovídat lidské přirozenosti²⁹⁹ Tato proměna s sebou přinesla i radikální zhodnocení mateřství: to již nebylo nahlíženo prizmatem fyziologické nutnosti a jako zakládající znak rodové identity. Žena namísto toho měla od nynějška svobodně určovat mužovo otcovství. Vzato do důsledku, stala se zde z mateřství-slужby/oběti moc, na jejímž základě si femininita nárokovala zvláštní společenské uznání nedostupné pro muže.³⁰⁰ S tímto apelem souzněl i požadavek na střídavou péči otce a matky umožňující oběma partnerům účastnit se stranického a odborového života.

²⁹⁴ ŽO, 1910, roč., č. 1, s. 18, *Na sjezdu studentstva státoprávně pokrokového*. K významu a důležitosti domácích prací ŽO, 1910, roč., č. 3, s. 55, *Zkrášlení všedního života*.

²⁹⁵ ŽO, 1910, roč. 10, č. 1, s. 18, *Na sjezdu studentstva státoprávně pokrokového*. K významu a důležitosti domácích prací ŽO, 1910, roč. 10, č. 3, s. 55, *Zkrášlení všedního života*.

²⁹⁶ ŽO, 1910, roč. 10, č. 1, s. 9-10, *Ženám-Solkám!*, ŽO, 1910, roč. 10, č. 1, s. 17, *Ženská otázka v české straně pokrokové*.

²⁹⁷ Ženský list, 1913, roč. 23, č. 2, s. 3; č. 1, s. 6.

²⁹⁸ Ženský list, 8. 1. 1914, roč. 23, č. 2, s. 3, *K diskusi o mateřství*, ŽL, 15. 1. 1915, roč. 14, č. 3, s. 3, *K diskusi o mateřství (Dokončení)*.

²⁹⁹ Ženský list, 8. 1. 1914, roč. 23, č. 2, s. 3, *K diskusi o mateřství*.

³⁰⁰ Srv. Tamtéž. Jednoznačně se tedy rozcházejí s tezí Jany Malínské o tom, že ideálem socialistek se („do značné míry“) stala buržoazní rodina. Viz Jana, MALÍNSKÁ, *Do politiky prý žena nesmí – proč?: Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha, 2005, s. 66. Domnívám se také, že autorka přecenila příbuznost „ženského občanského hnutí“ a „ženského dělnického hnutí“. Podobně i Dana Musilová, viz Dana MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*, České Budějovice, 2007, s. 28 an.

Ženy se integrují do veřejné sféry pomocí stejné strategie, jakou jsme naznačili pro liberálně-nacionalistický tábor. Ačkoliv požadavek z počátku století na veřejné angažmá po boku muže v sociálně-demokratické straně či odborech se ani po více jak deseti letech nestal samozřejmostí,³⁰¹ měl být akční rádius ženy v politice rozšířen. Organizovanost ve straně a odborech, tj. požadavek spjatý s programem autonomie práce, měla ženám sloužit za prostředek k získání dostatečné právní ochrany na pracovním trhu. Díky tomu měly začít zvládat placené zaměstnání i starost o domácnost a výchovu dětí. Praktickou zkušeností s vedením domácnosti si socialistky taktéž nárokovaly možnost vstupovat na úroveň samosprávních, obecních politiky. Předpokládaly totiž, že by jim tyto zkušenosti, podobně jako placení daní, zajistily stejně dobré, v jistých oblastech i vhodnější kompetence ke správě obce než měl muž.³⁰² Na jedné straně dochází ke zpochybnění řádu oddělených sfér, na straně druhé je zhodnocena původní symbolika soukromé sféry v boji o uznání ženských práv.

Maskulinní identita byla v Ženském listu zastoupena spíše implicitně a delší dobu nejednoznačně. Vedle figury muže jako rozumnějšího tvora a „uvědomovatele“³⁰³ stojí resignovaní a zesláblí protagonisté básně italské básničky Addy Negri.³⁰⁴ Před velkou válkou se muž stává tím, kdo selhal. Jeho fyzická zdatnost a z ní plynoucí dominance začíná být zpochybnována (muž zaváděním strojové výroby zeslábl a musí se uchýlovat ke sportu a tělocviku). V důsledku tradiční klerikální výchovy je navíc považován za jednostranného, tj. ocitá se v rozporu s harmonickým (dosud maskulinním) ideálem člověka, jehož nositelem se stává žena. Ta si totiž osvojila i duševní maskulinní atributy: „... *výchova k volnosti není nic, než racionelní pěstování vůle (rozumu, citu a potřeby) člověka, zušlechťování jeho povahy všemi kulturními hodnotami a návrat k přírodě! (Ovšem ne po čtyřech.)*“³⁰⁵ Pozitivně konotovaná maskulinita splývá i v diskurzu socialistek s harmonií těla a ducha.³⁰⁶

Dílčí shrnutí

Obě základní, sledované formy genderových řádů, nacionálně-liberální i socialistický, se na konci první dekády 20. století vyznačují tím, že reprezentace maskulinity je vystavena kritice;

³⁰¹ Ženský list, 1. 1. 1914, roč. 23, č. 1, s. 1, *Proletářské ženy, spojte se!*,

³⁰² Ženský list 1914, č. 3, s. 2.

³⁰³ Ženský list, 23. 1. 1902, roč. 11, č. 2, s. 7, *Z Přerova.*, ŽL, 20. 2. 1902, roč. 2, č. 4, s. 6, *Ženy v stávkách.*

³⁰⁴ Ženský list, 9. 1. 1902, roč. 11, č. 1, s. 2.

³⁰⁵ Ženský list, 8. 1. 1914, roč. 23, č. 2, s. 3, *K diskusi o mateřství.*

³⁰⁶ Ženský list, 29. 1. 1914, roč. 23, č. 5, s. 3-4, *Žena či muž.*

je poukazováno na faleš obsaženou v jejich reprezentacích, na ideály, kterým v praxi nedostávají. Imaginace oddělených sfér zakládající původně mužskou nadvládu zde naopak posloužila jako součást legitimacy ženské emancipace. Zhodnoceny měly být kompetence nabyté v domácnosti, které následně měly ženě umožnit řídit věci veřejné. Ideál ženy tedy nebyl chápán jen jako výsledek zrovnoprávnění na základě osvojení si mužských ctností (mužskosti) a „asimilace“ s muži.³⁰⁷ Kritika „disharmonie muže“ vedla k důslednému zpochybnění patriarchy, nikoliv k nastolení požadavku matriarchy. V programu ženské emancipace se zhodnocují jak původní atributy soukromé sféry, tak přijetí ideálu harmonického osvícenského člověka, který byl v průběhu doby kolonizován muži. Tento posun lze považovat za poměrně veliký zásah do buržoazního i socialistického genderového řádu.

1.6 Závěr

Shrneme-li vývoj genderové konstelace, lze konstatovat, že ve sledovaných politických veřejnostech došlo k poměrně výrazným posunům a změnám. V 80. letech 19. století došlo k vydělení socialistického genderového řádu z řádu buržoazního, potažmo liberálně-nacionalistického, jenž byl založen asymetricky, tj. komplementárně. Pouze v prvních dvou řezech (1870, 1880) do ní lehce pronikaly ozvuky rovnostářského pojetí genderových vztahů. V představě harmonické maskulinity se mezi léty 1870 a 1890 vyostřil důraz kladený na emocionalitu muže, „láska k národu“ se stala legitimním motivem jednání. Jedním z možných vysvětlení tohoto posunu lze hledat v tom, že racionální, „počtářský modus“ liberální maskulinity ve chvílích, kdy si nikdo nemohl být jist „zdárným výsledkem“ (národní autonomie), zkrátka nedostačoval. Celou situaci pak podtrhoval radikálně maskuliní sokolský diskurs založený na sociálně-darwinistické představě o životě národů, který vytvářel sebenaplňující se proroctví očekávající, ba někdy přímo vyhlížející národní úpadek, resp. jeho zánik. Odtud pramenila vytrvalá kritika mládeže a budoucí generace jako slabé a odnárodňující se. Na přelomu století pak do genderového řádu vstoupila představa degenerace a zároveň umlkal citem rozechvěný hlas, jenž byl dosud nejvíce slyšet mezi Sokoly. Jasnou genderovou implikaci získala degenerace ovšem až v posledním sledovaném řezu, roku 1910. Tehdy byla maskulinita vystavena poměrně tvrdé kritice; mezi neměnnými ideály maskulinity a skutečným stavem byla objevena propast, zejména ve vztahu k ženám a tradičním hodnotám (manželství, rodina).

³⁰⁷ Srv. Josef ŘÍDKÝ, *Dlouholetá měření dokazují, že ženy patří za plotnu, pane kolego. Esej o genderech a ideologii popularizační sexuologie v českých zemích*, in: Dějiny - teorie - kritika, 1/2010, s. 30-56, zde s. 35 ann.

Právě na jejich zhodnocování byla postavena integrační strategie emancipistek. Ženy samy přijaly asymetrický model (1870), na jehož základě ženy se pokoušely vstupovat do veřejné sféry a nárokovaly si dílčí autonomii. Brzy (1880) jej uznaly i muži, resp. velké liberální deníky. V počátečním období měly být oceněna zejména jejich mateřská kompetence. Ta se promítala i do charitativní a filantropické činnosti, pro niž si ženy nárokovaly možnost osobního rozvoje – vzdělávání, tj. zejména přednášky a kurzy. Možnost praktického vzdělání umožňujícího samostatnou existenci měla být poskytnuta zejména těm dívkám, které se nemohly provdat. Na novou rovinu se tato integrační strategie dostala v posledním řezu (1910), kdy již nebyly ohodnoceny pouze mateřské schopnosti a dovednosti ženy, nýbrž schopnosti ženy-hospodyňky starající se o chod domácnosti. Ženská domácí práce byla uznána jako autonomní výkon umožňující vstup do veřejné sféry, resp. do zastupitelských a politických funkcí. Mezitím došlo k pluralizaci ženských veřejností, mluvčím pokrokové strany se stal Ženský obzor, který proti ženě-andělovi Ženských listů stavěl ženu-padlého anděla – anděla, který padl díky nepřejčnosti patriarchálního systému.

Ke stejnému zhodnocení oddělených sfér dospěla i ženská socialistická veřejnost. Uznání feminity v socialistickém diskursu však mělo za sebou lehce rozdílnou cestu než jejich buržoazní protějšek. Do 90. let se dělníci a socialisté, kteří sami sebe definovali výkonem, čestnou prací a z něj vyplývající mzdou, stavěli za ženinu přirozenou roli v domácnosti, za oddělené sféry. Pomocí kritické teorie, marxismu, bylo i společenské postavení ženy a její vlastnosti analyzováno jako důsledek ekonomického vykořisťování a tisíciletého patriarchátu. Zároveň byly na ženu kladeny stejné nároky jako na muže, byl uplatňován rovnostářský modus; uznání rovnosti mělo dojít ovšem na základě osvojení si maskulinních ctností, ať tělesných (tělocvik) či duševních (kvalitní práce).

Nabízí se otázka, jak interpretovat posun v reprezentaci maskulinity po roce 1900. Skutečně se zde setkáváme s výtkami, které nejsou vztaženy na dílčí (ženské, tělocvičné) veřejnosti, kde bychom je mohli očekávat, ale byli relativně intenzivně artikulovány i ve velkých denících, které zpravidla řídili muži. Pokud by s texty nesouhlasili, mohli pravděpodobně jejich publikaci zamezit. Znamená to, že se sami pociťovali nespokojenost se sebou, že artikulovali krizi maskulinity? Odpovědět se pokusím případovou studií, v níž se zaměřím na počátky českého českého junáckého hnutí. Právě skauting bývá spojován s krizí maskulinity, jeho český (kulturní) překlad tedy nabízí ideální podloží k otestování tvrzení, lze-li posuny v genderovém řádu po roce 1900 lze chápat jako výraz krize maskulinity.

2. Případová studie: Počátky českého skautingu jako důsledek krize maskulinity?

2.1. Základy junáctví

Základy junáctví vyšly poprvé roku 1912, základy skautské organizace jsou o něco málo starší; první pokusnou družinu Svojsík sestavil na podzim roku 1911. Téhož roku se seznámil s mladým anglickým skautingem³⁰⁸ a podařilo se získat od Roberta Baden-Powella, zakladatele anglického skautingu, povolení k přeložení příručky *Scouting for Boys*. Vznik skautského hnutí v Anglii a Americe bývá v současnosti vykládán jako jedna z reakcí na krizi maskulinity: jeho úkolem mělo být zamezit degeneraci mládeže, zbavit ji škodlivého vlivu městského prostředí,³⁰⁹ vyvést je z tenat ženské výchovy³¹⁰ a tím zastavit zjemňování (tj. úpadek) chlapeckých charakterů a raději je připravovat na vojenskou službu a tím i k zodpovědnému občanství i obraně impéria. Anglo-americká verze skautingu cílila zejména na chlapce z nižších společenských tříd, kteří nemohli tak snadno utéci z vlivu žen jako ti, kteří chodili do školy.³¹¹ Je známo, že Svojsík vycházel při tvorbě *Základů junáctví* z anglického podkladu, ale rozhodl se jej dále upravit, jak soudil, českým poměrům: „x“.³¹²

Jedná se tedy o jakousi formu kulturního překladu. Otázkou, kterou bych v této kapitole rád zodpověděl, prozatím zůstává, promítl-li se do ideového rámce vytvářejícího českého skautingu nějakým způsobem právě genderový moment a byl-li skauting

³⁰⁸ Baden-Powell uskutečnil první pokusný tábor na ostrově Brownsea roku 1907, o rok později vydal *Scouting for Boys*.

³⁰⁹ Město reprezentovalo „civilizaci, ztrátu svobody a ženské úsilí domestikovat svět.“ V důsledku toho mělo nastat podle E. T. Setona, zakladatele Boys Scouts of America, přetvoření „robustně mužného, na sebe sama spoléhajícího chlapectví na kuřáka cigaret s propadlým hrudníkem, nervosního a nejisté vitality.“ Michael KIMMEL, *The history of men*, s. 81.

³¹⁰ Charakteristický je Kimmelem často uváděný výrok Baden-Powella „Manliness can only be taught by men, and not by those who are half of men, half old women“. Michael KIMMEL, Amy ARONSON, *Men and masculinities*, s. 49; Michael KIMMEL, *Manhood in America*, s. 105. V Setonově pojetí má navíc skauting napomoci zbavit se i vlivu církve. Michael KIMMEL, *The history of men*, s. 81.

³¹¹ Michael KIMMEL, Amy ARONSON, *Men and masculinities*, zejména s. 49. Tammy PROCTOR, *On my honour: Guides and Scouts in interwar Britain*, Philadelphia, 2002, s. 11-13.

³¹² Český skaut, s. 8-9. V Základech junáctví Svojsík již není tolik explicitní: „... rozhodl jsem se však nepřestati na něm (tj. na anglickém originálu, pozn. autora), nýbrž i čerpat z několika jiných děl, jež uvádím. Abych získal novému hnutí většího zájmu a chystanému dílu statí trvalé hodnoty, dal jsem přednost původním článkům před překladem.“ ZJ. s. 11

v konstruování vlastního genderového řádu inovativní. Proto je třeba zohlednit, že *Základy junáctví* nebyly dílem jednoho muže, nýbrž je naplněno dalšími třiceti příspěvky a dobrozdánímí.³¹³ Jinými slovy, odlišoval se od celospolečenské genderové konfigurace, a pakliže ano, čím to bylo motivováno? Nejprve se tedy zaměřím na reprezentace maskulinity, resp. genderového řádu v *Základech junáctví*. V následném kroku přihlédnu k dalším skautským příručkám, které v té době vyšly. Na závěr budou tyto konstrukce maskulinity konfrontovány s konstrukcemi mužskosti v ego-dokumentech, zejména korespondencí vedenou mezi jednotlivými přispěvateli. Začneme však otázkou, kdo vlastně byli ti muži, kteří pomáhali Antonínu B. Svojsíkovi dát počáteční tvář českému junáctví?

2.1.1 Páni přispěvatelé

Muži, kteří přispěli do *Základů junáctví*, se rekrutovali (či byli rekrutováni) převážně ze dvou společenských okruhů. V prvním z nich nalezneme osoby spjaté s oblastí školství a vzdělávání, tj. školního radu Bohumila Baušeho; univerzitní profesory Františka Čádu, Františka Drtinu, Josefa Thomayera a Karla Weignera; (středoškolské) profesory Jiřího Gutha, V. Sokola³¹⁴ a Karla Velemínského; odborné učitele Petra Dejmk, Jana Nováka a Václava Rohleu; školního radu Em. Fajta; asistenta univerzitního fyziologického ústavu Otakar Faustku a zemského inspektora tělocviku Josefa Klenku.

Ve druhém se nachází osoby veřejně činné, mezi nimiž nalezneme spisovatele, politiky, příslušníky inteligence a svobodných povolání, konkrétně redaktory Josefa Holečka, Františka Serafínského Procházku a Františka Václava Krejčího, říšské poslance Václava Kľofáče a Karla Kramáře, šéfa opery Národního divadla a hudebního skladatele Karla Kovařovic, ředitele Zemské banky království českého v. v. (tj. ve výslužbě) Jana Lošťáka, katechetu a cestovatele Aloise Svojsíka, advokáta Františka Svojsíka (oba byli bratry A. B. Svojsíka), majitele sanatoria Jan Šimsu, vrchního oficiála (a významného Sokola) Karla Vaníčka a architekta Zdeňka Wirtha.

³¹³ Do celkového počtu jsou rovněž zahrnuti Karel Kovařovic a František Serafínský Procházka, autoři hudby a textu junácké hymny.

³¹⁴ S největší pravděpodobností se jedná o Vojtěcha Sokola (1885-1951), středoškolského profesora a náboženského historika. Jaroslav KUNC, *Kdy zemřeli...? Přehled českých spisovatelů a publicistů zemřelých od 1. 1. 1937 do 31. 12. 1962.*, Praha 1962, s. 248. Jeho kontakt s A. B. Svojsíkem či někým z dalších přispěvatelů se však nepodařilo prokázat.

Na pomezí obou skupin pak stojí spisovatelé Alois Jirásek a Karel Václav Rais, první z nich je uveden pod titulem vládního rady a druhý jako ředitel škol. Spolu s nimi je mezi oběma skupinami rozkročen i profesor konservatoře a hudební skladatel Karel Hoffmeister.

Výsledný tvar pak přílehavě odpovídá postřehu Rudolfa Plajnera, že spíše než o bibli českého junáctví tvořící kompaktní celek se jednalo o sborník přátel junáctví.³¹⁵ Vysvětlení, či spíše omluvu, Plajner hledá v tom, že někteří autoři posílali své příspěvky po uzávěrce a mnoha urgencích.³¹⁶ Je zde ovšem k dispozici i druhé vysvětlení. Příspěvky jednoduše nebylo možno sloučit do homogenního celku, neboť pocházely od velkého množství názorově různorodých osob. Celkový společenský profil autorského kolektivu lze považovat za zástupce elity české buržoazní společnosti. Proč se nejednalo ani o generačně podmíněnou záležitost, nám osvětlí následující tabulka:

Věk autora	Počet autorů
do 30 let	1
30-40 let	9
41-50 let	6
51-60 let	12
61-70 let	3

Tabulka č. 1: Věkový profil přispěvatelů do Základů junáctví

Průměrný věk přispěvatelů byl 47,4 roku, což odpovídá ročníku narození 1865. Samozřejmě se jedná pouze o pomocné a orientační měřítko, první silné věkové jádro se narodilo v první polovině 50. let 19. století, druhé („Svojsíkovo“) pak kolem poloviny 70. let. I proto byl zvolen ročník 1870 za výchozí bod analýzy v předchozí kapitole – lze jej pokládat za identifikační rámec první silné věkové skupiny.

Co tedy mohlo Svojsíka přimět k tomu, aby oslovil tolik rozličných osobností? Pravděpodobně se jednalo o součást legitimizační taktiky, kdy jednotlivá dobrozdání měla

³¹⁵ Rudolf PLAJNER, *Úsvit českého junáctví*, s. 59.

³¹⁶ Příspěvek měl slíbit i Tomáš G. Masaryk, který jej nakonec ale nedodal. Rudolf PLAJNER, *Úsvit českého junáctví*, s. 59. Masarykovo jméno uvádí mezi jmény dalších osobností, např. Františka Soukupa či F. X. Šaldy, které měl Svojsík navštívit, aby „se s nimi radil o novém směru výchovy české mládeže“, uvádí i Milan Svoboda. Bylo-li příčinou pouhé zpoždění příspěvku nebo nezájem či nesouhlas oslovených není známo. Milan SVOBODA, *Hledání zaváté stezky. Příspěvek k dějinám českého skautingu*, Praha 1994, s. 12 a 14.

vyvolat dojem celospolečenské (celonárodní) podpory a zároveň nabízela jinak pravděpodobně nepřilíš důvěřivým rodičům možnost najít si mezi přispěvateli „toho svého“.

2.1.1 Konstruování maskulinit(y)

Jaké představy maskulinity nabízela tato široká názorová paleta? Byl nějak artikulován pocit krize, úpadku, radikálního rozchodu s kontinuitou? Transformoval se ideál maskulinity? V textu samotném lze rozlišit šest způsobů konstruování a vztahování se k maskulinitě:

1) „Tvůrci nové kultury“, tak lze pojmenovat autory náležející do prvního okruhu, tedy Antonína B. Svojsíka, Františka Václava Krejčího a Josefa Holečka.

Jim je společné, že jasně a zřetelně označují tehdejší kulturu, zejména pak školství a městské prostředí, tj. veřejnou dimenzi společenského prostoru a dílo mužů, za nedostatečnou, úpadkovou a mládeži v ní vyrůstající ve svém důsledku neprospívající a škodlivou. Krejčí brojí proti kultuře „jen a jen knižní“, která „vychovává neurastheniky“ a „školním studiem až do krajnosti napíná síly mládeže a překáží jejímu tělesnému rozvoji – je proto třeba hledat nové zdroje síly a osvěžení, které by svými účinky paralysovaly zlé následky dnešní papírové a školské pseudokultury.“³¹⁷ Svojsík kolem sebe vidí „úpadek rasový, klesání tělesné i duševní zdatnosti, zejména ve městech.“³¹⁸ Děti v té příčině opouštějí školu „sice s určitým množstvím materiálních vědomostí, ale usláblé, nesamostatné, neenergické“ a ani rodina již není dostatečnou zárukou zdárné výchovy.³¹⁹

Kultura je tedy označována opaky mužných vlastností, což vytváří dojem její zženštilosti. Josef Holeček pak krizi spojuje rovnou s rozmlžením toho, co to znamená být muž: „Věru v životě Evropy neměl nastat ani okamžik, kdy se jí ideál mužnosti před očima zakalil, ano ztratil! Myšlenka evropská se nyní potácí mezi dvěma poly: „německým nadčlověctvím“ a tolstojovským „neodporuj zlému.““³²⁰ Pro řešení se Svojsík a Krejčí obracejí k přírodě, resp. návratu k (a do) ní, Holeček k válce.

Příroda nepředstavuje pouze prostor, ale rovněž i organizující princip, v němž podle Svojsíka „nalezneme vše, z přírody mluví k nám předmět slovy nehledanými, přímými, v

³¹⁷ *Základy junáctví*, Praha 1991, s. 61.

³¹⁸ Tamtéž, s. 19.

³¹⁹ „... také vliv rodiny na mládež dospívající ve většině případů nápadně se umenšuje. Ostatní mládež, dorost řemeslný a obchodní nevychováva obyčejně nikdo, výchova její ponechána je vlivům nahodilým, pravidelně nepříznivým.“ Tamtéž, s. 49-50.

³²⁰ Tamtéž, s. 80.

přírodě nalezneme zákony svého bytí, v přírodě zpytovat můžeme tajemství zrození i smrti, zkrátka příroda je všeobsahující, nezvykle hluboká a vševyprávějící kniha, laskavá přítelkyně všech hledajících a milující matka všech stvoření. Sdružití se s přírodou znamená dojít k prameni živé vody, splynouti s přírodou znamená najít sebe sama. Kam dospěl dnešní kulturní člověk ve svém překypujícím životě plném nervosního napětí a vysilující práce! Přírodu zná dnes jen z líčení v beletrii, často také pouze vykonstruovaných, neprožitých a neprocítěných, nebo z obrazů krajinářských ve výstavách a obrazárnách. ... Ale vypadá ta dnešní generace dle toho. Příroda je nejen milující, ale i přísná matka. A ti naši bledí hoši a anemické princezny jsou plodem toho protipřírodního života. Aby dnešní člověk dovedl mít radost ze života, aby se cítil šťastným na světě, nezbyvá, než aby dle možnosti dal výhost městu" a vrhnul se "na prsa matky přírody s celou vášnivou k ní láskou", kde mu bude umožněno „prožít v těsném objetí s ní několik chvil slastného zapomenutí, radostného znovuzrození.“³²¹

Život v souladu s přírodou se stává základním rámcem ideálu harmonického člověka. Byl-li ale tehdejší kulturní život (v širokém slova smyslu, tj. život v kultuře) chápán jako úpadkový, degenerující, bylo třeba vytvořit takovou kulturu, která by souznění s přírodou neodporovala. Proto musela být stávající kultura atomizována, (řečeno se Svojsíkem "vrhnouti se na prsa matky přírody a prožít v těsném objetí s ní několik chvil slastného zapomenutí") a následně vytvořena nová (tj. prožít ono "radostné znovuzrození"). Podobně uvažoval i F. V. Krejčí: „Jest v tom nejen návrat do přírody, ale i návrat k dávným útvarům životním, hluboké nabrání dechu ze zdravých a živných sil lidské minulost.“³²² Návrat do přírody je zároveň vrácením se k jednoduššímu, ba možná i jakémusi primordiálnímu stavu společenské organizace, odkud lze začít „nový“ či snad „jiný a lepší“ vývoj. Explicitně tento názor artikuluje Svojsík, když říká, že „Skauti Powellovi mají býti průkopníky civilisace, jakým je každý, kdo svůj život zasvětil ušlechtilé ideji a všemožné cesty nalézá (Pfadpfinder), aby dosáhl vytčeného cíle.“³²³ Tento návrat lze tedy chápat ve dvou rozměrech: I)

³²¹ Tamtéž, s. 101-102.

³²² Tamtéž, s. 62.

³²³ „Skauting hlásá návrat k přírodě, zdravému primitivismu, vychovává školou práce, již odkojeni byli více méně předkové všech národů, proto není tu rozdílů tak hlubokých, jak bych myslel.“ Tamtéž, s. 10. Domyšleno do důsledku, skauting je jakýmsi společným jmenovatelem lidstva. Naproti tomu Krejčí akcentuje moment národní: „Člověk takto vychovaný bude zcela jinak cítit život a jeho krásu než my, kteří jsme byli nuceni prosedět mládí nad knihami. Nebude si jej dělit na všední a poetické, na skutečné a romantické; zasvěcen do divů lesa a noci, do rozkoše volné existence v přírodě, do štěstí rozehraných svalů a vesele proudící krve, pozná záhy kouzlo prostého lidského bytí, jeho kulturní instinkty budou zdravější a jeho vniterný život harmoničtější a jeho povaha

V symbolickém jako kolonizaci dosud zakázaného území (feminity), nikoliv jako pouhý únik do luk a lesů; II) V časovém, kdy se má tento nový prostor stát laboratoří, v níž se společenský vývoj vrátí do dob utváření prvotních společenství. Proto platí, že „výrazem „skautování“ rozumí se vlastnosti zálesáků, objevitelů hraničářů.“³²⁴ Skauting, život a pohyb v přírodě je takto spojen jednak s elementem nového a neprobádaného, jednak s metaforou okraje, na němž tehdy (v prostorovém a pravděpodobně i společenském) působil. I nějaké motivy erotické? Pozastavil se nad tímto možným výkladem někdo? A pokud ano, tak kdy?

Představě, že v přírodě je možno rozvíjet a budovat novou kulturu, nasvědčuje i několik metafor přirovnávajících přírodu ke škole, instituci poznání a vědění, ovšem neviditelné, působící skrytě, protože praktické a přirozené a zároveň demokratické v distribuci vědění.³²⁵ Zároveň je život v přírodě explicitně označen za „školu pravé mužnosti“,³²⁶ čemuž by odpovídalo i to, že příroda má být poznávána vědeckým způsobem, tj. přísně racionálně – a racionalita byla v konceptu oddělených sfér atributem maskulinity. Každý vědecký zájem má však svůj původ v oblasti před-vědecké, čehož je dokladem zejména Svojsíkem používaný eroticko-mystický slovník. Antropomorfovaná příroda je ztotožňována s božstvem, matkou i přítelkyní, zahrnuje člověka láskou, nabízí mu „náruč sladkou, konejšivou, laskavou jako náruč matky.“³²⁷ Příroda je tedy jasně a zřetelně feminizována, což cele zapadá do imaginace oddělených sfér, je objektivizována a následně racionálně analyzována mužem v jím vytvořené nové kultuře. Argumentaci lze číst i opačně: feminizace přírody vede k naturalizaci feminity. Feminita proto není zahrnuta do skautské výchovy, je „přirozená“ a tedy i neměnná, dalo by se říci tradiční. Potvrzení lze najít, přijde-li (výjimečně) řeč na dívčí skauting, který nemohl být věrnou kopií toho chlapeckého, nýbrž měl podporovat a rozvíjet

energetičtější nežli u lidí vychovaných jen ve školních škamnách. A bude-li těchto odchovanců na sta a tisíce, počítejme jen, co to může znamenat pro kulturu národa, míníme-li kulturou umění žít krásně a šťastně.“ Tamtéž, s. 63.

³²⁴ Tamtéž, s. 41.

³²⁵ Krejčí: „A tak prožívá mladý hoch tyto dni a noci pod volnou klenbou oblohy jako jediný výlet a svátek, aniž se mu stále připomíná, že i tu je v jakési škole a že je neustále podroben určitému systému výchovy. Život a výchova splývá tu v jedno.“ Tamtéž, s. 63. „V táboře rázem mizí samospasitelnost školních lavic a knih a mládež jest postavena do ovzduší zcela nového, skýtajícího steré zajímavosti a půvaby, jimiž dovede si připoutati každého jinocha.“ Tamtéž, s. 46.; „Proto hlavním úkolem vůdců bude vytvořiti junákům život v přírodě takovým způsobem, aby byl stálým studiem, pozorováním a vhodným popularisováním vědy. Vědy přírodní nesmějí zůstatí privilegiem učencům, nýbrž musí se v přístupné, zajímavé formě postupně stávatí majetkem všech vrstev.“ Tamtéž, s. 43.

³²⁶ Tamtéž, s. 102.

³²⁷ Tamtéž, s. 440.

ruční, kuchyňské a hospodářské práce, pěstění květin za okny či výchovu dětí.³²⁸ Uplatňování asymetrického, komplementárního módu ostatně odpovídaly vlastnosti ideálního skauta, kterými měly být podnikavost, samostatnost, síla, vlastenectví, vytrvalost, poctivost, rozhodnost, sebeovládání, stejně jako použité jazykové prostředky, v nichž jsou pojmy mládež, junák a hoch používány jako synonyma.³²⁹ Dosavadní rodová hierarchie tedy nebyla narušena, reprodukovala se ve zdokonalené, a tedy hůře zpochybnitelné podobě v nové kultuře. V mantinelech buržoazního statu quo se pohybuje druhá, v Základech junáctví přítomná interpretace přírody. Příroda představovala místo relaxace a regenerace sil živitele rodiny v kapitalistickém systému, sloužit by měla spíše k odpočinku než k obrození.³³⁰

Druhým řešením krize, které nabídl Josef Holeček, byla válka. Holeček do panteonu skautských vzorů uvedl postavu Marko Miljanova, černoorského junáka, vzor a inspiraci

³²⁸ „Není pochyby, že pro dívky může míti výchova nemenší význam než pro hochy, ba v mnohém ohledu ještě větší, nemůže však býti pouhou kopií, nýbrž musí se nalézt četné cesty nové a prostředky. Se zdarem konají dívky cvičení v zachraňování, první pomoci, v ručních, kuchyňských a hospodyňských pracích, zahradnictví, pěstění květin za okny, dostává se jim poučení o hygieně, výchově dítek apod., leč celek nemá dosud tak krásného, pestrého programu, není tak účelně organizován jako skauting pro hochy. Tím však není míněno, že by to nebylo možno. Slibuji si u nás velmi mnoho od tohoto hnutí, dříve však než začneme je propagovati, musíme si ujasnit a stanoviti jejich program a vypracovati podrobně všechna odvětví, nechceme-li, aby celé slibné toto hnutí zdiskreditovalo se dříve, než řádně vstoupí v život.“ Tamtéž, s. 32.

³²⁹ Na druhé straně nelze pominout ani silný apel a akcent na harmoničnost, tj. vyváženost rozumu a citu, těla i ducha. Za všechny uvádím: „Nadšen krásnou myšlenkou, okouzlen jejím působením na duši i tělo, překvapen vlivem, jaký má na celou generaci a naplněn jistotou, že ona je způsobilou obroditi náš život, zreformovati naši výchovu, zušlechtiti naše srdce, ozdraviti naše tělo a zoceliti náš charakter, dal se do práce, jež nyní v praktickém užití má dojíti svého dovršení a vyvrcholení.“ Tamtéž, s. 700.

³³⁰ Krejčí: „Oproti tělocviků a sportů má skauting tu výhodu že nespecialis je uplatňován asymetrický, komplementární modus: uje a nedělí tělesnou výchovu na výcvik jednotlivých orgánů... že staví celou mladou bytost na delší dobu do dokonalé přírody a vystavuje veškeren její organismus fyzický i duševní jejím obrodným vlivům.“ *Základy junáctví*, s. 62.; Svojsík: „Moderní doba se svými horečným spěchem a bezohledným bojem životním vyčerpává síly člověka do krajnosti. Každý pociťuje potřebu občasného, naprostého klidu. V Anglii a Americe, kde tempo života jest ještě mnohem rychlejší než u nás, pociťovali to nejintenzivněji. Jen kde najíti klidu? ... Jakmile nastane Angličanům chvíle volnosti, pověsí s domácím kabátem i všechny starosti na hřebík, složí potřeby k táboření do člunu, povozu neb na vlak a hajdy do volné přírody. Se člunem přistane, kde se mu zlíbí, stan svůj rozloží, kde nikdo nemá o něm ani potuchy a tam v objetí lesa těší se nejvolnějším, nejkrásnějším chvílím svého života. Tam není neklidu, drnčení telefonu, spěchu na nádraží a hučení vlakům jen listí velikánů lesních šepotá svou tajemnou mluvou nad jeho hlavou a velebný klid lesa záhy vrátí klid jeho nervům. Tam nejrychleji nasbírá nových sil k usilovné práci a zimniční honbě dnešního života. ... Anglie a Amerika mohou býti celému světu vzorem usilovné, rozšafně dělené a solidní práce i rozumného využitkování volného času k odpočinku. Kdo nedovede odpočívati, zůstane záhy za svými konkurenty.“ Tamtéž, s. 313-314.

veškeré dokonalosti.³³¹ Jeho příspěvek je apoteózou národního charakteru Černohorců, jež je podle něj tvořeno interakcí partikulárního národního principu, tzv. "crnogorstva", s univerzálním, tzv. "čojstvem". V jejich souzvuku a vzájemné korekci se střetávají statečnost, neohroženost a vytrvalost s univerzální humanitou, tj. jemnocitem, velkomyslností a šlechtností. To z Černohorců činí jedinečné bojovníky. A právě ve válce, v holém boji o život, je udržována, a v případě akceptování těchto hodnot může být znovuzískána, resp. vytvořena ona ztracená mužná dokonalost. Tu lze nabýt právě jen ve válce, neboť jejím nepostradatelným atributem je schopnost a odvaha hledět smrti vstříc.³³² I on tedy spatřuje krizi maskulinity v celkovém zjemnění a tedy zženštění, jehož příčiny blíže nespecifikuje, její příčinou je však mír a nemožnost manifestovat a udržovat maskulinitu. Ideální muž je pak pro něj „*apoštolsky čistý*“ a zároveň „*rázné vůle a činu*“.³³³ Je otázkou, lze-li Holečkovo balkánské zhlédnutí se chápat jako novátorskou vizi, na každý pád ji ale nelze upřít její autenticitu.

Ačkoliv přístupu ke škole se obě dvě řešení od sebe odlišují, neboť Holeček Miljanova popisuje jako přítele školství a pokroku,³³⁴ spojuje je vize obnovené kultury jako pendantu neposkvrněné přírody. Aby se tak mohlo stát, je nutné pokusit se sestoupit do minulosti, najít bod zlomu, od kterého se datuje vykročení špatným směrem. Pro Svojsíka a Krejčího je to návrat do přírody, jenž je spojený s prvopočátky lidské sociability, a tedy i s tvořením kultury. Pro Holečka je očišťujícím principem válka, která mužům odpomůže od zženšťování. Mechanismus řešení problematice situace je v obou případech stejný, ba by měl být i universální. Muži se musí vrátit na rozcestí (pohyb zpět, do minulosti) a poté vykročit po stezce junáctví, kde nenechají svou maskulinitu a s ní spojenou společenskou roli zajít na úbytě. Tato maskulinita pak bude v sobě slučovat dosavadní mužské ctnosti a atributy, jednak bude celkově vyváženější a tím pádem i stabilnější.

³³¹ Tamtéž, s. 80- 88.

³³² "Mír, zvláště trvá-li dlouho, muže rozněžňuje a probouzí v nich vlastnosti babské. Činí je sobeckými, zistnými, závistivými, úskočnými, kdežto válka očišťuje duše mužů jako oheň zlato a zaštěpuje do ní pravé přátelství a bratrství, pohrdání bohatstvím, přítomnost, upřímnost, rozšafnost. Avšak dlouhý mír i na tělo záhubně účinkuje. Tělo vyhledává stále většího pohodlí, samo s sebou se mazlí, chce mít měkkou ruku, hladkou tvář a nádherný šat; prahne po vlažných lázních a vonných pomádách, po vybraných pokrmech a nápojích i smyslných rozkošech, všechno, jak si v tom baby libují. Naproti tomu válka tělo tuží, choroby jeho léčí a zdravím zásobuje. Ale neškodlivější působení míru tj., že odnaučuje muže bez bázně hleděti smrti vstříc." Tamtéž, s. 86.

³³³ Tamtéž, s. 87.

³³⁴ Tamtéž, s. 85.

2) Konzervativní reakce Františka Čády a Václava Rohleny se s tvůrci nové kultury shoduje v detekci krize soudobé společnosti.³³⁵ Ani oni se s ní nechtěli smířit. Avšak jako východisko z ní volili (explicitní) návrat ke starým pořádkům, ztracené a krizí otřesené rovnováze, kterou se snaží rehabilitovat. Proto Čáda považuje skautování za „*doplnění výuky a výchovy školní*“,³³⁶ nikoliv za jeho nahrazení. Rovněž Rohlena nepochyboval o kladném vlivu školy, ovšem současný stav hodnotí jako nevyhovující, neboť mu také připadá příliš teoretizující a málo praktický.³³⁷ Školní výchova by podle jeho názoru měla mít na zřeteli hlavně dovednost výkonu, rozvoj samostatnosti a tvořivosti i sociální uvědomělost a respekt k práci všech lidí.³³⁸ Tento zdánlivě emancipační nádech je rázem přehlušen výzvou „*Ved'me děti do zahrady, na luka, do lesů; postavte dívku do školní kuchyně a prádelny, dejte chlapci ve školní dílně hoblík a kladívko do ruky a podíváte se nad příznivou změnou, který se jistě dostaví*“,³³⁹ která v konečném důsledku ve škole osvojené znalosti podřizuje tradičním rodovým představám.

Čáda chápe skautskou organizaci jako ideální prostředek k překonání zákrut a bludných balvanů na cestě dospívání usměřující rozbourřený psychologický vývoj. Náladové, prchavé, přemírou citů, hárající fantasií a psychickou nestabilitou zatížené chlapectví má být vyvedeno do přírody a zde vybouřeno, romantickým životem má být podpořena touha po „*samostatnosti, po spoléhání jen na vlastní síly a „rozum“ svůj, ne autorit nějakých.*“³⁴⁰ Tím

³³⁵ Čáda: „*Nestačí rovněž souditi, že přednost skautování spočívá jen v tom, že člověku modernímu, který vědomě i mimovolně vzdalil se a vzdaluje ještě stále víc veškerého téměř styku s volnou přírodou a pociťuje trpce toho neblahé následky, napomáhá přimknouti se zase k čistému zdroji poučení a nejryzejších radostí, jaké vyplývají z žití, pobývání ve volné přírodě.*“ Tamtéž, s. 54.; Rohlena: „*Každý nepředpojatý člověk musí doznati, že naše školy jsou krajně verbální, přidržíce se neustále litery, knížek, psaní, mluvení a grafického znázorňování v liniích a plochách. Produkce schopných a dovedných rukou schází tu téměř úplně, naši škole nedostává se třetího rozměru.*“ Tamtéž, s. 402

³³⁶ Tamtéž, s. 55.

³³⁷ „*Škola, vychovávajíc svěřený jí dorost národní, učí děti práci nejen zvykati, ale v práci zalíbení míti a ji milovati.*“ Ovšem její soudobá podoba „*u těchto dětí budí se odpor proti škole, který přirozeně bývá přenášen i na osobu učitelovu,*“ proto vyzývá: „*Nežalujme na děti, volejme po nápravě systému! Nežádejme práci vnucovanou, tedy otrockou, nýbrž práci schopnostem dětí těchto přiměřenou, a pro ně radostnou, neboť není všem dáno, aby vynikaly ve všech směrech. Přizpůsobme se dětem a nechtějme, aby všechny děti přizpůsobovaly se jedinému systému.*“ Tamtéž, s. 402-403.

³³⁸ „*... uvědomělý skaut váží si stejně poctivého úředníka jako poctivého dělníka;....*“ Tamtéž, s. 403.

³³⁹ Tamtéž, s. 403.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 57-58.

mají skauti rozvíjet „*důvtip a bystrozrakost, chytrost, obratnost svou a vynalézavost.*“³⁴¹ Výsledkem skautské výchovy mělo být, že „*v této velké a nenásilně, neškatulkovaně utvořené organizaci, která skautovi dostává se nejen slasti z obcování a společného styku s bratřími, ale také výchovy vpravdě v gentlemana, ve skutečného, vlastenecky smýšlejícího a humanitou, soucítěním ke všem lidem proniknutého muže!*“³⁴² Úloha skautingu tudíž spočívá v jeho iniciační roli, kdy má pomoci dospívajícím chlapcům stát se muži, získat uznání sobě rovných.³⁴³ Kdyby se jim totiž v choulostivém období nepodařilo překonat nástrahy puberty, nebyli by schopni se zcela zbavit „*přemíry citů*“ a „*hárající fantazie*“, dosáhnout harmonie. Nemohli by se tudíž nikdy stát plnohodnotnými muži, alespoň ne v takové podobě, jak si je 19. století představovalo a k jaké se Čáda se opět vracel, resp. z které vycházel.

Je třeba ještě dodat, že Čáda v poznámce pod čarou upozorňuje, že „*všecko, co tu řečeno se zřením k hochům v oné periodě, platí mutatis mutandis i o příslušném věku dívčím a není pochyby, že instituce „skautování“ jest rozšiřitelná také na dívky, arci bude možno na to pomýšleti mnohem později (až se nabude dosti zkušeností a výcviku s hochy-skauty) a arci bude lze v budoucnosti aplikovati na dívčí dorost jen – mutatis mutandis právě.*“³⁴⁴ Ono „po nezbytných úpravách“ dosvědčuje implicitní přítomnost asymetrického genderového řádu.

3) Autoři třetího okruhu vizí skautské maskulinity, tj. Jan Šimsa, Václav Klofáč a Jan Lošťák, si mohli do štítu vetknout motto „Ve jménu národa.“ Ani oni se ve své výchozí pozici nelišili od prvních dvou skupin. Čtenář se opět setkává s explicitně artikulovaným kulturním úpadkem škodícím člověku, řečeno např. s Janem Šimsou: "*Velký pokrok kultury přináší pohodlí, požitky a choulostivost člověka, který tím slábne (degeneruje)...*".³⁴⁵ Avšak žádný z autorů se důkladněji nezabývá příčinami úpadku a degenerace, nehledá konkrétní řešení (pokud jím nerozumíme již samotnou přítomnost na stránkách skautského sborníku), pouze před čtenáře předkládají ideál napravené a obrozené skautské mládeže, jakou by rádi vychovali: "*My prostě chceme mládež tělesně i duševně zdravou. Chceme silné hochy se silnou vůlí. Chceme dorost plný jarého dychtění a šlechteného citění, dorost mužně vždy odhodlaný k činu a na vlastní síly schopný se spoléhati.*"³⁴⁶ Jak vidno, objektem výchovy jsou

³⁴¹ Tamtéž, s. 58.

³⁴² Tamtéž, s. 59.

³⁴³ Tamtéž, s. 59.

³⁴⁴ Tamtéž, s. 56.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 443.

³⁴⁶ Tamtéž, s. 37.

pro ně výhradně chlapci, neboť pojmy mládež a chlapci jsou zde (opět) používány synonymně. Charakteristickým rysem tohoto okruhu je silnější nacionalistický apel, o kterém nelze říci, že by „tvůrcům nové kultury“ chyběl, spíše byl artikulován v termínech klidné věrnosti a oddanosti než lásky, ponížení a zrady jako je tomu zde. Junáci měli být podle Lošťáka nositeli "souladného a povýšeného živobytí všech vrstev našeho, staletým utlačováním tak poníženého národa",³⁴⁷ protože, jak dodává Klofáč: "jen silní uhájí své právo ... Pravda sama o sobě nestačí; za ní musí stát odhodlaná síla, aby násilí pravdu nepovalilo. Měli jsme M. Jana Husa, ale musili jsme mít i Žižku!"³⁴⁸. Harmonicky vyladěný skaut, dokonalý po stránce morální i fyzické, odpovídající sokolskému „Ve zdravém těle zdravý duch!“³⁴⁹ byl tím, kdo mohl vyvést svůj národ z krize, neboť jeho uzdravení znamenalo i uzdravení národní pospolitosti.³⁵⁰

4) Krizi neartikulující, takové bylo pojetí maskulinity charakterizující autory náležející do této skupiny: Aloise Jiráka, Josefa Klenku, Jana Nováka, Josefa Václava Raise, V. Sokola, Aloise Svojsíka, Josefa Thomayera, Karla Vanička, Karla Weignera i Zdeňka Wirtha. Jejich představy ideálního skauta v zásadě nevybočují z mantinelů konceptu oddělených sfér. Výtah z malého společenského katechismu z pera Jana Nováka nelze považovat za (alespoň z genderové perspektivy) za inovativní, ostatně sami za sebe hovoří názvy jednotlivých pododdílů: „Sebezdokonalování“, „Jak se státi výmluvným“, „Volba povolání“ či „Jak se domoci úspěchu“³⁵¹ připravující skauty-chlapce na působení ve veřejné sféře.³⁵¹ I příspěvek Karla Václava Raise je v tomto směru takřka ukázkový: vyjadřuje lítost nad rodinami, v nichž matky musí pracovat a nemohou se dostatečně starat o výchovu dětí a domácnost, a opěvuje rodinou selanku nezasaženou emancipací, resp. nutností ekonomické aktivity ženy. Stejně tak škola je pro něj ideální přípravou pro život, jakákoliv pochybnost a kritika vlastní autorům

³⁴⁷ Tamtéž, s. 472.

³⁴⁸ Tamtéž, s. 29-40.

³⁴⁹ Šimsa: „Pohleďte na mladíka, který cvičí. Dříve byl ostýchavý, slabý, shrbený, teď chodí zpřímá, prsa vypjatá, chůze je elegantní, pružná, chování uhlazené, sebevědomé, v každém pohybu jeho viděti obratnost, z očí mu září energie a veselost! I celá jeho povaha změnila se k lepšímu, je samostatnější, má smysl pro kázeň a mravnost.“ Tamtéž, s. 466.

³⁵⁰ „Skauting, jak svrchu řečeno, znamená tedy svou výchovou veliké zvýšení brannosti každého národa a stoupencům jeho vštěpuje se souhlasně ve všech zemích, že je zradou a hanebností opustiti prapor své vlasti, ale zároveň vedeni jsou s úctou vzhlížeti a blížiti se k nejvyšším ideálům lidstva, soucitu s každým bližním, bez ohledu na jakoukoli jeho příslušnost.“ Tamtéž, s. 40.

³⁵¹ Tamtéž, s. 570-630.

z předchozích skupin mu je cizí.³⁵² Muži, dávaní junákům za příklad byli „stateční, otužilí, silní“³⁵³ a proto se oni sami měli stát novodobým ztělesněním rytířství³⁵⁴ či samurajství.³⁵⁵ Neměla jim chybět kázeň, chladnokrevnost ani odhodlání stát se ochránci odkazu předešlých generací,³⁵⁶ tj. dosavadních národních úspěchů – národní věc neměla být spuštěna ze zřetele.³⁵⁷

To ale neznamená, že řád oddělených sfér nemohl být alespoň částečně narušen, znejistěn či překročen. Zejména příspěvky Aloise Svojsíka a Jana Nováka tendují k ocenění citu jako komplementárního elementu k rozumu, kterým se měl vyznačovat každý všestranně vyvinutý junák.³⁵⁸ Pro Svojsíka je vyjádřením úcastenství na životě společnosti, Novák ve své stati o přátelství ustupuje ze svých předchozích, relativně strohých a konvenčních pozic, a expresivním jazykem dávajícím zapomenout na předcházející vpisuje do řádků příručky dramatickou existenci přátelského pouta muže k muži, junáka k junáku: „*Já však chci mítí přátelství svým asylem. Láska, jež je esencí Boha, není pro lehkovážného, ale pro síly své si vědomého člověka. ... Nechci vstoupiti v přátelství s chabou něžností, ale s tvrdou odvahou. Co je většího nad přátelství, by lákalo nás více mocností a velikostí svou? Čekej a srdce promluví! ... Neboj se však, že spojení naše bude příliš duchovní, že by mohla v něm utonouti pravá láska. ... Podstatou přátelství je nezrušitelnost, velkomyslnost a důvěra. Ono nemůže vésti k malichernosti. Ono chová se k předmětu svému jako k bohu, toužíc okoušeti božských pocitů z nesmrtelnosti. Proto podal jsem ti ruku, dal jsem, ti své srdce, svou duši, své všecko. A ty usušíš mé slzy, pozdvihneš k sobě klesajícího, přivineš k srdci zoufalého.*“³⁵⁹ Jak patrně, exaltovaný cit je ověnčen maskulinními atributy (tvrdost, síla, sebevědomí, založení v praktické, nikoliv duchovní sféře), které mají pravděpodobně vyloučit jakékoliv podezření

³⁵² „Chodíme do školy, abychom se vzdělávali a připravovali se pro budoucí život. ... Učíme se rádi, neboť dobře víme, že činíme to pro sebe. ... Školy jsou radostí i pýchou obce. ... V učitelích svých žactvo vidí druhé otce a matky své, své vůdce, rádce a přátele, nad něž není lepší.“ Tamtéž, s. 655-656.

³⁵³ Tamtéž, s. 78.

³⁵⁴ Tamtéž, s. 66-77.

³⁵⁵ Tamtéž. 93-98.

³⁵⁶ Tamtéž s. 48, 520, 652.

³⁵⁷ Nejpatetičtější a nejagresivnější to formuluje ve své výzvě Karel Václav Rais: „*Milujme země svoje, milujme drahou půdu, kreví a potem předků našich prosáklou, a přičiňujme se, aby skutečně byla naše. ... Naše vlast bud' opět naše!*“ Tamtéž, s. 660. Podle Josefa Klenky své vlasti mohou (po)sloužit pouze silní junáci, kteří jsou harmonicky vyvážení po stránce fyzické i morální, a jen tímto způsobem mohou sloužit vlasti. Tamtéž, s. 548.

³⁵⁸ „*A nejen formalitami řídití má samuraj své chování k lidem: hlubokým citem má býti oduševněn jeho styk s okolím; má býti zarmoucen, když jeho soused pláče, a radovati se, když soused jest šťasten.*“ Tamtéž, s. 98.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 601-602.

z dekadentního homoerotického nádechu přátelských svazků mezi skauty-muži. Proto lze Novákův případ interpretovat spíše jako vymezení se a prevenci před případnými posměšnými narážkami a nežádoucími asociacemi.

5) Do předposlední kategorie náleží příspěvky s nevyjádřeným, resp. ne zcela jasným rodovým určením skautského projektu. Skautský projekt v nich není spojen s žádným explicitně artikulovaným rodově označeným nositelem. Tito nositelé, aktéři, jsou v jednotlivých příspěvcích vyjádřeni dvěma způsoby. První typ nalezneme v příspěvcích Jiřího Gutha, Petra Dejmka, Františka Drtiny, Otakara Faustky, Karla Hoffmeistera a Karla Kramáře, kde je subjektem člověk (tj. „každý“), lidský duch, mládež, dorost či žactvo, popř. jsou používány pasivní tvary sloves. I s nimi je ve dvou případech, u Drtiny a Faustky, spojena kritika školství.³⁶⁰ Naproti tomu druhý typ vystupující z příspěvků Bohumila Baušeho, Emanuela Faita a Františka Svojsíka vyjadřuje aktérství nejčastěji pomocí maskulina, tj. „hlavním hrdinou“ byl opětovně „junák“. Ačkoliv je toto rozdělení přibližné a nelze vyloučit vzájemné míchání vyjadřovacích způsobů aktérství, ba jejich rovnocennost, jako tomu bylo například u Františka Bílého, přesto napovídá, že některé příspěvky v sobě mohou skrývat genderové vize a očekávání. Zejména se zde naskytá otázka, nemohlo-li být maskulinum použito jako generické maskulinum,³⁶¹ které by v sobě mohlo zahrnovat potenciální přítomnost ženského elementu. Podíváme-li se, jakými atributy jsou ověřeny tyto junáci, zjistíme, že je nelze považovat jakýmkoliv způsobem za rodově příznačná.³⁶²

³⁶⁰ Drtina ji vyjadřuje alegorickou povídkou o mládeži, která se vzepře kantorům a spálí učebnice a sešity. Vzhledem k tomu, že tomu přihlížejí Komenský, Pestalozzi, Rousseau, Locke či Ruskin, lze se oprávněně domnívat, že škola by měla být zreformována v jejich duchu, ačkoliv to Drtina nikde přímo neříká. *Základy junáctví*, s. 18. U Faustky je velmi jemná – poukazuje na nedostatečnost tělesné výchovy a navrhuje reformu v tomto směru. Tamtéž, s. 53.

³⁶¹ „Generická maskulina ... se používají k označování osob ženského i mužského pohlaví tam, kde nemá být relevantní pohlaví, nýbrž jiné okolnosti a charakteristiky: příslušnost k určité skupině, profese označované osobě nebo skupiny osob, funkce, pozice, počet osob ve skupině... Mezi hlavními argumenty pro užívání generického maskulina se obvykle uvádí jeho rodová bezpříznakovou, tedy spolehlivost jeho zástupné funkce také pro ženský rod, dále jazyková ekonomie v případě zahrnování žen pod mužské názvy osob, ale také skutečnost, že generické maskulinum používají i ženy, mluví-li či píšou-li o jiných i o sobě samých.“ Jana VALDROVÁ: „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ *Testy generického maskulina v českém jazyce*, Naše řeč 91, 2008, s. 26-27.

³⁶² Pro Baušeho, tvůrce příspěvku o přírodě, je junák ochráncem zvířat a zastáncem slabšího. Podle Faita by si junák měl každé ráno povšimnout, odkud vane vítr, a být „obeznámen s obvodem zemí koruny České“. Být si vědomý a poslušný zákonů, tj. vyvarovat se konfliktu s nimi, to jest jediná specifikace junáka v podání Františka Svojsíka. *Základy junáctví*, s. 150, 218, 636.

Stejně tak by ale generickým maskulinem mohly být i označení prvního typu. Avšak ani u nich z větší části nelze tvrdit, že by se pod obecným pojmenováním skrýval či rýsoval nějaký konkrétní genderový konstrukt.³⁶³ Pouze v případě Kramářově a u Bílého lze najít takové atributy obecnin (národ, mládež), které by mohly implikovat jejich maskulinní pozadí, resp. naplnění, např. sílu, rozum, sebevědomý, otužilost, zdraví, samostatnost, poctivost i obětavost spojenou s láskou k rodné mluvě a zemi. Vysvětlení toho, proč devět z jedenácti signifikantně, ať přímo či skrze asociaci s rodovými atributy, neurčilo, lze jen odhadovat. Jedním z možných je, že jim vůbec nepřišlo na mysl, že by se skautského života mohl účastnit někdo jiný než chlapi. Druhým pak, že svá témata považovali za příliš úzce specializovaná a technicky popisná či naopak za příliš obecná, pročež nebylo třeba se aktérem zabývat nebo jej nebylo možné určit.

6) Poslední skupina, takřka symbolicky, čítá jediného člena. Je jím Karel Velemínský. Jeho přístup by mohl být z dnešního hlediska označen za genderově korektní. I on nesouhlasí se stavem soudobého školství, v němž jsou prozíraví lidé „*nespokojeni s generacemi, jež loučí se se školou ubledlé, nesamostatné a neenergické.*“³⁶⁴ Alternativa k dosavadnímu stavu, kterou předkládá, se odkazuje k ruské pedagogice, zejména Lvu Nikolajeviči Tolstému a Konstantinu Ventcetelovi. Spočívá ve vytvoření samosprávné pedagogické obce, na jejímž chodu se budou podílet děti oběho pohlaví, učitelé i rodiče. Ani samotná náplň školy, která by svým žákům a žákyním měla být „*filosofií ruční práce*“, není dále na rodové ose specifikována. Proto se všechny děti měly podílet na přípravě a výrobě modelů pro sbírky, atlasů zvířat, rostlin, nerostů i třeba jednoduchých fyzikálních přístrojů.³⁶⁵ Lze se tedy domýšlet, že Velemínský takto alespoň nepřímo vyjadřuje solidaritu a podporu ženám v jejich emancipačním zápase, aniž by to pocíťoval jako jakýkoliv útok na muže či ohrožení maskulinity.

³⁶³ Dejmek s Faustkou neověnčují nositele děje žádnými atributy ani je nestaví do žádných specifických rolí, Hoffmeister je spojuje s povinností ke svému národu a rozvoji jeho kultury, Guth s osvětou a humanitní prací a Drtina zpochybňuje s odvoláním na Rousseaua rozumnost člověka a poukazuje na nedomyšlitelnost citu a vůle v povaze každého člověka, která stejně jako k budování národa může sloužit i ke zmírňování sporů národnostních.

³⁶⁴ Tamtéž, s. 89.

³⁶⁵ Tamtéž, s. 88-92.

2.2.1. Další příručky

Základy junáctví byly a jsou vnímány jako autoritativní zakládající text, přesto se, jak jsme mohli vidět, nejedná o zcela homogenní dílo. Proto je třeba se ptát, jaké způsoby reprezentace převažovaly v dalších textech, které měly veřejnosti osvětlit smysl a cíle vznikajícího junáckého hnutí.

Základy junáctví o několik měsíců předcházela patnáctistránková propagační brožura *Český skaut. Úvodem k nové národní naší instituci* (1912), která je rámována Svojsíkovým popisem jeho prvního setkání se s anglickým skautingem. Zde ještě není řeč o junácích jakožto české variantě skautingu, Svojsík sám uvažoval o pojmenování Chodové.³⁶⁶ O rok později pak vydal další svazek postupně se zaplňující „Knihovny junáků“, fotografiemi z prvního tábora doplněnou brožuru *Den v táboře junáků. Český skauting v praxi slovem i obrazem*. Téhož roku vyšla rovněž v téže edici i přednáška Františka Čády nazvaná *Význam skautování. Rozprava o výchovné hodnotě skautingu*.³⁶⁷

Nelze říci, že by v těchto drobnějších textech docházelo k závažným změnám, spíše se zde odkrývají vlastní východiska, v Základech junáctví pouze tušená: snaha vepsat skauting do sokolského diskursu (a tím proměnit, poupravit i obsah sokolství).³⁶⁸ Nejedná se o radikální zlom, diskontinuitu, naopak z něj vychází a sdílí s ním základní premisy: zejména pocit degenerace („úpadku rasy“),³⁶⁹ který byl zakódován v darwinisticky laděném Tyršově chápání liberalismu, a étos výkonu (práce) jednotlivce, který se zhodnotí v kvalitě kolektivní entity (národ, vlast)³⁷⁰ a akcent na harmonii. Právě v jejím pojetí se Svojsík distancuje od současné sokolské výchovy: „*Tělocvik a sport sám nestačí k výchově naší mládeže, zejména ne k výchově charakteru.*“³⁷¹ Výchovu ducha prostřednictvím výchovy těla, tak jak ji postuloval Tyrš, považoval Svojsík za nefunkční ve výchově tehdejší mládeže, což ovšem na druhé straně neznamenalo, že by tělocvik odmítal.³⁷² Nepovažoval však za správné, že

³⁶⁶ Antonín B. SVOJSÍK, *Český skaut: úvodem k nové národní naší instituci*, Praha, 2002, s. 13.

³⁶⁷ Všechny publikace vydalo nakladatelství Josef Springer.

³⁶⁸ K této snaze se Svojsík vyjádřil později v článku *Junáctvo a sokolstvo* a znovu se vyslovil pro spolupráci obou organizací, viz NL, 27. 5. 1913, roč. 53, č. 143, s. 1., *Junáctvo a sokolstvo*.

³⁶⁹ Antonín B. SVOJSÍK, *Český skaut*, s. 6.

³⁷⁰ Tamtéž, s. 5, 10.

³⁷¹ Tamtéž, s. 5.

³⁷² „*Junácké tábory naše nechtějí a nemohou býti konkurencí tělocviku Tyršovu. Naopak, četná přirozená cvičení, jež v táborech denně konáme, cviky z ušlechtilého řeckého pětiboje aj. zajisté nás přiblíží k nejvyšším tělocvičným ideálům Tyršovým, jež povždy spatřoval v antice.*“ Antonín B. SVOJSÍK, *Den v táboře junáků*, Praha, 1913, s. 3.

„dnešní výchova dorostu v Sokole podobá se jako vejce vejci cvičení členstva.“³⁷³ Zdravé tělo se mělo stát základem pro permanentní mravní výchovu,³⁷⁴ tělocvik se ovšem neměl pěstovat v sokolské podobě, v níž hrál hlavní roli estetický princip tzv. článkování.³⁷⁵ Svojsík se přikláněl k tomu, co nazýval „přirozená cvičení,“ každodennímu tělocviku včleněnému jen jaksi mimochodem do výchovného programu,³⁷⁶ která měla být praktikována také v přirozeném, zdravém prostředí – přírodě.³⁷⁷ Příroda i zde představovala základní, primordiální princip („všematka příroda“),³⁷⁸ který v soudobém (narušeném, jednostranném) způsobu (kulturního) života společnosti plnil terapeutickou funkci.³⁷⁹ Vymanění se ze současného stavu bylo možné skrze „vášnivou lásku k přírodě.“³⁸⁰ Vášeň v buržoazním řádu oddělených sfér stála proti (uměřené, rozumné) lásce, nyní, zdá se, došla rehabilitace/uznání (alespoň u Antonína B. Svojsíka). Tento postoj je sice možno parafrázovat slovy „zoufalá situace žádá zoufalých činů (či přinejmenším apelů)“, na základních konturách harmonie se však nic zásadního nezměnilo;³⁸¹ příroda měla vedle citového prožitku být analyzována rovněž čistě rozumově, vědecky („rozmnožení odborných zoologických, botanických i mineralogických vědomostí“)³⁸². Polarita principů zůstala zachována, ale zdá se, že jednotlivé

³⁷³ Antonín B. SVOJSÍK, *Český skaut*, s. 8.

³⁷⁴ „... mravní a vzdělávací výchova nesmí přestati na dvou neb třech přednáškách za rok, i kdyby tyto byly sebeúčinnější.“ Antonín B. SVOJSÍK, *Český skaut*, s. 7. Zde vidíme, že Svojsík nebyl ani spokojen s činností tzv. osvětového hnutí, jež se projevovalo zejména přednáškovou činností. K jeho podobě, nejen v Sokolu srov. Jiří POKORNÝ, *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, Praha, 2003.

³⁷⁵ Václav SMYČKA, *Sokolské performace: semioticko historická analýza Sokola (1862 – 1882)*, BP, FF UK, 2011, s. 40-43.

³⁷⁶ „Člověk žijící primitivním způsobem ve své poušti nebo pralese jí (tj. umělé svalové práce, pozn. autora) nepotřebuje. Jeho tělo je krásně vyvinuto bez jakékoli úmyslné péče o vývoj tělesný. Je zřejmo, že k fyzickému vývoji jeho úplně postačí přirozená cvičení.“ Antonín B. SVOJSÍK, *Den v táboře junáků*, Praha, 1913, s. 3.

³⁷⁷ „Veliký význam má, že všechna svá cvičení konáme v prostředí hygienicky nezávadném, jako jsou lesy. Prach, tento nebezpečný škůdce tělocvičen a hřišť, jenž často činívá úspěchy tělocvičen a hřišť značně problematickými, odpadá v lesních táborech vůbec.“ Tamtéž, s. 4.

³⁷⁸ Tamtéž, s. 10.

³⁷⁹ „Skautování učí chápati a radovati se z krás přírody, tohoto nejznamenitějšího, zázračného lékaře...“ Tamtéž, s. 5.

³⁸⁰ Antonín B. SVOJSÍK, *Český skaut*, s. 10.

³⁸¹ „(Junák) okřívá na těle, sílí na duchu, šlechtí srdce, vzdělává rozum, zoceluje svaly, bystří vtíp, pěstuje obratnost i zručnost. A právě tato harmonie u výchově tělesné i duševní jest největší předností instituce junácké.“ Antonín B. SVOJSÍK, *Den v táboře junáků*, Praha, 1913, s. 10.

³⁸² Tamtéž, s. 9.

póly byly vyhoceny, na místo citu (lásky) se objevila vášeň, rozum na sebe vzal podobu vědy.

Obdobně jako v *Základech junáctví*, pomocí generického maskulina, je vyjadřován aktérství, které z chlapců a hochů činí přirozené aktéry skautingu: „*Hoši rozdělali „táborový oheň a rozloženi v kruhu naslouchají výkladům vůdce o všem, co pravý Junák má vědět a čím se řídit. Jsou to večery plné tajemného kouzla, nevýslovně sladké intimity...*“³⁸³ Nová (mužská) sociabilita se utváří mimo dosah žen, na tábore chlapci sami zastanou např. i vaření, tj. činnosti, které jim v rámci imaginace oddělených sfér nepřísluší. Vystává otázka, s jakým modelem skautský genderový řád (ve Svojsíkově pojetí) ztotožnit: Na jedné straně si chlapci, objekty výchovy a vzdělání, měli osvojit kompetence, které jim do té doby nenáležely, mohl by tedy tendovat k rovnocennému modelu. Na straně druhé však byly jakékoliv explicitní, přímé reprezentace feminity vytěsněny, zřetelně (a tradičně) s ní byl spojován pouze princip přírody. Zamýšlený skautský genderový řád lze proto spíše označit za radikálně asymetrický, vytěsňující feminitu na okraj a zároveň i jako vyostřenou formu sokolského genderového řádu.

Asymetrickému modelu ostatně odpovídá i náhled Svojsíkova přítele Františka Čády: „... *mohu říci klidně a s rozhodností, že instituce junáctví dbá zejména psychologické povahy a zvláštností onoho věku, totiž chlapectví.*“³⁸⁴ „*Zvýšený život citový,*“³⁸⁵ který jej charakterizoval, se měl přetavit v „*cit pro krásu přírody, cit pro pravdu – pravý skaut neselže! -, cit pro mravnost i cit přirozené zbožnosti.*“³⁸⁶ Skauting, v němž viděl syntézu výchovných směrů, se v jeho pojetí měl stát průvodcem mládeže dospíváním a naučit ji mnohostrannosti a sebevýchově.³⁸⁷ Zejména, a zde se již odlišoval od Svojsíka, ji měl vést ke „skutečnosti, a ne pouze přírodě.“³⁸⁸ „*Ne nějaký, byť sebe krásněji vysněný a vymyšlený ideál výchovný, ne vzdalování se přírody, ne prchání ze světa „všedního“ s jeho vadami, nesnázemi, bédami, ne pachtění se za jakoukoli utopii...*“³⁸⁹ Příroda je zde viděna utilitárně jako místo aktivity a odpočinku,³⁹⁰ nikoliv jako konstitutivní princip. Skauting pak již není pokusem o tvorbu nové

³⁸³ Tamtéž, s. 9.

³⁸⁴ c

³⁸⁵ Tamtéž, s. 18

³⁸⁶ Tamtéž, s. 14.

³⁸⁷ Tamtéž, s. 5, 6, 19.

³⁸⁸ Tamtéž, s. 16.

³⁸⁹ Tamtéž.

³⁹⁰ Tamtéž, s. 14-15.

kultury, nýbrž jakousi Petriho miskou sloužící ke kultivaci mládeže pro současný svět – radikální rozchod je tedy vyloučen.

Na závěr je třeba ještě zmínit *Kapesní knížku českých skautů*, jejíž vydání v roce 1913 nebylo iniciováno Svojsíkem. Jejími autory byli Miloš Seifert a Miloš Meixner, budoucí Svojsíkovi konkurenti na poli skautské výchovy.³⁹¹ Nyní však vydali pouze drobně poupravený výtah ze *Základů junáctví*, jakési „výpisky z četby,“ do nichž přejali dokonce i junáckou hymnu. To dosvědčuje, že narativ úpadku a krize mládeže, kterým svou příručku taktéž otevírají, měl recepční potenciál. Je třeba si také uvědomit, že i přes vnitřní heterogenitu a nuance textu, představuje Svojsíkův podíl zhruba polovinu celé příručky, a proto pravděpodobně byl z hlediska recepce a celkové vyznění knihy dominantní a byl nosný.³⁹²

Dílčí shrnutí

I přes různé posuny akcentů v konstrukci maskulinity lze konstatovat, že si v *Základech junáctví* hegemonii podržel komplementární asymetrický genderový řád. Je-li genderová identita konstruována relačně, tj. ve vztahu k jinému, vůči němuž se vymezuje, pak je nutno konstatovat, že tím, vůči čemu se vymezovaly konstrukce maskulinity v *Základech junáctví*, nebyla ani tolik feminita jako spíše „špatná, degenerovaná“ maskulinita. Feminita ani ženské hnutí nebylo ani haněno, ani chváleno, mlčelo se o něm. Přišla-li řeč na možnost zapojení se dívek do skautského hnutí, pak byly podle asymetrické osy vykazovány do blíže neurčené budoucnosti, předpokládalo se, že jim skauting bude muset být náležitě uzpůsoben, tj. bude odpovídat jejich „přirozenosti.“ Zcela jistě nelze hovořit o otevřenosti vůči ženské emancipaci, ať již pod ní bylo chápáno cokoliv. Pouze v jednom případě se setkáváme s řešením, které může ve svém důsledku být považováno za emancipační, avšak nečiní tak explicitně. Spíše lze skautský genderový řád chápat jako radikálně maskulinní. O tom svědčí jednak snaha vepsat skauting do sokolského diskursu na základě uznání Tyršových premis, které ovšem nejsou podle Svostjika dnes dostatečně naplňovány, a pro mládež jsou nevhodné, ba jí škodí. Budoucí skauti si také měli osvojit ženské dovednosti a následně je uplatňovat na skautském táboře, který měl fungovat na základě „bratrského přátelství,“ tj. čistě maskulinní

³⁹¹ Seifert byl iniciátorem vzniku Federace československých skautů (1919), která konkurovala Svojsíkově Svazu junáků-skautů Republiky československé a je považován za průkopníka woodcrafterství v Čechách. Blíže k jeho osobě Roman ŠANTORA (ed.), *Skautské století: dobrodružný příběh 100 let českého skautingu*, Praha, 2012, s. 70.

³⁹² Miloš SEIFERT, Miloš, MAIXNER, *Kapesní knížka českých junáků*, Beroun, 1913, s. 1-3.

sociability, které nebyla cizí ani „sladká intimita“ táborového ohně, a následně kolonizovat zřetelně feminizovanou přírodu. Jisté vyostření se podepsalo i na reprezentaci ideální maskulinity, tradiční harmonie a vyváženost těla a ducha se proměnila do spojení vědy a vášnivé lásky, která měla být však stejně tvrdá a odolná jako tradiční maskulinita.

2. 2. Mužnost a maskulinita v korespondenci

Jak jsme viděli v předchozí části, pocit krize se dotýkal zejména kultury zpředmětněné ve školství a výchovy mládeže. Otázkou však prozatím zůstává, nakolik se mohlo jednat o svého druhu konveční promluvu a nakolik o důsledek vyjádření zneuznání, potažmo vlastní krize (genderové) identity promítnuté do figury krize kultury. Lze vystopovat způsoby, jakým byla konstruována mužnost a zavdávali-li podnět pro artikulaci krize maskulinity ve veřejné sféře? Vztahovali se ve svých nějak ke skautingu, komentovali jej nějak a hodnotili?

Průhled do soukromého, intimního světa poskytují ego-dokumenty (korespondence, deníky či paměti). Z autorů, kteří se přispěli do *Základů junáctví*, vyšly knižně vzpomínky a paměti Jiřího Stanislava Gutha-Jarkovského,³⁹³ Karla Hoffmeistera,³⁹⁴ Josefa Holečka,³⁹⁵ Františka Václava Krejčího,³⁹⁶ Aloise Jiráka³⁹⁷ a Josefa Thomayera.³⁹⁸ Nehledě k tomu, že tyto vzpomínky byly leckdy psány s časovým odstupem, nikdo v nich své spolupůsobení při vzniku junáctví nerefletoval. Klasický deník není uložen v žádné z dochovaných pozůstalostí. Dochovaly se pouze zápisníky Antonína B. Svojsíka, které jsou plné krátkých útržkovitých poznámek a nápadů, pro předkládanou práci jsou bohužel nevyužitelné. Řešením tedy zůstává sledovat případnou korespondenci, kterou vedli jednotliví přispěvatelé mezi sebou, ale i ta má více tváří a podob. Představuje svého druhu hraniční žánr, který balancuje na hranici oficiálnosti a intimity, mezi monologem a dialogem a leckdy i mezi popisným svědectvím a uměním.³⁹⁹ Z této dichotomie vyplývají dva základní (ideálnětypické) styly: epistolární, který je vyjádřením důvěrného vztahu mezi pisatelem a adresátem, a oficiální styl vyznačující se věcným stylem.⁴⁰⁰

³⁹³ Jiří Stanislav GUTH-JARKOVSKÝ, *Paměti I-III*, Praha, 1929.

³⁹⁴ Karel HOFFMEISTER, *Vzpomínky*, Praha, 1936.

³⁹⁵ Josef HOLEČEK, *Pero: román-paměti*, Praha, 1976.

³⁹⁶ František Václav KREJČÍ, *Konec století: výbor z pamětí 1867-1899*, Praha, 1989.

³⁹⁷ Alois JIRÁSEK, *Z mých pamětí*, Praha, 1980.

³⁹⁸ Josef THOMAYER, *Ze zápisů lékaře*, Praha, 1977.

³⁹⁹ Kolektiv autorů, *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*, Praha, 2011, s. 9-10.

⁴⁰⁰ Lucie SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ, *Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové*, Praha, 2005, s. 12.

Většina přispěvatelů však bohužel nemá dochovanou či zpřístupněnou pozůstalost, proto následující část zůstane nutně neúplnou a poslouží jako korektiv, který nám umožní porovnat, nakolik veřejné promluvy odpovídaly soukromé reflexi. Nejvíce souborů korespondence v dochovaných pozůstalostech je uloženo v Literárním archivu Památníku národního písemnictví. Některé z nich jsou nepřístupné (Bohumil Bauše, Jiří Guth-Jarkovský, Václav Klofáč, Karel Velemínský), v jiných se nenalézají pouze fragmenty korespondence nevyužitelné pro tuto práci (Václav Klofáč, František Václav Krejčí). Přístup mi byl umožněn do fondů Františka Bílého, Františka Drtiny, Františka Čády, Josefa Holečka, Aloise Jiráka, Karla Kovařovic, Františka Serafinského Procházky, Karla Václava Raise a Josefa Thomayera. Přístupné jsou i pozůstalosti Karla Hoffmeistera, Petra Dejmka a Zdeňka Wirtha, které však neobsahují korespondenci vztahující se k tématu této práce, neboť se v ní nenacházejí dopisy s kýmkoliv z přispěvatelů z vytčeného časového záběru, tj. do roku 1914. Dále byly využity fondy Josefa Klenky a Karla Vanička z Archivu sportu a tělesné výchovy Národního musea a z Archivu pedagogického musea Jana Ámose Komenského fondy Františka Drtiny, Františka Čády a Antonína B. Svojsíka. Ve Skautském institutu A. B. Svojsíka je uschována nezpracovaná pozůstalost Antonína B. Svojsíka, která je však v současném stavu pro badatelskou práci takřka nevyužitelná.

Hledáme-li v korespondenci zmínky a názory o junáctví, je nutné konstatovat, že jsou velmi sporadické. Neobjevují se jinde než v korespondenci se Svojsíkem a to ještě na jeho straně, druhá strana korespondence ve Svojsíkově pozůstalosti nebyla bohužel nalezena, nelze tedy zjistit názory jednotlivých přispěvatelů. Lze usuzovat na náklonnost Františka Bílého, zemského školního inspektora, kterému poslal několik pohledů ze své cesty kolem světa (1905) a v červenci 1912 mu děkoval „za příznivý posudek své práce, ... za Vaši laskavou pomoc při díle samém i při získávání nezbytné k tomu dovolené.“

O tom, že *Základy junáctví* nebyly psány podle přesně dané ideové linie, nýbrž se hledělo právě i na osobní autoritu přispěvatelů ve veřejném prostoru, svědčí korespondence s Karlem Václavem Raisem.⁴⁰¹ V prvním dochovaném dopise z 2. března 1912 navazoval na předchozí komunikaci a „slovutného mistra“ Raise „snažně prosil“ o dodání příspěvku pro „základní dílo nové instituce národní“, jehož „staty mohou být zcela stručné pod hesly „Rodina, Škola, Vlast.““ Téma bylo určeno široce, žádné další nároky na podobu Raisova textu či hodnocení výchovy mládeže se neobjevilo. Rais měl nejspíše o své roli pochyby, neboť již o tři dny později mu Svojsík psal: „Slovutný mistře! Byl bych velice zarmoucen,

⁴⁰¹ LA PNP, fond Karel V. Rais, dopisy Antonína B. Svojsíka Karlu V. Raisovi ze dnů 2. 3., 5. 3., 7. 4. a 16. 4. 1912.

*kdybych musel Váš ct. přepis považovati za odmítnutí Vašeho spolupracovníctví na akci tak důležité. Nesdílím naprosto obav, o nichž se ráčíte zmiňovati, naopak pojetí více na cit působící je mi tím vítanější a byl jsem proto šťasten, že jsem právě Vás mohl pro tu věc získati. Professor Masaryk píše právě veliké dílo o Rusku, takže mimo slíbený již článek naprosto by se neodhodlal k psaní dalších. Prosím tudíž ještě jednou co nejsnažněji za napsání těchto statí ve formě, kterou sám ráčíte uznati za nejlepší a jež takto najisto bude nejšťastnější.*⁴⁰²

Z dopisu vyplývá, že se Rais jednak zcela neidentifikoval se skautským projektem, resp. měl pochybnosti, bude-li jeho přístup slučitelný s charakterem příručky. Vnímá jistou diskrepanci mezi svou představou o skautingu a tím, co byl schopen nabídnout. Jak nepřímo vyplývá z dopisu, rozdílnost spatřoval v důležitosti citového momentu ve výchově, z čehož lze usuzovat, že v junáctví nevnímal jeho dvousložkovou (harmonický) nárok, ale chápal jej pravděpodobně jako změnu. Svojsík o něj přesto stál, o jeho autoritu, o čemž svědčí i to, že mu nechal velmi volnou ruku ve zpracování tématu. Ale ani tak neměl Svojsík vyhráno. Jak dokládá dopis o měsíc mladší datovaný 7. dubnem 1912, snažil se Rais za sebe najít náhradu, neboť jej Svojsík informoval, že „*zmizela naděje, že by p. řed. Ulehla článek napsal...*“ Požadavky na článek ještě dále minimalizoval slovy: „*Nejedná se o článek programový, jedná se o několik šťastných, vřelých slov, jež Vám vždy nejkrásněji plynou z pera.*“ Rais pak Svojsíkovu přemlouvání skutečně podlehl, neboť již o devět dní později děkoval Raisovi za zaslaný rukopis.

Je obtížné z jediného doloženého případu usuzovat na to, jak se ke skautingu stavěli ostatní přispěvatelé. Na druhé straně ale umožňuje nahlédnout za oponu času a konstatovat, že vznik *Základů junáctví* nebyl zdaleka spontánním manifestem za novou výchovu, byť s nuancemi v konstrukci maskulinity. Nabízí se možnost pokročit od explicitních zmínek o skautingu a jejich hodnocení přejít k širším korespondenčním celkům, tj. zaměřit se na výměny dopisů, které překračovaly dekády a hranice intimity a v nich sledovat konstrukce mužnosti. Takového typu korespondence, který přesahoval oficiální, společensky konvenční rámec informace či žádosti, se dochovalo ovšem pouze malé množství. To neumožňuje pokrýt všechny výše vytýčené skupiny rovnoměrně, ale na druhé straně odpovídá mírně disproportionálnímu zastoupení autorů v jednotlivých skupinách vymezených pro *Základy junáctví*. Zastoupeny jsou pouze čtvrtá, krizi neartikulující skupina (Alois Jirásek, Karel V. Rais, Josef Thomayer), pátá, explicitně nevyjadřující genderovou identitu junáků, (František

⁴⁰² LA PNP, fond Karel V. Rais, z dopisu Antonína B. Svojsíka Karlu V. Raisovi ze dne 5. 3. 1912.

Drtina, František Bílý) a František Serafinský Procházka, který jakožto autor textu junácké hymny nefiguruje v žádné.

Ani v tomto případě není výsledek zcela uspokojivý, přímé reflexe mužnosti, pochybnosti či její potvrzování, chybí. Zaměříme se proto na podobu širšího hodnotového kontextu (srovnatelného s genderovým řádem), jehož dominantní linii je možno redukovat do triády přátelství – emoce – národ. Vzájemné přátelství a opakované ujišťování o něm otvíralo na dopisním papíru prostor pro vyjádření emocí. Nebylo hanbou uvést dopis slovy: „*List Váš div mne k slzám nepohnul. Pravda je to, bohužel, tvrdá pravda.*“ (Bílý Jiráskovi, 22. 4. 1894).⁴⁰³ Hranice mezi přátelstvím a (přátelskou) láskou se zdá být snadno překročitelná, plynulá: „*Že jste si na mne vzpomněl v den mých padesátin, za to Vám zůstanu povždy vděčen. Váže si Vás a miluje Vás z celé duše byl jsem Vaší laskavou pozorností velice potěšen. Toliko mne zarmoutilo, že Vás zlobí churavost, to nesu jako by mne se týkalo.*“⁴⁰⁴ Tuto emocionalitu lze interpretovat jako jistou metamorfózu předmoderního „romantického přátelství“ osob stejného pohlaví.⁴⁰⁵ Příkladem její mnohotvárnosti budiž listy vyměněné mezi Karlem V. Raisem a Františkem S. Procházkou: mohlo na sebe brát podobu nadsázky,⁴⁰⁶ ale velmi

⁴⁰³ Podobně: „*Váš list mne dojal. Bylo mně smutno, když jsem jej přečetl. Jak rád bych Vás potěšil, jak rád bych něco učinil, co by pomohlo ty chmury zaplašit! Ale jak – myslím, promiňte mé upřímnosti, že byste měl být rozhodnější. ... A teď prosím, abyste přijal srdečné mé díky za vzpomínku ve „Zvonu“. Nic jsem se nad ní nezamračil. Dojala mne svou vřelostí až se mi, vyznám se z toho, __ oči zakalily. A rodinu také těšila. Tisknu Vám ruku.*“ LA PNP, fond Karel V. Rais, dopis Aloise Jiráka Karlu V. Raisovi ze dne 24. 8. 1911 či LA PNP: fond Alois Jirásek, dopis Josefa Thomayera Aloisu Jiráskovi ze dne 28. 12. 1876.

⁴⁰⁴ LA PNP, fond Karel V. Rais, dopis Františka Bílého Karlu V. Raisovu ze dne 26. 9. 1904. Podobně viz LA PNP: fond Alois Jirásek, dopis Františka Bílého Aloisu Jiráskovi ze dne 27. 9. 1890, LA PNP: fond František S. Procházka, dopis Karla V. Raise Františku S. Procházkovi ze dne 26. 2. 1911, LA PNP: fond Alois Jirásek, dopis Karla V. Raise Aloisu Jiráskovi ze dne 5. 6. 1897, LA PNP: fond Karel V. Rais, dopis Františka Bílého Karlu V. Raisovi ze dne 18. 8. 1898 či LA PNP, fond František Bílý, dopis Františka S. Procházky Františku Bílému ze dne 21. 1. 1911.

⁴⁰⁵ K tomu blíže Martin C. PUTNA, *Homosexualita v dějinách české kultury*, Praha, 2011, s. 70-82.

⁴⁰⁶ Tak lze chápat korespondenci Procházky Raisovi ohraničenou přibližně lety 1895-1905. V tomto období Procházka nejenže Raise oslovoval „*Holubuško!*“, LA PNP: fond Karel V. Rais, dopis Františka S. Procházky ze dne 25. 8. 1896, „*Milý zlatý holoubku!*“ Tamtéž, týž témuž v dopise ze dne 13. 10. 1896, „*Milý Raisičku!*“, Tamtéž, týž témuž v dopise ze dne 24. 10. 1896, „*Zlatoušty Raizičku!*“, Tamtéž, týž témuž v dopise ze dne 15. 11. 1896, „*Milý, zlatý K. V.!*“, Tamtéž, týž témuž v dopise ze dne 2. 8. 1897, „*Miloučký K. V.!*“, Tamtéž, týž témuž v dopise ze dne 9. 8. 1903, ale i své jednání motivoval (alespoň na rétorické úrovni) přátelskou láskou: „*Ty neodpovídáš, necháš mne žloutnout ouzkoostí, schnout strachem atd. – a to mne miluješ? Já bych Ti udělal všecko.*“, podtrženo v originále), Tamtéž, týž témuž v dopise ze dne 24. 10. 1896, „*Počítáme Ti předplacení premiově jako ochotnému přispivateli Mal. Čtenáře atd za 1 zl., poněvadž Tě milujeme.*“ Tamtéž, týž témuž

snadno se mohlo překlopit do vážné polohy, do artikulace nespokojenosti, zklamání a beznaděje. Příčinou byly jednak Raisovi zdravotní problémy i tíha školních povinností,⁴⁰⁷ jednak nemoc Procházkovi manželky, která byla hospitalizována s „hysterií“: „*Jsem raněn v nejhlubší hloubce své podstaty. Jakmile příznaky akutní hysterie zmizí, jež ji stále pronásledují, vezmu ji domů. Bude u mne, doma, ponesu to s ní, třeba jako paranoička nikdy úplně zdráva býti nemůže. Vždyť, chudinka, ona za rozumu nebyla normální, ve stálé exaltaci, ve stálém vzrušení a nepokoji. Žil jsem spravedlivě, v manželství věrně, měl jsem ji rád z celé duše, lopotil jsem se od píky a dřel ve dne v noci, abych z těch dvou niců, jež jsme si navzájem do rukou věnem vložili, živobytí zabezpečil a obhájil, - a na konec mám takovou výsluhu. Nemůže býti horší ironie, která se šklebí do očí mně, člověku bez viny. Ano, brachu, neštěstí! A přenést se! Ale na čem, na jakém letadle přes tu propast? Práce, že ano! A Ty se také utěš! Nepokoušej pánaboha Tvůj cit je také hluboký beze dna, jen to jsou ta naše mučidla.*“⁴⁰⁸ Za vlastní nespokojeností byla rozpoznána zvýšená míra citovosti, potažmo citlivosti v prožívání světa, která ovšem nebyla nijak spojována s maskulinním ideálem, resp. s jeho případným nenaplněním. Namísto výkonu se oba postupně utekli k resignaci a pasivitě: „*Žiji zcela nečinně, ale vždycky je mi úzko, když si vzpomenu na začátek roku, ježž letos budu míti obzvláště zlý. Už jinak se mnou nebude. Nezbyvá než tupá resignace.*“⁴⁰⁹ „*Raději nežít, než tako uvadat a schnout.*“⁴¹⁰

v dopise ze dne 30. 12. 1896, „*Miluješ-li mne jen tolik, co kulhavý komár unese, tak, jak Tě znám, mi to (příspěvek do Mladého čtenáře) neodepreš. Prosím Tě o to snažně a moc a jsem Tvůj starý a upřímný František Serafínský,*“ Tamtéž, týž témuž v dopise ze dne 3. 5. 1900, „*Miloučký K. V.! Pusu za rukopis! Došel za mnou z Prahy,*“ Tamtéž, týž témuž v dopise ze dne 9. 8. 1903.

⁴⁰⁷ Srov. korespondenci Raise Jiráskovi: LA PNP: fond Alois Jirásek, dopisy Karla V. Raise Aloisu Jiráskovi ze dnů 30. 8. 1900, 17. 1. 1905, 24. 8. 1905, 25. 8. 1907, 16. 12. 1907 a 20. 8. 1911.

⁴⁰⁸ LA PNP: fond Karel V. Rais, z dopisu Františka S. Procházky Karlu V. Raisovi ze dne 28. 7. 1909.

⁴⁰⁹ LA PNP: fond Alois Jirásek, dopis Karla V. Raise Aloisu Jiráskovi ze dne 23. 8. 1906.

⁴¹⁰ LA PNP: fond Karel V. Rais, z dopisu Františka S. Procházky Karlu V. Raisovi ze dne 9. 11. 1909. Podobně mu psal i v dopise z 5. 9. 1909: „*A nervy, nervy! Znáám je, plachý K. V., taky. Nevím, co tě hněte, ale resignace je dobrá medicína. Ona se dostaví jistě, ale než se dostaví, bývá to trudné. V resignaci je vlastně vítězství nad životem. A resignace má několik stupňů a stadií. Já např. jsem v takovém, že beru život, jak se dává. Pravá útěcha práce však mi dosud schází. To je druhý stupeň resignace. Tak daleko ještě nejsem, ale dojdou tam. I Ty tam musíš dojít. Ničeho nežel a nelituj, ničeho nechtěj a nežádej, po ničem nebaž, nad ničím se nepřekvapuj. Je to velice jednoduché, jen se tomu poddat.*“ LA PNP: fond Karel V. Rais, z dopisu Františka S. Procházky Karlu V. Raisovi ze dne 5. 9. 1909.

Z Procházkova dopisu lze taktéž usuzovat, že fungující domov a manželství hráli podstatnou roli v konstrukci mužnosti.⁴¹¹ Žena měla „přirozeně“ vládnout domácnosti a jak napovídají další dopisy, zdá se, že tak i činily: „Žena mně řekla, abych Vás pozval na výlet k nám, a já, rozumí se, rád jsem chtěl tak učinit.“⁴¹² „Jen si vezmete od milostpaní dovolenou a od Mařenky a Doubravky, pošlu Vás jim zas zdravého a bohdá veselého.“⁴¹³ Jeho případ ovšem považovat za projev krize maskulinity, neboť příčinou prožitku neštěstí nebyla proměna esence ženy (feminita), resp. její společenská a politická aktivita, nýbrž biologická indispozice, zdravotní stav jedné konkrétní ženy, kterou navíc medicínské vědění svým způsobem vyvíňovalo: viníkem byla nemoc (hysterie). Vyhlídky na zlepšení se nezdály být „zcela beznadějně, poněvadž v tom je také hodně hysterie, která je léčitelná. Bude však to déle trvat, snad rok, dvě leta, ale úplně zdráva nebude nikdy. Není však tím řečeno, že by se to musilo zlepšit tak, jak uvedeno. Stále tedy dvě možnosti, a jistota žádná. Včera jsem byl zase u ní, byla rozčilená krajně a zle mne uvítala. Hned jsem utekl.“⁴¹⁴ Ke slovu přišla jedna z tradičních reprezentací feminity: věčně nemocná žena „naplněná pohlavím.“⁴¹⁵ Ženu jako bytost ovládanou a determinovanou svou křehkou nervovou soustavou vnímal i František V. Krejčí, jak vysvětluje z dopisu o žačce ve škole řízené Karlem V. Raisem: „Co mi píšete o chování děvčete, mne nepřekvapuje, ježto takovou je i doma; nevěděl jsem však, že i ve škole

⁴¹¹ „Včera aspoň jsem měl záchvat lítosti a žalu, že Ti ho ani vypsat nedovedu. Musil přijít doktor. Jsem opuštěn, a lidé spíše polínko přiloží, než aby potěšili. Ani se neptej, schyluje se to k nějakému konci, jen aby nebyl nejčernější!!! ... Nežaluj na život. Máš dceru šťastnou, a druhou ještě, máš k čemu připjat svou lásku i své naděje, všecek city. Jaký jsem v tom žebrák proti Tobě! A bez své viny!“ LA PNP: fond Karel V. Rais, z dopisu Františka S. Procházký Karlu V. Raisovi ze dne 7. 1. 1909.

„Milý K.V., ... Což, já tak na tom životě nelpím. Mně je docela lhostejno, půjdu-li zítra nebo pozítří z tohoto slzavého údolí, v němž jsem opravdu neměl prázdné radosti. Má vnitřní konstituce byla dobrá, ale utrpení ji podlomilo. Duševní utrpení. Dřít od rána do večera a na konec doma nemít ani trochu domácího tepla, nepoznat to, co se jmenuje rodinný život, nemoci si promluvit a pohovořit, aby se člověku trochu ulevilo, žít v stálém nepokoji a stálých obavách a při tom vydávat ohromné peníze, jako když je povodeň unáší okny i dveřmi – jaké je to živobytí?! A jaká to pohoda k práci! Raději konec.“ LA PNP: fond Karel V. Rais, z dopisu Františka S. Procházký Karlu V. Raisovi ze dne 9. 5. 1912.

⁴¹² LA PNP, fond Karel V. Rais, dopis Aloise Jirásky Karlu V. Raisovi ze dne 27. 7. 1911. Podobně viz LA PNP: fond Karel V. Rais, dopis Františka S. Procházký Karlu V. Raisovi ze dne 19. 1. 1906.

⁴¹³ LA PNP: fond Alois Jirásek, z dopisu Karla V. Raise Aloisu Jiráskovi ze dne 27. 6. 1897.

⁴¹⁴ LA PNP, fond Karel V. Rais, z dopisu Františka S. Procházký Karlu V. Raisovi ze dne 18. 3. 1909.

⁴¹⁵ „U nás návštěvy možné. Nijak se to nezhoršilo. Nestálo to nikdy za moc a teď teprv darmo mluvit. Celá domácnost je v cizích rukou. Nemocná nevšímá si ničeho, nestará se o nic. Jen jedna věc ji celou naplňuje a to pohlaví. Tak jsem si ten život přece jen nepředstavoval!“ LA PNP, fond Karel V. Rais, z dopisu Františka S. Procházký Karlu V. Raisovi, z dopisu ze dne 13. 5. 1912.

se tak chová. Jest to u ní zvláštní, až chorobná ostýchavost a náklonnost k pláči, tím podivnější, že jest to děvče povahy jinak zcela veselé a velmi živé. Výchovou domácí ještě v této náklonnosti nebyla posilována, naopak snažíme se všemožně ji otužit a vlastnost tuto u ní sesměšňovati, ale je velmi nesnadno přemoci, co asi je následkem přílišné citlivosti nervové.⁴¹⁶

Ambivalenci obrazu feminity pak hezky vystihuje juxtapozice dvou listů Karla V. Raise vzdálené od sebe pouhých pět měsíců. V prvním se omlouvá za „zmínku mých ženských“ v divadle, jejichž prostořekost vysvětluje tím, že „... ženské jsou ženské a kdyby je člověk celý život cepoval, na konci jsou horší, než byly na počátku.“⁴¹⁷ Nevychova(tel)nost ženy byla rázem zapomenuta s jejím náhlým úmrtím: „Ale co všechno platno, když myšlenkou, že už nemám své ženy, jež třiatřicet roků trpělivě šla za mnou, trpím nesmírně a nemohu si další život bez ní představit.“⁴¹⁸ „Mám ji stále před očima a ve dne v noci o všem přemýšlím.“⁴¹⁹ Trpělivý, věrný, obětavý, mateřský „anděl v domě“ byl (neměnným, přetrvávajícím) ideálem ženy mužů: „mně je ta matka, která pláče nad synem, jež jí bičují, milionkrát milejší, než bordellová Magdalena nebo panička nikdy neukojená.“⁴²⁰

Rais patrně narážel na dekadentní proměnu reprezentace ženství,⁴²¹ kterou však neschvaloval – a nebyl sám. Kritika v tomto směru nesměřovala k proměnám a nárokům „emancipistek“, ale měla nacionální charakter – vztahovala se k nástupu tzv. moderny a k rozpadu národní jednoty.⁴²² František Bílý se pohrdlivě vyjadřoval o „nemoudrostech, frivolnostech a banálních modernostech“⁴²³ a blahořečil poslední Jiráskův divadelní kus: „Jest to pohádka, pohádka zvroucněná a prodchnutá žárem srdce staré generace, té generace, které vlast a práce pro ni byla vším – bez ohledu na zisk a slávu. A oddati se dojmu pohádky dramatické, není-li to stokrát milejší než rozervávati nitro analysami, thesemi

⁴¹⁶ LA PNP, fond Karel V. Rais, z dopisu Františka V. Krejčího Karlu V. Raisovi, b. d.

⁴¹⁷ LA PNP: fond František Bílý, z dopisu Karla V. Raise Františku Bílému ze dne 30. 6. 1915.

⁴¹⁸ LA PNP: fond František Bílý, z dopisu Karla V. Raise Františku Bílému ze dne 5. 11. 1915.

⁴¹⁹ LA PNP: fond František Bílý, z dopisu Karla V. Raise Františku Bílému ze dne 12. 11. 1915.

⁴²⁰ LA PNP: fond Alois Jirásek, z dopisu Karla V. Raise Aloisu Jiráskovi ze dne 6. 11. 1895.

⁴²¹ Srov. Hana BEDNAŘÍKOVÁ, *Česká dekadence: text, kontext, interpretace*, Brno, 2000, s. 20, 48, 64, či Libuše HECZKOVÁ, *Píšíci Minervy*, s. 18.

⁴²² Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *Moderna a historismus: historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století*, Praha, 2004, s. 177-188.

⁴²³ LA PNP: fond Alois Jirásek, z dopisu Františka Bílého Aloisu Jiráskovi ze dne 3. 4. 1910. Podobně srov. LAP PNP, fond František Bílý, z dopisu Františka Drtiny Františku Bílému ze dne 6. 8. 1911.

*rozkladnými a bůh ví čím, neb dáti se dojímati básněmi, jimž obyčejný rozum nerozumí?*⁴²⁴ Moderna a individualistický étos modernistů byly postaveny proti obětavosti vtělené do sokolského hesla vyjadřujícího homogenitu a nedělitelnost národa.⁴²⁵ Vlastní (obvykle umělecké) snažení a výkon byly motivovány potěšením „z vroucích důkazů lásky a vděčnosti, jichž po vlastech našich požíváte,“ potěšením, „jaké jsou davy, kdož svého Jiráska v srdci nosí, protože ho poznali, davy skutečných čtenářů jeho; ...“⁴²⁶ a uznány pouze tehdy, když bylo dosaženo „českosti obsahu i formy“⁴²⁷ To, že nebezpečí přicházelo ze strany mladé kritické generace, ostatně potvrzuje i to, že nebyla zpochybňována role vzdělávacích a výchovných institucí (školství) a nejistota o osud mládeže, potažmo celého národa se objevu jen výjimečně a navíc takřka dvacet let před vznikem skautingu.⁴²⁸

Dílčí shrnutí

Shrňme-li výsledky exkursu do korespondence, nezbyvá než konstatovat, že poznatky jím získané jsou omezené, neboť postihují jen menší část názorů všech přispěvatelů. Navíc se nejednalo o zástupce nejmladší generace přispěvatelů, tehdejších třicátníků, ale o zástupce generace narozené mezi přibližně lety 1850-1860.⁴²⁹ Tomu odpovídají způsoby, jimiž uchopovali a internalizovali genderový řád, a jakými byla vyjadřována mužnost: odpovídají nacionálně-liberálnímu modelu, tak jak se formoval mezi roky 1870-1890. Ten se vyznačoval zvýšenou emocionalitou, kterou pisatelé dokumentují své přátelství a své uznání. Zároveň se potvrdila i platnost, alespoň pro starší generaci, imaginace oddělených sfér: žena je vládkyně domácností. Ve chvíli, kdy již není schopna svou roli zastávat (nemoc, smrt) dochází k narušení řádu, která vede k resignaci na život. Rovněž se nám tím naznačila arbitrárnost, s jakou mohly vznikat příspěvky do Základů junáctví, vysvětlující i vnitřní heterogenitu textu.

⁴²⁴ Tamtéž.

⁴²⁵ Podobně též LA PNP: fond Alois Jirásek, z dopisu Karla V. Raise Aloisu Jiráskovi ze dní 6. 12. 1895 a 7. 9. 1897.

⁴²⁶ LA PNP: fond Alois Jirásek, z dopisu Karla V. Raise Aloisu Jiráskovi ze dne 20. 8. 1901.

⁴²⁷ LA PNP: fond Alois Jirásek, z dopisu Karla V. Raise Aloisu Jiráskovi ze dne 28. 10. 1892, podobně též týž témuž v dopise z 25. 12. 1899.

⁴²⁸ „Přitom nejhorší jest, že si člověk myslí jaké bude to mladé pokolení, jež ty kritikářské patoky pije a nade vším jen krčí noc.“ PNP: fond Alois Jirásek, z dopisu Karla V. Raise Aloisu Jiráskovi ze dne 4. 5. 1895, podobně týž témuž 28. 3. 1893.

⁴²⁹ Nejmladšímu Františku V. Procházkovi bylo v době vydání Základů junáctví 51, nejstaršímu Bílému 67 let. Průměrný věk činil 57 roků.

Závěr

V úvodu této práce jsme definovali krizi jako dysfunkci normálního vztahu mezi horizontem očekávání a prostorem zkušenosti. Nyní je třeba dát odpověď na otázku, lze-li objevit předpoklady a projevy krize maskulinity v českých sociálních hnutích, potažmo politických veřejnostech, resp. na jejich průsečíku v případě počátků českého skautingu. První otázkou, která musí být zodpovězena, je ta, jak lze chápat onen „normální vztah“ mezi zkušeností a očekáváním a zakládá-li skutečně artikulaci krize? Přijmeme-li Koselleckovo tvrzení, že zvětšující se prohlubeň mezi zkušeností a očekáváním vstoupila do vědomí novověkých lidí, pak by normálním vztahem mezi nimi bylo vědomí proměnlivosti světa, spjaté s představou pozitivně konotovaného pokroku. Jako krize se pak může jevit rub hodnocení společenského vývoje, tj. artikulace toho, že svět kráčí po špatné stezce.

Vyjděme od případové studie mapující myšlenkový rámec vznikající junácké organizace. Její přispěvatelé sice ve většině případů neartikulovali krizi, přesto se z recepčního hlediska jevila pro konstituci skautingu jako významná, jak to dosvědčuje i vznik *Kapesní knížky českých skautů* z pera Miloše Seiferta a Miloše Maixnera, která vyšla bezprostředně po *Základech junáctví*, ale bez Svojsíkova vědomí. Nikdo z autorů, ani sám Antonín B. Svojsík však nevyjadřoval pochyby o své vlastní identitě. Krize byla projektována do motivu úpadku kultury, zejména školství a jeho následkem i mládeže, čímž navazoval na figuru dominující zejména v sokolském diskursu, ale přítomnou i v dalších veřejnostech již od 80. let 19. století. Právě sokolství se snažil Svojsík původně se skautingem provázat, o čemž svědčí jednak panteon pedagogických i mužských vzorů, s nimiž skauting spojoval, jednak jeho další dvě příručky, *Český skaut* a *Den v táboře junáku*.⁴³⁰ Zde Svojsík otevřeně artikuloval jak své představy o propojení obou organizací, tak o nacionalistickém rámci, který byl v *Základech junáctví* spíše potlačen.

Explicitně byla krize maskulinity formulována pouze Josefem Holečkem, který viděl jako jedinou školu mužských ctností boj a válku. Zejména pro Svojsíka, ale i pro Františka V. Krejčího bylo symptomatické, že kritiku feminity artikulovali na úrovni abstraktních symbolů vztahujícím se k imaginaci oddělených sfér. Kultura, jež se momentálně nacházela v krizi, náležela mezi mužské atributy. Její nedostatečnost pak pravděpodobně mohlo ještě podtrhnout, že právě kulturnost a podíl na jejím zachování byly v ženských veřejnostech

⁴³⁰ Pedagogickými vzory mám na mysli zejména Komenského, Rousseaua a Pestalozziho, srov. Sokol, 1910, roč. 36, č. 1, s. 1-6, *Turnérství – idea ryze německá?*, a Antonín B. SVOJSÍK, *Základy junáctví*, Praha, 1912, s. 15-16. K vzorům viz článek o samurajích, Sokol, 1910, roč. 36., č. 10, 12, s. 257-260, 282-283, a Antonín B. SVOJSÍK, *Základy junáctví*, Praha, 1912, s. 96-98.

kolem roku 1910 formulovány jako jedna z podstatných rolí feminity vymezující se proti nezodpovědné (tedy nemužné) maskulinitě. Skauting představoval pokus symbolicky kanibalizovat a ovládnout explicitně feminizovanou přírodu, na jejím místě vytvořit novou, mužskou kulturu a sociabilitu. S dívkami nepočítal, a pakliže ano, tak až někdy v budoucnosti, kdy jejich sféra působnosti měla být jasně určena asymetrickou genderovou mřížkou. To, že se skauti měli učit ženským dovednostem (vaření, šití, atp.) tedy nelze interpretovat jako snahu o rovnocennost, nýbrž jako výraz radikálního maskulinního diskursu, který taktéž přejali pravděpodobně ze sokolského étosu. Faktem ale zůstává, že zcela otevřená artikulace krize maskulinity, vzato statisticky, zůstávají v *Základech junáctví* v menšině.

S přijetím sokolského řádu byl v zakládajících textech skautského hnutí přijat i jeho maskulinní vzorec, který akcentoval harmonii těla a ducha, jejich vzájemnou provázanost a souvislost. Rovněž byla přejata i figura emocionalizace, která byla charakteristická i pro národně-liberální hnutí v 70.-90. letech 19. století a souvisela s angažováním muže v národním boji. Nelze tím však tvrdit, že by se přelomu 19. a 20. století nacionální konflikt umírňoval, ale právě v ovzduší rostoucího napětí nebyl kladen důraz tolik na emocionalitu jako na silové dovednosti. Právě tento typ maskulinity, zdá se, byl těsně před první válkou zneuznán. Zneuznání bylo podpořeno průnikem představy celospolečenské degenerace, která se následně obrátila proti maskulinitě jakožto symbolu dvojí morálky. Snad právě proto se skauting, alespoň v pojetí těch, kteří cítili krizi, vracel zpět k emocionalizované, byť vyhrocené variantě mužské harmonie, kdy namísto symbiózy těla ducha nastoupily až vášnivá láska a (naopak) vědeckost, tj. jeden z nástrojů, kterými byla feminita již od pozdního osvětenství usměrňována.

Podíváme-li se na vývoj a proměnu genderových řádů a maskulinity zvláště v českých politických veřejnostech, lze konstatovat, že rozchod zkušenosti a očekávání, potažmo jejich neodpovídání si, bylo v tomto prostředí artikulováno právě na konci první dekády 20. století. Snahy o nápravu měly tedy právě zde své podloží, odkud mohly vyrůstat. Ukázal jsem, že obě základní, sledované formy genderových reprezentací, nacionálně-liberální i socialistická, se na počátku 20. století vyznačovaly tím, že byla maskulinita vystavena kritice; bylo poukazováno na rozpor praxe a ideálu. Imaginace oddělených sfér zakládající původně mužskou nadvládu nyní posloužila jako součást legitimacy ženské emancipace.

Krize maskulinity nejspíše nezasáhla celou společnost, ostatně i mezi přispěvateli analyzovaného sborníku nalezneme mnoho těch, kteří žádnou krizi otevřeně nepocíťovali/neartikulovali, zejména ve starší generaci narozené kolem poloviny 19. století, jak prokázal exkurs do jejich korespondence a chápání mužnosti. To však neznamená, že se

krize nemohla projevovat. Nelze ji ovšem spojovat s otevřením misogynstvím či antifeminismem, tak jako tomu bylo v Anglii či Americe. Krom toho, o čem byla řeč výše, lze vysvětlení hledat v tom, že požadavky ženského hnutí byly ve srovnání se zahraničními feministkami poměrně krotké – svou emancipaci, své nároky na uznání, jak jsme viděli, zakládali na asymetrické (nikoliv rovnostářské) genderové mřížce, v které zhodnocovaly tradiční femininní atributy. To, jak byla krize maskulinity prožívána, by mohly ukázat ego-dokumenty tehdejších vůdců i členů, mohly by nasvítit jejich očekávání a jejich zkušenosti – zatím však zůstávají otázkami pro další práci.

Seznam pramenů a použité literatury

PRAMENY

Rukopisy:

Literární archiv Památníku národního písemnictví:

fond Karel V. Rais, číslo fondu 1394

fond Alois Jirásek, číslo fondu 683

František S. Procházka, číslo fondu 1363

fond František Bílý, číslo fondu 87

Tištěné:

BEBEL AUGUST, *Žena a socialismus*, Praha 1962.

GUTH-JARCOVSKÝ JIŘÍ STANISLAV, *Paměti I-III*, Praha, 1929.

HOFFMEISTER KAREL, *Vzpomínky*, Praha, 1936.

HOLEČEK JOSEF, *Pero: román-paměti*, Praha, 1976.

KREJČÍ FRANTIŠEK VÁCLAV, *Konec století: výběr z pamětí 1867-1899*, Praha, 1989.

JIRÁSEK ALOIS, *Z mých pamětí*, Praha, 1980.

SEIFERT MILOŠ, MAIXNER MILOŠ, *Kapesní knížka českých junáků*, Beroun, 1913

SVOJSÍK ANTONÍN B., *Základy junáctví*, Praha 1991.

SVOJSÍK ANTONÍN B. *Den v táboře junáků: Český skauting v praxi slovem i obrazem*, Praha 1913.

SVOJSÍK ANTONÍN B., *Český skaut: úvodem k nové národní naší instituci*, Praha, 2002

THOMAYER JOSEF, *Ze zápisů lékaře*, Praha, 1977.

TYRŠ MIROSLAV, *Náš úkol, směr a cíl*, Praha, 1992

Periodika

Budoucnost

Dělnické listy

Dělnické noviny

Národní listy

Národní politika

Právo lidu
Rovnost
Sokol
Tělocvičný ruch
Ženský list
Ženské listy
Ženský obzor

LITERATURA

ČLÁNKY A KAPITOLY Z KOLEKTIVNÍCH MONOGRAFIÍ

EDER FRANZ X., *Durchtränksein mit Geschlechtlichkeit. Zur Konstruktion der bürgerlichen Geschlechterdifferenz im Wissenschaftlichen Diskurs über die Sexualität*, in: Margret Friedrich, Peter Urbanitsch (edd.), *Von Bürgern und Ihren Frauen*, Vídeň 1996.

HECZKOVÁ LIBUŠE, 1905. *Ornamenty revoluce*, in: *Dějiny nové moderny: česká literatura v letech 1905-1923*, Praha 2010.

HORSKÁ PAVLA, *K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století: příklad Českých zemí*, *Československý časopis historický*, 1983, roč. 31, č. 5, s. 711-740.

KUČERA RUDOLF, *Páni kamarádi: gender v raném dělnickém hnutí českých zemí před rokem 1848*, *Český časopis historický*, roč. 102, 2009, č. 4, s. 797-822.

KÜHNE THOMAS, *Männergeschichte als Geschlechtergeschichte*. in: Thomas Kühne (Hg.), *Männergeschichte – Geschlechtergeschichte. Männlichkeit im Wandel der Moderne*, Frankfurt, 1996.

MAREŠ JAN, STROBACH VÍT, *Třída dělníků i žen? Proměny genderového řádu v českém dělnickém hnutí 1870-1914*, v recenzním řízení.

MAZOHL-WALLNIG BRIGITTE, *Männliche Öffentlichkeit und weibliche Privätsphäre? Zur fragwürdigen Polarisierung bürgerlichen Lebenswelten*, in: Margret Friedrich, Peter Urbanitsch (edd.), *Von Bürgern und Ihren Frauen*, Vídeň 1996.

MELISCHEK BAGRIELE, SEETHALER JOSEF, *Presse und Modernisierung in der Habsburgermonarchie*, in: Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, sv. VIII/2 Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung.

PACHMANOVÁ MARTINA, *Proměny a tabuizace mateřství v českém moderním umění: Od symbolické velké matky ke katastrofě mateřské identity*, in: P. Hanáková, L. Heczková, E. Kalivodová, *V bludném kruhu: mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*, Praha 2006.

PARENTE-ČAPKOVÁ VIOLA, *K feministickým náhledům na metaforu a metaforizaci ženy*, in: B. Knotková-Čapková, E. Kalivodová, *Ponořena do Léthé. Sborník věnovaný cyklu přednášek Metafora ženy 2000-2001*, Praha 2003, s. 8.

POSPÍŠILOVÁ DOMINIKA, *Eva Kalivodová: Ženské romány a mužské časopisy jako lék na frustrovanou duši*, FFAKT, 9. 4. 2008 [online]. Dostupné z <http://ffakt.ukmedia.cz/eva-kalivodova-zenske-romany-a-muzske-casopisy-jako-lek-na-frustrovanou-dusi> [cit. 2011-06-30]

SECKÁ MILENA *Přednášky Jana Evangelisty Purkyněho o medicíně pro ženy*, in: T. Petrasová, P. Machalíková, *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*, Praha 2010.

RATAJOVÁ JANA, *Gender history jako alternativní koncept dějin*, in: K. Čadková, M. Lenderová, Jana Stráníková, *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 33-40.

RICOEUR PAUL, *Je krize jevem specificky moderním?*, in: Jiří Pechar (edd.), *Pojem krize v dnešním myšlení*, Praha 1992.

SEKERA MARTIN, *Die Tschechische Pressewesen*, in: Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, sv. VIII/2 *Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*.

ŘÍDKÝ JOSEF, *Dlouholetá měření dokazují, že ženy patří za plotnu, pane kolego. Esej o genderech a ideologii popularizační sexuologie v českých zemích*, in: *Dějiny - teorie - kritika*, 1/2010, s. 30-56.

SCOTT JOAN WALLACH, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, *The American Historical Review*, 91, 1986, č. 5, s. 1053-1075.

ŠIMŮNKOVÁ ALENA, *Statut, odpovědnost, láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století*, in: *Český časopis historický* 95. 1997, č. 1, s. 55-107.

TINKOVÁ DANIELA, *„Oddělené sféry“ - tradiční polarita nebo dědictví 19. století?*, in: Milan Řepa (edd.), *19. století v nás: Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, Praha 2008, s. 458-470.

TINKOVÁ DANIELA, „Žena“ – prázdná kategorie? *Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: K. Čadková, M. Lenderová, Jana Stráníková, *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 19-33.

TOSH JOHN, *What Should Historians do with masculinity? Reflections on Nineteenth-century Britain*, *History Workshop Journal*, 38, 1994, č. 1, s. 179-202.

VALDROVÁ JANA, „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ *Testy generického maskulina v českém jazyce*, in: *Naše řeč* 91, 2008.

VOJVODÍK JOSEF, *První dvacetiletí aneb fyziognomie moderny mezi tradicí a inovací, nevědomím a „přísnou vědou“, entuziasmem a umění extrému*, in: *Dějiny nové moderny: česká literatura v letech 1905-1923*, Praha 2010.

KNIHY A ZÁVĚRNÉ PRÁCE

ABRAMS LYNN, *Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918*, Brno 2005.

BADINTER ELISABETH, *XY: o mužské identitě*, Praha, 2005.

BAHENSKÁ MARIE, *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005.

BEDNAŘÍKOVÁ HANA, *Česká dekadence: text, kontext, interpretace*, Brno, 2000

BLOOM IDA, HAGEMANN KAREN, HALL CATHERINA, *Gendered Nations: Nationalism and gender order in the long nineteenth century*, Oxford, 2000.

CVIKOVÁ JANA, JURÁŇOVÁ JANA, KOBOVÁ LUNICA (edd.), *Histórie žien: aspekty písania a čítania*, Bratislava 2006.

DOUBEK VRATISLAV, *Moderna, realisté a Die Zeit*, Praha 2012.

FILIPOVÁ MICHAELA, *Krise mužské role v postmoderní společnosti?*, diplomová práce, PdF MUNI, 2011.

FILIPOWICZ MARCIN, ZACHOVÁ ALENA, *Rod v memoárech. Případ Hradec Králové*, Červený Kostelec 2009.

FRASER NANCY, HONNETH AXEL, *Přerozdělování nebo uznání?*, Praha 2004.

GRETTLER MONIKA, *Die Wiener Tschechen um 1900: Strukturanalyse einer nationalen Minderheit in der Grossstadt*, Mnichov 1972.

HABERMAS JÜRGEN, *Strukturální přeměna společnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*, Praha, 2000,

- HECZKOVÁ LIBUŠE, *Píšíci Minervy. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky*, Praha, 2009.
- KALIVODOVÁ EVA, *Browningová nebo Klášterský? Krásnohorská nebo Byron? O rodu v životě literatury*, Praha 2010.
- KIMMEL MICHAEL, ARONSON AMY, *Men and masculinities. A social, cultural, and historical encyclopedia*, Oxford 2004.
- KIMMEL MICHAEL, *Manhood in America: A Cultural History*, New York 1996.
- KIMMEL MICHAEL, *The History Of Men: Essays On The History Of American And British Masculinities*, New York 2005.
- KLEVAROVÁ TEREZA, *Gender, maskulinita a feminita v mezigeneračních rozdílech*, diplomová práce, FF OU, 2011.
- KOSELLECK REINHART, *Future Past. On the Semantics of Historical Time*, New York, 2004.
- KUNC JAROSLAV, *Kdy zemřeli...? Přehled českých spisovatelů a publicistů zemřelých od 1. 1. 1937 do 31. 12. 1962.*, Praha 1962.
- LAQUEUR THOMAS, *Body and Sex from the Greeks to Freud*, Cambridge 1990.
- LE RIDER JSCQUES, *Das Ende der Illusion. Die Wiener Moderne und die Krisen der Identität*, Vídeň 1990.
- LENDEROVÁ MILENA, *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*, Praha 1999.
- MALÍNSKÁ JANA, *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2005.
- MICHŇÁK KAREL, *Individuum a společnost. Příspěvek k problematice depersonalizačních účinků zbožně kapitalistických vztahů*, Praha 1966.
- MOSSE GEORGE L., *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, New York – Oxford 1996.
- MUSILOVÁ DANA, *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918-1939*, České Budějovice 2007.
- MÜLLER KAREL, *Češi a občanská společnost: pojem, problémy, východiska*, Praha 2002.
- NEČASOVÁ DENISA, *Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska*, in: *Dějiny-teorie-kritika* 5, 2008.
- ODEHNALOVÁ ANDREA, *Měšťanska a dělnice v Brně v letech 1872-1914: Tisk a spolkový život pracujících žen*, dipl. práce na FF MUNI Brno, 2011.

- OPITZ OPITZ, *Un-Ordnung der Geschlechter: Einführung in die Geschlechtergeschichte*, Tübingen 2005.
- PAŠKOVÁ MIROSLAVA, *Proměny pozic českých mužů aneb Deprivace českých mužů*, diplomová práce, FSV UK, 2008.
- PLAJNER RUDOLF, *Úsvit českého junáctví*, Praha 1992.
- POKORNÝ JIŘÍ, *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, Praha 2003.
- PROCTOR TAMMY, *On my honour: Guides and Scouts in interwar Britain*, Philadelphia, 2002
- Petr PROKŠ (ed.), *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*, Praha, 1999.
- PUTNA MARTIN C., *Homosexualita v dějinách české kultury*, Praha, 2011.
- Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*, Praha, 2011.
- ŘEZNÍKOVÁ LENKA, *Moderna a historismus*, Praha 2004.
- SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ LUCIE, *Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové*, Praha, 2005.
- SENGOOPTA CHANDAK, *Otto Weininger: sexualita a věda v císařské Vídni*, Praha 2009.
- SHOWALTER ELAINE, *Sexual anarchy: gender and culture at the fin de siècle*. New York 1990.
- SCHMALE WOLFGANG, *Geschichte der Männlichkeit in Europa (1450-2000)*, Vídeň 2003.
- SMYČKA VÁCLAV, *Sokolské performace: semioticko historická analýza Sokola (1862 – 1882)*, BP, FF UK, 2011.
- SVOBODA MILAN, *Hledání zaváté stezky. Příspěvek k dějinám českého skautingu*, Praha 1994.
- ŠANTORA ROMAN (ed.), *Skautské století: dobrodružný příběh 100 let českého skautingu*, Praha, 2012.
- ŠOLLE ZDENĚK, *Socialistické dělnické hnutí a česká otázka 1848 – 1918*, Praha 1969.
- TINKOVÁ DANIELA, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010.
- TOSH JOHN, *Manliness and Masculinities in nineteenth century Britain: essays on gender, family and empire*, Harlow 2005.
- URBAN OTTO, *Kapitalismus a česká společnost: k otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 2003.
- VÁCLAV JAN, *Vizualizace maskulinity v časopisech Cosmopolitan a Esquire*, bakalářská práce, FSV UK, 2007.

ZÁBRODSKÁ KATEŘINA, *Variace na gender: poststrukturalismus, diskursivní analýza a genderová identita*, Praha 2009.